

**Το Tractatus Logico-Philosophicus
και ο 'πρώιμος' Wittgenstein.**

**Σημειώσεις για το μάθημα
'Φιλοσοφία και Επιστήμες τον 20ο αιώνα'
Διδάσκων: Αριστείδης Μπαλτάς.
Σύνταξη σημειώσεων: Βασίλης Ραΐσης**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

Κεφάλαιο Πρώτο: Το Tractatus και η Εποχή του. (σελ.4-15)

1. Το Κάστρο της Βιέννης.
2. Το Κάστρο του Καίμπριτζ.
3. Πως να Διαβάσουμε το Tractatus;

Κεφάλαιο Δεύτερο: Αυτό που Λέγεται/Αναπαρίσταται. (σελ. 16-33)

1. Η Πρόταση- Γεγονός.
2. Περί της (μη) Αναπαραστασιμότητας των Λογικών Συνδέσμων.
3. Τα Αντικείμενα του Tractatus.
4. Η Πρόταση ως Μοντέλο της Πραγματικότητας.
5. Η Σκέψη ως Πρόταση με Νόημα.
6. Η Μορφή της Πρότασης και οι Συναρτήσεις Αλήθειας.

Κεφάλαιο Τρίτο: Το a priori που Δείχεται. (σελ. 34-50)

1. Ταυτολογίες.
2. Η Ανασκαφή της Γλώσσας.
3. Το a priori της Σκέψης.
4. Ο Κόσμος.
5. Το εν τω Κόσμω a priori.
6. Το Εκτός κόσμου Μυστικό.
7. Η Πολύβουη Σιωπή.

Βιβλιογραφία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γύρω στο 1915, κατά την διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, ο L.Wittgenstein, ένας αξιωματικός του Αυστριακού στρατού, κρατάει σημειώσεις φιλοσοφικού περιεχομένου. Μέσα στις σημειώσεις διαβάζουμε¹

*Το μεγάλο πρόβλημα γύρω από το οποίο γυρίζει ότι και να να γράψω είναι:
Υπάρχει μια τάξη a priori στον κόσμο και αν ναι, σε τι συνίσταται;*

Μέσα από τις σημειώσεις, και ενώ ο Βιτγκενστάιν ήταν αιχμάλωτος πολέμου, γεννιέται το Tractatus Logico-Philosophicus. Ο Βιτγκενστάιν στέλνει ένα αντίτυπο στον Russell. Ο Ράσελ στέλνει ένα γράμμα στον Βιτγκενστάιν με τα σχόλια του. Ο Βιτγκενστάιν ανταπαντώντας, φαίνεται απογοητευμένος από την εμμονή του Ράσελ στις λογικές προτάσεις:

Τώρα φοβάμαι ότι δεν έχεις αντιληφθεί την βασική προσπάθεια μου, σχετικά με την οποία η όλη υπόθεση περί λογικών προτάσεων είναι μόνο βοηθητική. Η κεντρική ιδέα αφορά την θεωρία για αυτό που μπορεί να εκφραστεί με προτάσεις -δηλαδή μέσω της γλώσσας (ή , πράγμα που είναι το ίδιο, αυτό που μπορεί να σκεφτεί κανείς) και για αυτό που δεν μπορεί να εκφραστεί με προτάσεις αλλά μόνο να δειχθεί. Αυτό πιστεύω είναι και το πρωταρχικό πρόβλημα της φιλοσοφίας.²

Αν έπρεπε να συνοψίσουμε την παρακάτω παρουσίαση του Tractatus σε μια πρόταση, θα λέγαμε ότι ο Βιτγκενστάιν βρήκε την λύση του προβλήματος του, με το να υποθέσει ότι το a priori -όπως και η ηθική- δείχνεται, δεν λέγεται.

¹ Notebooks 1914-1918 Αναφέρεται από τον Monk σελ. 129

² Αναφέρεται από την Anscombe σελ.161

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : ΤΟ TRACTATUS ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

1. Το Κάστρο της Βιέννης.

Ο Vladimir Propp μελετώντας τα Ρώσικα παραμύθια κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αποτελούν παραλλαγές σε ένα βασικό μοτίβο. Ένα μέρος του μοτίβου είναι και η μεταβίβαση στον ήρωα του παραμυθιού ενός μαγικού μέσου (ας πούμε ενός μαγικού ραβδιού) με το οποίο θα λύσει όλες τις δυσκολίες και θα ξεπεράσει όλα τα εμπόδια. Η κατάκτηση του «μαγικού ραβδιού» απαιτεί από το ήρωα να επιτύχει σε κάποια δοκιμασία (ας πούμε να λύσει ένα δύσκολο αίνιγμα).

Το Tractatus Logico-Philosophicus³ θεωρήθηκε, κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου και την πρώτη δεκαετία μετά τον πόλεμο, ένα τέτοιο «μαγικό ραβδί». Αν κάποιος κατάφερνε να προσπελάσει το αίνιγμα που κρυβόταν στις 60 σελίδες δυσνόητου, σχεδόν κρυπτικού κειμένου, ούτε λίγο ούτε πολύ θα είχε λύσει τα προβλήματα που αφορούν την λογική και τα μαθηματικά, την σχέση γλώσσας, σκέψης και πραγματικότητας και σε τελική ανάλυση θα είχε καταλάβει όχι μόνο τι είναι η φιλοσοφία, αλλά και ό,τι αξιόλογο μπορεί να ειπωθεί στα πλαίσια της. Πριν όμως επιχειρήσουμε την αναγκαστικά εισαγωγική και ελλειπή προσπάθεια «αποκρυπτογράφησης», πρέπει να εισαχθούμε στο ιστορικό και φιλοσοφικό του πλαίσιο : Αν το Tractatus έχει ακόμα μαγεία, για να αποκτήσει κάποιος μερίδιο σε αυτή, πρέπει να εισαχθεί στο 'παραμύθι'. Αφού όπως το διατυπώνει ο ίδιος ο Βιτγκενστάιν,

Η λύση των φιλοσοφικών προβλημάτων μοιάζει με το μαγικό ραβδί των παραμυθιών που, όσο βρίσκεται μέσ' το μαγικό κάστρο, μοιάζει και κείνο μαγικό. Μα αν κάποιος το πάρει και το δει έξω στο φως της ημέρας, δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα κομμάτι σίδηρο (ή κάτι τέτοιο)⁴

Εξάλλου ο ίδιος ο Βιτγκενστάιν προειδοποιεί από τις πρώτες λέξεις του προλόγου ότι η κατανόηση του Tractatus απαιτεί να είμαστε ήδη μέσα στο 'μαγικό κάστρο':

³ Ο τίτλος είναι λατινικός και μεταφράζεται *Λογικο-Φιλοσοφική Πραγματεία*.

⁴ L.Wittgenstein *Πολιτισμός και Αξίες*.

«Το βιβλίο αυτό θα το καταλάβει ίσως μόνο όποιος έχει κιόλας κάνει ο ίδιος τις σκέψεις που εκφράζονται σε αυτό- ή τουλάχιστον παρόμοιες σκέψεις. Δεν πρόκειται λοιπόν για διδακτικό βιβλίο.»

Βιβλίο λοιπόν μόνο για τους μνημένους; Και μνημένους σε ποιό φιλοσοφικό ιδίωμα; Το μεγάλο μέρος που καταλαμβάνουν οι λογικοί συμβολισμοί και η μετατροπή του βιβλίου σε ευαγγέλιο από τον λογικό θετικισμό και την αναλυτική φιλοσοφία φαίνεται να προδικάζουν την απάντηση. Και οι εισαγωγές στο *Tractatus* είναι συνήθως γύρω από το έργο του Frege και του Russel. Όπως παρατηρούν όμως οι Janic και Toulmin⁵, η γνωριμία του Βιτγκενστάιν με τα συμβολικά συστήματα των Φρέγκε και Ράσελ, καθώς και με τον Αγγλικό εμπειρισμό, έρχεται σε μια περίοδο που τα φιλοσοφικά ερωτήματα που τον απασχολούν έχουν ήδη διαμορφωθεί. Και έχουν διαμορφωθεί σε ένα διαφορετικό πλαίσιο από αυτό που συνιστά τον Αγγλοσαξωνικό εμπειρισμό και όσα συνέβαιναν στο Cambridge όπου τελείωσε τη ζωή του. Διαμορφώθηκαν στα πλαίσια της Βιέννης των αρχών του αιώνα, σε ένα πλαίσιο και πολιτισμικά και φιλοσοφικά διαφορετικό από αυτό του Καίμπριτζ.

Πριν λοιπόν, έλθουμε στο έργο των Φρέγκε και Ράσελ, όπου ο Βιτγκενστάιν βρίσκει τελικά το πλαίσιο όπου 'λύνει' τα προβλήματα του, ας κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στο πλαίσιο που αυτά διαμορφώθηκαν.

Ο Βιτγκενστάιν γεννιέται τον Απρίλιο του 1889 στην Βιέννη. Είναι το όγδοο και νεότερο παιδί μια οικογένειας με εβραϊκές ρίζες, η οποία όμως έχει ενσωματωθεί στην Γερμανική κουλτούρα και τον Χριστιανισμό. Ο πατέρας του ελέγχει όλη την βιομηχανία χάλυβα της Αυστριακής Αυτοκρατορίας. Το σπίτι του Βιτγκενστάιν είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αστικού σπίτιου της Βιέννης του τέλους του αιώνα. Αντανακλά την μεγαλοπρέπεια αλλά και την παρακμή της πόλης. Η Βιέννη χαρακτηρίζεται από πλούτο, απίστευτη διακόσμηση, καλλιέργεια των τεχνών και φαινομενική σταθερότητα, αλλά στην 'σκοτεινή πλευρά' της πόλης βρίσκονται κοινωνικά στρώματα στα όρια της εξαθλίωσης,

⁵ Στο βιβλίο τους *Wittgenstein's Vienna* (βλ βιβλιογραφία). Η υπόθεση εργασίας του βιβλίου είναι αρκετά 'σκληρότερη' από την πρόταση που διατυπώσαμε. Κατά τους Γιάνικ και Τούλμιν, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το *Tractatus* θα πρέπει να το δούμε ως όψη ενός ευρύτερου πολιτισμικού κινήματος των αρχών του αιώνα. Θεωρούν δηλαδή, ότι το *Tractatus* δεν θα πρέπει να διαβαστεί με βάση τους σημερινούς όρους όπου η φιλοσοφία είναι οριοθετημένη και διακριτή περιοχή από την τέχνη, την θρησκεία, την επιστήμη κλπ. Ακόμα όμως και να κάποιος δεν θέλει να ακολουθήσει την ίσως υποβολικά 'ολιστική' τους άποψη για τον πολιτισμό, το βιβλίο τους αποτελεί την καλύτερη εισαγωγή στο πολιτισμικό και φιλοσοφικό πλαίσιο των ερωτημάτων του *Tractatus*.

διαφθορά και χρηματισμός, έκπτωση των ηθικών αξιών, και εν γένει, τα σημάδια μιας αυτοκρατορίας που καταρρέει.

Το στοιχείο, όμως, στο οποίο ο οίκος των Βιτγκενστάιν αντανακλά σε μεγαλύτερο βαθμό το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον είναι οι αυταρχικές και κατασταλτικές δομές.⁶ Ο ψηλός δείκτης των αυτοκτονιών της εποχής⁷ ίσως είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού της ηθικής και υπαρξιακής αγωνίας από το ένα μέρος, και της κοινωνικής πίεσης από το άλλο. Ο μακρύς κατάλογος επιφανών και μη Βιεννέζων που θέτουν τέρμα στη ζωή τους περιλαμβάνει και τα τρία αδέρφια του Βιτγκενστάιν⁸.

Αυτή την εικόνα της Βιέννης θα την συνοψίσει ο Karl Krauss με την φράση του, 'το ερευνητικό εργαστήριο για την καταστροφή του κόσμου'.⁹ Η Βιέννη του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα, όμως, δεν είναι μόνο η ζοφερή εικόνα της αυτοκρατορίας που καταρρέει. Είναι η πόλη των μεγάλων έργων, η γενέτειρα της ψυχανάλυσης, αλλά και ο τόπος όπου ανανεωτικά ρεύματα στην τέχνη στη φιλοσοφία στην αρχιτεκτονική διαπλέκονται και συναντιούνται. Ο Klimpt¹⁰ και ο Kokoschka θα ανανεώσουν την ζωγραφική. Ο Loos θα ανατρέψει την διακοσμητική αρχιτεκτονική και θα ανοίξει τον δρόμο για την σύγχρονη λειτουργική αρχιτεκτονική¹¹. Και φυσικά παραμένει η εστία της κλασικής μουσικής, η οποία με τον Schoenberg λαμβάνει την δωδεκάτονη μορφή¹². Πριν επιστρέψουμε στον Βιτγκενστάιν ας κρατήσουμε για την Βιέννη την εικόνα για την οποία έγινε γνωστή. Αυτή των cafe, τόποι συζητήσεων και συναντήσεων αλλά

⁶ Χαρακτηριστικό για τον τρόπο που η Αυστροουγγρική αυτοκρατορία συγκροτήθηκε είναι η απαγόρευση κατασκευής δικτύου δρόμων με το φόβο ότι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από επαναστάτες. Janik and Toulmin (1973) σελ. 37

⁷ ο.π σελ.65.

⁸ Η αυτοκτονία των δύο αδελφών συνδέεται άμεσα με την καταπίεση του πατέρα. Ο τρίτος αυτοκτονεί στην διάρκεια του πολέμου.

⁹ Η φράση του Κράους αποδεικνύεται προφητική αν σκεφτεί κανείς ότι είναι η περσόνα όπου εκκολάπτονται τα ιδεολογικά τέρατα του παν-γερμανισμού Ναζισμού και του Σιωνισμού. Αυτό που ίσως σχετίζεται με το έργο του Βιτγκενστάιν, είναι ότι αυτές οι ιδεολογίες προσπαθούν να βρουν έρεισμα στην επιστήμη και στα 'γεγονότα', αλλά και ότι αναπτύσσονται στα θολά νερά ενός αμφίσημου και συναισθηματικά φορτισμένου λόγου.

¹⁰ Ένα από τα πορτραίτα του Κλίμπτ είναι της αδελφής του Βιτγκενστάιν

¹¹ Όπως έλεγε ο Λούς μόνο μια κοινωνία που δεν ήθελε να δει τα πράγματα όπως πραγματικά είναι θα ήταν τόσο φορτωμένη με διακόσμηση. (Γιάνικ σελ.98). Ο Λούς θέλησε να αφαιρέσει όλα τα μη λειτουργικά στοιχεία από τα κτίρια θεωρώντας ότι η τέχνη εκφυλίζεται όταν χρησιμοποιείται για διακοσμητικούς λόγους. Αυτή η τάση του Λούς να 'πετάξει' τα στολίδια ώστε η αρχιτεκτονική σχεδίαση να γίνεται μόνο με βάση ανάγκες και λειτουργικούς σκοπούς συνάδει, όπως θα δούμε, με τη Βιτγκενσταϊνική επιχείρηση απονύλων της γλώσσας. Χαρακτηριστικό είναι, ότι όταν ο Λούς συνάντησε τον Βιτγκενστάιν ανεφώνησε ενθουσιασμένος «Είσαι εγώ!» (Monk σελ. 108)

¹² Κατά τους Γιάνικ και Τούλμιν η δωδεκάτονη κλίμακα παίζει για την μουσική, τον ρόλο που παίζει η λογική για την γλώσσα στον Βιτγκενστάιν. Όπως το διατύπωσε ο ίδιος ο Σόνμπεργκ: «Η κλίμακα, έτσι, περιέχεται a priori ως μελωδικό στοιχείο στην μουσική έμπνευση» (Janic and Toulmin σελ.108)

και αναφορές μιας παρακμάζουσας αργόσχολης τάξης, τόποι διατριβής στο καλό γούστο, αλλά και τόποι που το 'καλό γούστο' μετατρέπεται σε ένα 'πρέπει' για να κρύψει το κενό αξιών της αστικής τάξης. Τα cafe που ήταν καταφύγιο ανθρώπων του πνεύματος από όλο τον κόσμο αλλά και καταφύγιο ανθρώπων οι οποίοι με το αντίτιμο ενός καφέ περνούσαν την μέρα τους στον ήλιο καθώς τα κρύα και υγρά σπίτια τους ήταν πραγματικά αβίωτα.¹³

Ο Βιτγκενστάιν μορφώνεται καταρχήν σπίτι του. Όταν πηγαίνει στο σχολείο, ο πατέρας του επιλέγει για αυτόν ένα λιγότερο ακαδημαϊκό και περισσότερο τεχνικό ίδρυμα, το οποίο παρακολουθεί το 1903-1906. Μια χρονιά θα συμπέσει μάλιστα με τον κατά δύο χρόνια μεγαλύτερο του Adolf Hitler.¹⁴ Εκείνη την περίοδο γνωρίζει μέσω της αδελφής του το έντυπο που εξέδιδε ο Κράους. Η ανελήθη κριτική του τελευταίου στα κοινωνικά τεκταινόμενα έχει δύο χαρακτηριστικά τα οποία αναγνωρίζονται σε όλο το έργο του Βιτγκενστάιν: Πρώτον, την αποκάλυψη των ιδεολογημάτων που 'αποδεικνύονται' με βάση την επιστήμη ή τα γεγονότα. Δεύτερον, την αποκάλυψη των ηθικών κινδύνων που υφέρπουν πίσω από μια συναισθηματικά φορτισμένη και συγκεχυμένη χρήση της γλώσσας. Γύρω από την κοινωνική κριτική του Κράους συσπειρώνεται ένα κύκλος διανούμενων της εποχής. Τα ηθικά προτάγματα του τελευταίου όμως, διακρίνονται από σημερινά ανάλογα σε ένα καίριο σημείο: Οι ηθικές αντιστάσεις της εποχής είναι πάντα προσωπικές, δεν στηρίζονται σε μια αίσθηση κοινωνικού δικαίου αλλά σε μια ηθική ακεραιότητας και συνέπειας του υποκειμένου¹⁵.

Το έργο του Βιτγκενστάιν δεν μπορεί να γίνει κατανοητό ανεξάρτητα από την παράδοση του Γερμανικού ιδεαλισμού. Η βασικότερη ίσως ιδέα του Tractatus, περί μιας ηθικής η οποία δεν σχετίζεται με τον κόσμο ως αναπαράσταση - τον κόσμο όπως μας τον παρουσιάζουν οι θετικές επιστήμες- αλλά παρόλα αυτά αποτελεί την βαθύτερη ουσία του, προέρχεται από την νεο-Καντιανή φιλοσοφική παράδοση η οποία είναι κυρίαρχη στη Βιέννη. Ο Βιτγκενστάιν μελετάει το έργο του Schopenhauer όταν είναι 16 χρονών.¹⁶ Σε ζητήματα που άπτονται της φιλοσοφίας της επιστήμης θαυμάζει δύο στοχαστές, οι οποίοι πέραν

¹³ ό.π σελ.37

¹⁴ Οι δύο νέοι δεν πρέπει να συναντήθηκαν ποτέ βλ. R.Monk (1990) σελ. 15

¹⁵ 'βελτίωσε τον εαυτό σου, αυτό είναι το περισσότερο που μπορείς να κάνεις για να βελτιώσεις τον κόσμο' συνήθιζε να συμβουλεύει ο Βιτγκενστάιν τους φίλους του.

¹⁶ Anscombe σελ. 11

του γεγονότος ότι είναι διακεκριμένοι επιστήμονες, ανήκουν επίσης στην νεο-Καντιανή παράδοση. Τον Hetz και τον Boltzmann. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι από αυτούς εισάγεται στην έννοια της έρευνας του ίδιου του θεωρητικού συστήματος (μαθηματικού ή γλωσσικού) ώστε να ανακαλυφθεί το *a priori* του κόσμου μέσα στα συστήματα που φιάχνουμε για να τον προσλάβουμε. Κατά συνέπεια, στην αναζήτηση της βεβαιότητας της γνώσης στις υποχρεωτικές δομές των τρόπων πρόσληψης και όχι σε ψυχολογικού τύπου βεβαιότητες του υποκειμένου ή βεβαιότητες περί του εξωτερικού κόσμου ή των αισθήσεων. Ίσως το σχέδιο του Βιτγκενστάιν να συνεχίσει τις σπουδές του κοντά στον Μπόλτζμαν ήταν μια προσπάθεια να συγκεράσει την 'θετική' παιδεία του με τα φιλοσοφικά του ερωτήματα. Τα σχέδια του ματαιώνονται όμως λόγω της αυτοκτονίας του Μπόλτζμαν το 1906. Το 1908 μεταβαίνει στο Manchester για να σπουδάσει αεροναυπηγική. Το 1910 κυκλοφορεί στην Αγγλία το *Principia Mathematica* των Russel και Whitehead. Ο Βιτγκενστάιν φαίνεται να πιστεύει ότι στο έδαφος της λογικής βρίσκει την λύση των προβλημάτων του. Ενθουσιασμένος, το 1911 πηγαίνει στην Ιένα για να βρεί τον Φρέγκε. Ο τελευταίος δεν φαίνεται να καταλαβαίνει τι απασχολεί τον νεαρό Γερμανό αλλά τον στέλνει με τις συστάσεις του στον Ράσελ. Ο Ράσελ εκείνη την περίοδο είναι κάθε άλλο παρά διάσημος. Παρόλο που έχει μόνο τρεις μαθητές ο Βιτγκενστάιν του κάνει στην αρχή κακή εντύπωση. Τον βρίσκει βαρετό, ξεροκέφαλο και κυρίως καθόλου εμπειριστή. Ο Ράσελ δεν μπορεί να καταλάβει την άρνηση του Βιτγκενστάιν για την ύπαρξη γνώσιμων προτάσεων ακόμα και αν αυτές είναι του τύπου 'δεν υπάρχει ένας ρινόκερος εδώ μέσα'¹⁷. Τελικά ο Ράσελ όχι μόνο αλλάζει γνώμη αλλά πιστεύει ότι ανακάλυψε τον συνεχιστή του έργου του. Ο Βιτγκενστάιν δεν είναι λιγότερο ευτυχής από την εκτίμηση του Ράσελ. Αποκαλύπτει ότι η ενθάρρυνση αυτή έδιωξε τις σκέψεις της αυτοκτονίας που γυρνούσαν στο μυαλό του. Το 1914 κατατάσσεται εθελοντικά στις τάξεις του Αυστριακού στρατού. Πιάνεται αιχμάλωτος από τους Ιταλούς και τελειώνει το *Tractatus* σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Το βιβλίο εκδίδεται μετά από πολλές περιπέτειες το 1918.¹⁸ Μετά την έκδοση του *Tractatus* ο Βιτγκενστάιν αποφασίζει να αποσυρθεί από την φιλοσοφία δουλεύοντας σαν δάσκαλος ή κηπουρός. Την περίοδο εκείνη γεννιέται ο 'κύκλος της Βιέννης'. Οι

¹⁷ Monk σελ.39

¹⁸ Ο Βιτγκενστάιν βρίσκει τρομερές δυσκολίες στην έκδοση του βιβλίου του, και από ότι φαίνεται, αν δεν υπέγραφε τον πρόλογο ο Ράσελ που στο εν τω μεταξύ είχε γίνει διάσημος, το βιβλίο ίσως να μην εκδίδετο ποτέ. Αξιοσημείωτο είναι ο Βιτγκενστάιν θεωρούσε ότι ο πρόλογος του Ράσελ είναι εκτός του πνεύματος του βιβλίου. βλ. Monk σελ. 169 κ.ε.

φιλόσοφοι του 'κύκλου', αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του Βιτγκενστάιν τον προκάτοχο τους, καθώς όχι μόνο συμμερίζονται την αντιπάθεια του (όπως και του Ράσελ) στη φιλοσοφική και μεταφυσική αυθαιρεσία (σε αντίθεση με τους έγκυρους συλλογισμούς και την εμπειρική επιβεβαίωση των θετικών επιστημών) αλλά θεωρούν ότι η ανάλυση του Βιτγκενστάιν αν συμπληρωθεί με την νεο-εμπειριστική ερμηνεία των θεμελιωδών προτάσεων, αποκαλύπτει την λογική δομή και την εμπειρική εγκυρότητα των θετικών επιστημών άρα και την μόνη έγκυρη δομή γλώσσας όπου μπορούν να διατυπωθούν προτάσεις με νόημα. Αυτό όμως που τους διαφεύγει, είναι ότι ο Βιτγκενστάιν διέκρινε τον διαχωρισμό των προτάσεων με (εμπειρικό) νόημα από τις προτάσεις χωρίς νόημα (όπως αυτές της λογικής ή της ηθικής) κάθε άλλο παρά για να απαξιώσει τις τελευταίες. Έτσι, ακόμα και όταν καταφέρνουν να τον συναντήσουν καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες να τον πείσουν να μην τους διαβάζει ποιήματα όλη την ώρα.

Το 1929 επανερχόμενος στον ακαδημαϊκό χώρο ο Βιτγκενστάιν γίνεται Fellow στο Trinity College και το 1939 διαδέχεται τον G.A. Moore στην έδρα φιλοσοφίας στο Καίμπριτζ. Αν και η ζωή του πια έχει μεταφερθεί κυρίως στην Αγγλία παραμένει εκκεντρικός για τα ακαδημαϊκά μέτρα. Δεν αποκτάει ποτέ το προφίλ του 'καθηγητή' και αποσύρεται σε μια καλύβα στην Νορβηγία για να γράψει το χαρακτηριστικότερο βιβλίο της 'ύστερης φάσης του', τις *Φιλοσοφικές Έρευνες*.

Ο Ράσελ διηγείται¹⁹ ότι πολλές φορές εβρισκε τον Βιτγκενστάιν να περπατάει νευρικός στο δωμάτιο πάνω-κάτω επί ώρες. Μια φορά λοιπόν τον ρώτησε: «Σκέφτεσαι την λογική ή τις αμαρτίες σου;» Ο Βιτγκενστάιν του απάντησε «και τα δύο» και συνέχισε να περπατάει.

Ο Βιτγκενστάιν πέθανε στο Καίμπριτζ το 1951.

2. Το 'Κάστρο' του Καίμπριτζ.

Η δεύτερη πηγή της φιλοσοφίας του Βιτγκενστάιν είναι το έργο των Φρέγκε και Ράσελ. Αν θέλουμε λοιπόν να καταλάβουμε το Tractatus πρέπει να εγκύψουμε στα προβλήματα που οι τελευταίοι θέλησαν να λύσουν και στα ερωτήματα που άφησαν αναπάντητα. Αυτό που μας ενδιαφέρει κυρίως είναι ο λογικισμός, καθώς τα εσωτερικά προβλήματα του εμπειρισμού δεν φαίνεται να είναι πρόβληματα που

¹⁹ ό.π σελ. 64

άγγιξαν ιδιαίτερα τον Βιτγκενστάιν, ο οποίος ούτε στην πρώιμη ούτε στην ύστερη φάση του διετέλεσε εμπειριστής.

Μέχρι την εμφάνιση των Φρέγκε και Ράσελ η λογική είχε μείνει ουσιαστικά στο επίπεδο που την άφησε ο Αριστοτέλης. Κοινός και εμφανής στόχος και των δύο προσπαθειών²⁰ είναι η αναγωγή των μαθηματικών στην λογική. Όχι μόνο οι διαδικασίες απόδειξης αλλά και οι ίδιοι οι αριθμοί ανάγονται σε λογικές έννοιες. Το πρόγραμμα του λογικισμού επεκτείνεται πέρα από την θεμελίωση των μαθηματικών. Φιλοδοξεί να προσφέρει μέσω της λογικής ένα τρόπο διατύπωσης των προτάσεων και λογικού συμπερασμού μέσω του οποίου τα ερωτήματα της μεταφυσικής δεν θα μπορούν καν να διατυπωθούν. Ο Ράσελ εργάζεται ενάντια σε μια νεο-Εγελιανή παράδοση την οποία ο ίδιος εκλαμβάνει ως βερμπαλιστική. Για τον Ράσελ αυτά που αξίζει να ειπωθούν, αξίζει όταν είναι διατυπωμένα με σαφήνεια και αποδεδειγμένα μέσω της εμπειρίας και κάποιων απλών και προφανών λογικών κανόνων.

Δύο είναι τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το πρόγραμμα των 'λογικών' φιλοσόφων. Το ένα αφορά την θεμελίωση της λογικής, και το άλλο την σχέση της λογικής με την εμπειρία.

Μπορούμε να διατυπώσουμε το πρώτο εν είδει ερωτήματος: Αν η λογική μπορεί να θεμελιώσει τα μαθηματικά και την φιλοσοφία, που θεμελιώνεται η ίδια; Ας δούμε πιο συγκεκριμένα το πρόβλημα το οποίο προκύπτει για την θεμελίωση του πιο 'προφανούς' κανόνα συμπερασμού το οποίο χρησιμοποιούμε. Ο συλλογισμός: «Αν θα βρέξει θα πάρω ομπρέλλα, βρέχει, άρα θα πάρω ομπρέλλα» στηρίζεται στη δομή,

αν A τότε B, αλλά αφού το A συμβαίνει άρα B,

η οποία στη γλώσσα των Principia διατυπώνεται $(P \supset Q). P \supset Q$. Η παραπάνω σειρά συμβόλων αν αποδειχθεί ότι είναι μαθηματική πρόταση αληθής για κάθε τιμή των P και Q (δηλαδή ταυτολογία) τότε ο παραπάνω συμπερασμός είναι έγκυρος. Γιατί όμως η παραπάνω πρόταση είναι αληθής; Η απάντηση με βάση τα Principia είναι ότι αποδεικνύεται με βάση ένα αξιωματικό σύστημα δηλ. αξιώματα και κανόνες απόδειξης. Εδώ όμως φτάνουμε στο πρώτο πρόβλημα: Τι εγγυάται την αλήθεια αυτών των αξιωμάτων και κανόνων; Το τελευταίο ερώτημα έχει μεγάλο αντικτυπο και στη φιλοσοφία των μαθηματικών αλλά και στην φιλοσοφία γενικά.

²⁰ Ο Ράσελ εργάζεται στην αρχή χωρίς να γνωρίζει τον Φρέγκε. Τελικά όμως είναι αυτός που όχι μόνο κάνει γνωστό τον Φρέγκε αλλά και του υποδεικνύει το παράδοξο που προκύπτει από την θεωρία του (βλ. παρακάτω).

Το να είναι τα αξιώματα μας απλώς συμβάσεις, δεν μπορεί να είναι κατ' αρχήν αποδεκτό καθώς έτσι νομιμοποιείται η μεταφυσική να λειτουργεί με τις δικές της συμβάσεις. Η άλλη λύση είναι αυτή της 'προφάνειας' των αξιωμάτων. Και αυτή όμως δεν μπορεί να ικανοποιεί ένα λογικιστή καθώς έχει ψυχολογικές συνδηλώσεις. Το πρόγραμμα έτσι στρέφεται αναγκαστικά στην ιδέα του λογικού ελέγχου των ίδιων των λογικών αρχών: Αυτό που μπορούμε να κάνουμε με τις λογικές αρχές μας, είναι να δείξουμε ότι είναι αυτοσυνεπείς. Ή, στην ακόμα πιο ιδανική περίπτωση, ότι η αλήθεια του συστήματος είναι συνέπεια του ίδιου του εαυτού του. Το πρόγραμμα έτσι εμπλέκεται σε ένα φιλοσοφικό πρόβλημα με ιστορία 2000 ετών. Αυτό της αυτοαναφοράς.

Αν ότι λέμε πρέπει να διέπεται από λογική οι ίδιες οι προτάσεις της λογικής υπάγονται σε αυτό τον κανόνα; Τα παράδοξα που προκύπτουν όταν μια πρόταση αναφέρεται στον εαυτό της είναι γνωστά από την αρχαιότητα με την ρήση του Επιμενίδη «Κάθε Κρητικός είναι ψεύτης» ή απλούστερα όταν αναρωτιόμαστε για την αλήθεια της πρότασης «Αυτή τη στιγμή σας λέω ψέματα». Ειδικά, όμως, για το σύστημα θεμελίωσης των Φρέγκε και Ράσελ αυτά τα παράδοξα ήταν καταστροφικά καθώς το πρόβλημα της αυτοαναφοράς απειλούσε τον ακρογωνιαίο λίθο του λογικισμού, την αναγωγή των αριθμών στην λογική. Η αναγωγή αυτή στηριζόταν στην έννοια της κλάσης (π.χ η κλάση όλων των καρεκλών που υπάρχουν αυτή την στιγμή στην γή). Μια κλάση μπορεί να μην είναι μέλος του εαυτού της (όπως το προηγούμενο παράδειγμα αφού η κλάση των καρεκλών δεν είναι καρέκλα) αλλά μπορεί και να είναι μέλος του εαυτού της (π.χ η κλάση όλων των αφηρημένων ιδεών είναι μέλος του εαυτού της καθώς είναι και αυτή μια αφηρημένη ιδέα). Αν όμως μια κλάση μπορούσε να είναι μέλος του εαυτού της, τότε προέκυπτε το παράδοξο του Ράσελ²¹. Η λύση του Ράσελ στο παράδοξο του ήταν η θεωρία των τύπων. Σύμφωνα με αυτή, μια κλάση είναι πάντα διαφορετικό αντικείμενο από τα αντικείμενα που περιλαμβάνει και έτσι δεν μπορεί να είναι μέλος του εαυτού της. Π.χ η κλάση όλων των καρεκλών δεν μπορεί να είναι καρέκλα, η κλάση όλων των αφηρημένων ιδεών δεν μπορεί να είναι αφηρημένη ιδέα κ.ο.κ. Αυτό, όμως, δεν είναι παρά ένα αξίωμα το οποίο κατά τον Βιτγκενστάιν είναι αδικαιολόγητο. Αν το σύστημα μας παρουσιάζει τέτοια κενά τα

²¹ βλ. παράδοση για τον Φρέγκε. Σε μια πρώτη προσέγγιση το παράδοξο του Ράσελ έχει την ίδια δομή με αυτό του Επιμενίδη: Αν αυτό που λέω είναι αλήθεια, τότε -αφού είμαι Κρητικός- είναι ψέματα. Η 'θεωρία τύπων', πάλι σε αδρές γραμμές, τυποποιεί την διαίσθηση μας στην κοινή γλώσσα, ότι προτάσεις του τύπου 'αυτή την στιγμή σας λέω ψέματα' αναφέρονται πάντα σε άλλες προτάσεις και όχι στον εαυτό τους.

οποία τα μπαλώνουμε επινοώντας αξιώματα -που σε τελική ανάλυση απλώς απαγορεύουν αυθαίρετα τα παράδοξα- τότε σημαίνει ότι κάπου έχουμε κάνει λάθος.

Ας έλθουμε τώρα στο δεύτερο πρόβλημα, αυτό των σχέσεων λογικής και εμπειρίας. Για να διατυπώσουμε αδρά το Ρασελιανή στάση απέναντι στην φιλοσοφία, οι προτάσεις που έχουν νόημα είναι είτε λογικές ταυτολογίες (ο εργένης είναι ανύπανδρος άντρας) είτε προτάσεις οι οποίες μπορούν να επαληθευτούν εμπειρικά (το στυλό είναι πάνω στο τραπέζι). Όλες οι άλλες προτάσεις της παραδοσιακής φιλοσοφίας δεν είναι λανθασμένες, είναι κακώς διατυπωμένες προτάσεις, προτάσεις χωρίς νόημα. Ένα τέτοιο 'γενναίο' ξεκαθάρισμα των προτάσεων, όμως, άνοιγε ένα μεγάλο πρόβλημα. Αν το εμπειρικό και το λογικό είναι τόσο διακριτά, πως συνυφαίνονται στη γλώσσα της επιστήμης; Αν οι αργιοί αρχές μας είναι λογικές δεν έχουν να κάνουν τίποτα με τον κόσμο. Αν πάλι έχουν να κάνουν με τον κόσμο δεν μπορεί να είναι αργιοί. Το φιλοσοφικό αίτημα, από το άλλο μέρος, ήταν να δείξουμε ότι η επιστήμη είναι και βέβαιη (καθώς στηρίζεται σε αργιοί αρχές) και έχει να κάνει με τον κόσμο (δεν είναι απλώς ένα παιχνίδι με τις έννοιες). Η κατεύθυνση του λογικού εμπειρισμού ήταν η παραγωγή των προτάσεων της επιστήμης από συνδυασμό καθαρών ταυτολογιών και καθαρών εμπειρικών προτάσεων⁷ αλλά κάτι τέτοιο δεν φαινόταν καθόλου απλή υπόθεση.

3. Πως να διαβάσουμε το Tractatus;

Παρόλο το βάρος που δίνεται στον τεχνικό-λογικό συμβολισμό, το Tractatus είναι κλασσικό φιλοσοφικό έργο. Όχι μόνο προσπαθεί να απαντήσει στην Καρτεσιανή αμφιβολία για την βεβαιότητα και την θεμελίωση της γνώσης, η οποία ουσιαστικά ανοίγει το πεδίο που ονομάζουμε νεότερη φιλοσοφία, αλλά η απορία που το συνέχει είναι ακόμα κλασσικότερη φιλοσοφικά. Είναι η ριζικότερη, η πλατωνική απορία ερωτημάτων του είδους 'πως είναι δυνατόν να γνωρίζω'. Το Tractatus ανήκει στην λίστα των κλασσικών φιλοσοφικών έργων για ένα παραπάνω λόγο: Μοιράζεται την συστηματικότητα και τις καθολικές φιλοδοξίες των τελευταίων. Θέλει να απαντήσει σε όλα τα ερωτήματα και θεωρεί τις

απαντήσεις που δίνει τις τελειωτικές. Διαβάζουμε²² στον πρόλογο του ίδιου του Βιτγκενστάιν ότι ελπίζει κάποιος να συνεχίσουν καλύτερα το έργο που άρχισε. Αλλά κατα παράδοξο τρόπο, συνεχίζει,

‘Παρόλα αυτά η αλήθεια των σκέψεων που εκφράζονται εδώ μου φαίνεται οριστική και απρόσβλητη. Είμαι δηλαδή της γνώμης πως στα κύρια σημεία έχω λύσει οριστικά τα προβλήματα’

Η φράση συνεχίζεται ακόμα πιο αναπάντεχα:

‘Και αν δεν γελιέμαι σε αυτό, τότε η αξία αυτής της εργασίας συνίσταται -δεύτερο- στο πως δείχνει πόσα λίγα πετυχαίνουμε με το να έχουμε λύσει αυτά τα προβλήματα’.

Η τελευταία φράση εγγράφει το έργο σε μια οριακή καμπή της φιλοσοφίας. Είναι ταυτόχρονα, παρά το μικρό μέγεθος του, ένα φιλοσοφικό σύστημα, όπως αυτά του Πλάτωνα, του Ντεκάρτ, του Καντ, του Χεγκελ. Από το άλλο μέρος, είναι η προαγγελία του ‘τέλους της φιλοσοφίας’, όχι επειδή στο ίδιο διατυπώνονται οι τελικές απαντήσεις αλλά γιατί η επιχείρηση που ονομάζουμε φιλοσοφία ήταν από την αρχή ατελέσφορη. Από την απαξίωση των φιλοσοφικών θεωριών δεν εξαιρείται και η ίδια η ‘θεωρία’ που προκύπτει από το Tractatus. Ο Βιτγκενστάιν με μια μεταφορά που θα μείνει θυρυλική, μας καλεί αφού καταλάβουμε τις προτάσεις του να εγκαταλείψουμε και αυτές, όπως και κάθε φιλοσοφική θεωρία. Η προτελευταία πρόταση του Tractatus, λοιπόν, προειδοποιεί τον αναγνώστη για αυτά που μέχρι εκείνη την στιγμή είχε διαβάσει:

6.54 Για όποιον με καταλαβαίνει οι προτάσεις μου αποτελούν διευκρινίσεις, όταν, αφού με την βοήθεια τους- πατώντας πάνω τους- τις υπερπηδήσει και προχωρήσει πέρα από αυτές, τελικά τις αναγνωρίσει ως στερημένες από νόημα. (Πρέπει, θα λέγαμε, να πετάξει μακριά την ανεμόσκαλα, αφού ανεβεί πρώτα με αυτή.)

Πρέπει να ξεπεράσει τις προτάσεις αυτές και τότε θα ιδεί τον κόσμο σωστά.

Το Tractatus, όπως είπαμε, είναι έργο το οποίο διαβάζεται πολύ δύσκολα ακόμα και από κάποιον που κατέχει τον λογικό-τεχνικό συμβολισμό. Κατά παράδοξο όμως τρόπο αποτέλεσε το ευαγγέλιο ενός φιλοσοφικού κινήματος που θα προκρίνει την σαφήνεια, την ακριβολογία, τον έλεγχο και την διαφάνεια του φιλοσοφικού κειμένου.

Μια τέτοια πρόθεση, μαθηματικής ακρίβειας, διαφαίνεται στη ιδιόμορφη (μοναδική) δομή που έχει προσδώσει ο Βιτγκενστάιν στο κείμενο του. Καταρχήν με δυσκολία θα το έλεγε κανείς κείμενο. Αποτελείται από ένα σύνολο

²² Στην Ελληνική μετάφραση Δευκαλίων 7/8 σελ. 184

αριθμημένων προτάσεων. Υπάρχουν 7 βασικές προτάσεις. Κατόπιν οι προτάσεις με δεκαδικά ψηφία είναι επεξηγητικές των προηγουμένων. Π.χ οι προτάσεις 1.1., 1.2 και 1.3 επεξηγούν την 1, οι προτάσεις 1.11. 1.12, 1.13 επεξηγούν την πρόταση 1.1 κοκ. Ενώ ο Βιτγκενστάιν φαίνεται να επιδιώκει μια δομή μαθηματικού κειμένου, το αποτέλεσμα δεν μοιάζει καθόλου τέτοιο. Οι περισσότερες προτάσεις είναι αντικείμενα διενέξεων, θέματα επαναλαμβάνονται, οι συνδέσεις τις περισσότερες φορές είναι αναπάντεχες. Το έργο φαίνεται σχεδόν απροσπέλαστο αν προσπαθήσει κανείς να το διαβάσει ως κείμενο με μαθηματική δομή, όπου υπάρχουν πρώτα τα αξιώματα από αυτά απάγονται προτάσεις κοκ. Ακόμα πιο δύσκολο είναι όμως, να διαβαστεί ως φιλοσοφικό έργο αφού δεν φαίνεται να τηρείται καμμία από τις πειθαρχίες που πρέπει να έχει ένα φιλοσοφικό κείμενο. Δεν εγγράφεται σε μια παράδοση, δεν κάνει κριτική στις προϋποθέσεις 'αντιπάλων' θεωριών, δεν διευκρινίζει τα ερωτήματα κλπ.

Όπως παρατηρεί ο Stenius,²³ το γεγονός ότι ο Βιτγκενστάιν είχε μεγάλη μουσική παιδεία δημιουργεί την τάση να αναγνωρισθεί η δομή του *Tractatus* σαν μουσική: Ένα θέμα που επαναλαμβάνεται και αναπτύσσεται συγχρόνως. Η Βιτγκενσταϊνική άποψη για την φιλοσοφία, όπως διατυπώνεται μέσα στο ίδιο το έργο, προδιαθέτει για μια τέτοιου τύπου ανάγνωση. Η φιλοσοφία για τον Βιτγκενστάιν είναι δραστηριότητα και όχι θεωρία και οι προτάσεις της φιλοσοφίας, όπως της λογικής δεν είναι ιεραρχικά δομημένες. Ίσως ο Stenius λοιπόν έχει δίκιο. Το *Tractatus* δεν υπόκειται στις πειθαρχίες ενός φιλοσοφικού ή μαθηματικού κειμένου αλλά ενός μουσικού κομματιού: Ένα μοτίβο (ή κάποια συνδεόμενα μοτίβα) είναι αναγνωρίσιμα και αποκτούν αξία λόγω των παραλλαγών και των αναπτύξεων τους, και οι παραλλαγές και αναπτύξεις δένονται μεταξύ τους γιατί παραπέμπουν σε ένα κοινό μοτίβο. Και αυτό το μοτίβο, όπως ένα μουσικό τέτοιο, δεν επιδιώκει να πείσει. Επιδιώκει να μεταφέρει εμμέσως μηνύματα τα οποία εξ' ορισμού δεν μπορούν να είναι λεκτικά. Επιδιώκει να συντονίσει κάποιες χορδές ενός αναγνώστη στο βαθμό που ο αναγνώστης είναι προετοιμασμένος για κάτι τέτοιο. Και είναι αυτό το τελευταίο ίσως, και όχι η αναγνώριση της δυσκολίας του έργου, που κάνει τον Βιτγκενστάιν να προειδοποιήσει με τις πρώτες λέξεις του προλόγου, ότι θα πρέπει κάποιος να έχει κάνει 'παρόμοιες σκέψεις' για να καταλάβει το *Tractatus*.

²³ Eric Stenius, *Η Δομή του 'Tractatus' του L. Wittgenstein* στο *Δευκαλίων* 7/8 σελ.299 και σημείωση 5 στην σελ. 304.

Θα επιχειρήσουμε λοιπόν στα επόμενα κεφάλαια να ανασυγκροτήσουμε αυτά τα μοτίβα γύρω από τα οποία κινείται η σκέψη του Βιτγκενστάιν. Ελπίζοντας, ότι θα έχουμε τουλάχιστον πετύχει να κάνουμε «παρόμοιες σκέψεις», ώστε η κατανόηση του έργου να είναι δυνατή από κάποιον που θα τολμήσει να αντιμετωπίσει το κείμενο απ' ευθείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

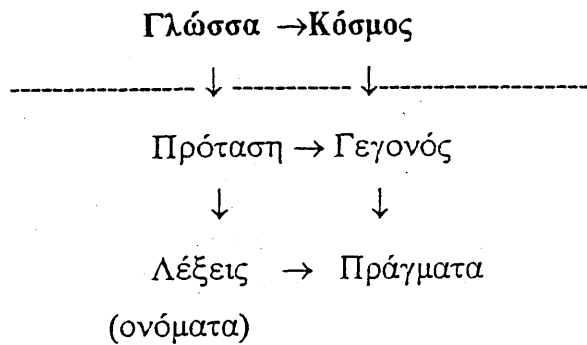
Αυτό που Λέγεται/Αναπαρίσταται.

1. Η Πρόταση-Γεγονός

Η φαινομενική δομή της γλώσσας μας παρασύρει να σκεφτούμε ότι οι λέξεις-ονόματα στο βαθμό που είναι μικρότερες μονάδες από τις προτάσεις αποτελούν και συστατικά τους. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι λέξεις φέρουν ένα συγκεκριμένο νόημα αυτόνομο (πχ οι λέξεις 'Πλάτων' και 'Αθλιοί') ώστε διαπλεκόμενες κατόπιν να συγκροτήσουν μία μεγαλύτερη μονάδα νοήματος ('ο Πλάτων είναι ο συγγραφέας των 'Αθλίων'). Ο Βιτγκενστάιν, όμως, συμερίζεται την Φρεγκεανή μετατόπιση από την λέξη στην πρόταση ως φορέα νοήματος. Οι μονάδες νοήματος κατά τον Φρέγκε δεν μπορεί να είναι τα ονόματα. Η εκφώνηση μιας λέξης δεν έχει νόημα («βιβλίο!») εκτός αν είναι συγτομευμένη πρόταση («φέρε μου το βιβλίο»). Η μετατόπιση από την λέξη στην πρόταση αποτελεί ένα γεγονός μείζονος σημασίας στη φιλοσοφία²⁴. Χωρίς να επεκταθούμε σε λεπτομέρειες και επιχειρήματα ως κρατήσουμε προς το παρόν το εξής: Παρά την φαινομενική δομή της γλώσσας, όπου η λέξη-όνομα φαίνεται συστατικό της πρότασης, το νόημα της λέξης δεν μπορεί να καθοριστεί παρά από τις προτάσεις που μπορεί να εμφανιστεί. Άρα λοιπόν θα πρέπει να καταλάβουμε τις λέξεις-ονόματα μέσω των προτάσεων και όχι αντίστροφα.

Ο Βιτγκενστάιν μεταφέρει αυτή τη θέση από το γλωσσικό στο οντολογικό επίπεδο. Ας δεχτούμε, χωρίς συζήτηση προς στιγμή, ότι η λέξη «βιβλίο» αναπαριστά ένα πράγμα δηλαδή ένα πραγματικό βιβλίο. Και η λέξη «τραπέζι» ένα πραγματικό τραπέζι. Τότε η πρόταση «το βιβλίο είναι πάνω στο τραπέζι» αναπαριστά μια σχέση μεταξύ των αντικειμένων, δηλαδή ένα γεγονός.

²⁴ Quine *Five Milestones of Empiricism* στο Quine *Theories and Things*, Cambridge 1981!

Αν δεχτούμε τελικά και την ανάλυση του Φρέγκε, και την μεταφορά της από την γλώσσα στον κόσμο, μπορούμε να συμφωνήσουμε με τις δύο πρώτες προτάσεις του Tractatus:

1 Ο κόσμος είναι όλα όσα συμβαίνουν κάθε φορά.

Η οποία εξηγείται αμέσως από την ,

1.1 Ο κόσμος είναι η ολότητα των γεγονότων, όχι των πραγμάτων.

Οι προτάσεις αυτές και όλο το σχήμα που τις στηρίζει δεν θα πρέπει, όπως είπαμε, να εκληφθούν ως αξιώματα πάνω στα οποία στηρίζεται το Tractatus. Τουναντίον, όχι μόνο θα γίνουν περισσότερο κατανοητές αλλά και θα δικαιολογηθούν, υπό το φως ολοκλήρου του έργου. Αυτό που θα επιχειρήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο είναι να διευκρινίσουμε περισσότερο το παραπάνω σχήμα. Να διευκρινίσουμε, από το ένα μέρος, την έννοια της **αναπαράστασης** (τα οριζόντια τοξάκια) η οποία συνιστά την άποψη του Βιτγκενστάιν για τις σχέσεις γλώσσας-κόσμου. Από το άλλο μέρος, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε το τρόπο με τον οποίο ο κόσμος/γλώσσα συντίθενται από απλούστερα μέρη (τα κάθετα τοξάκια). Στο πρώτο κεφάλαιο, θα μείνουμε όσο το δυνατό πιο κοντά στην σειρά των προτάσεων του Tractatus δίνοντας βάρος στη διευκρίνιση εννοιών. Αποσαφηνίζοντας το παραπάνω σχήμα, θα επιχειρήσουμε στο τρίτο κεφάλαιο να παρουσιάσουμε την φιλοσοφική θεμελίωση του.

2. Περί της (μη-) Αναπαραστασιμότητας των Λογικών Συνδέσμων

Ξεκινώντας την διασάφηση του τρόπου που η πρόταση μπορεί να αναπαριστά ένα γεγονός, παραθέτουμε αυτό που ο Βιτγκενστάιν θεωρεί 'βασική ιδέα' του.

4. 0312 Η δυνατότητα της πρότασης βασίζεται στην αρχή της αναπαράστασης αντικειμένων με σημεία.

Η βασική σκέψη μου είναι πως οι 'λογικές σταθερές' δεν αναπαριστούν. Πως η λογική των γεγονότων αναπαριστάται.

Σε μια πρώτη ανάγνωση είναι δύσκολο να καταλάβουμε ποιό είναι το ενδιαφέρον σε αυτή την πρόταση. Αν τα σημεία (ας πούμε σε μια πρώτη προσέγγιση οι λέξεις) αναπαριστούν αντικείμενα δεν είναι προφανές ότι οι σύνδεσμοι (π.χ το ~ (όχι) το \vee (ή) και το . (και)) δεν αναπαριστούν κάτι από το κόσμο; Δεν είναι αρκετά προφανές ότι το 'και' στην πρόταση «φέρε το βιβλίο και το μολύβι» δεν αναπαριστά τίποτα;

Θα δείξουμε, παρόλα αυτά, πως η διαπίστωση αυτή, που μοιάζει λεπτομέρεια ενός τεχνικού ιδιώματος, θα αποτελέσει μοχλό με τον οποίο ο Βιτγκενστάιν θα αντιμετωπίσει κλασσικά φιλοσοφικά προβλήματα.

Ας πάρουμε την περίπτωση του αρνητικού συνδέσμου για να δούμε ποιό είναι το ερώτημα που απασχολεί τον βιτ²⁵. Αν η πρόταση «το βιβλίο είναι πάνω στο τραπέζι» (ας την πούμε p) αντιστοιχεί σε κάποιο γεγονός, η πρόταση «το βιβλίο δεν είναι πάνω στο τραπέζι' (όχι p , $\sim p$) αντιστοιχεί σε κάποιο άλλο γεγονός; Η αρνητική πρόταση, δηλαδή, αντιστοιχεί σε κάποιο γεγονός διαφορετικό της 'θετικής'; Και αν ναι ποιό είναι αυτό; Η απάντηση του Βιτγκενστάιν είναι ότι δεν υπάρχουν αρνητικά γεγονότα. Το επιχείρημα του είναι ότι μπορούμε να καταλάβουμε μια πρόταση ανεξάρτητα αν είναι αληθής ή όχι, ανεξάρτητα με το αν αντιστοιχεί στην πραγματικότητα ή όχι. Η πρόταση, έτσι, «το βιβλίο είναι πάνω στο τραπέζι» γίνεται κατανοητή, το νόημα της είναι καταληπτό ανεξάρτητα από την τιμή αλήθειας της. Έτσι η p και η $\sim p$ αντιστοιχούν στο ίδιο γεγονός, σε αυτό που αναπαρίσταται με την 'θετική' πρόταση. Η 'αρνητική' πρόταση δεν αναπαριστά κάτι άλλο αλλά αρνείται την ύπαρξη αυτού του γεγονότος. Μια πρόταση, ως εκ τούτου, έχει νόημα όταν το γεγονός που αναπαριστά είναι δυνατόν να συμβαίνει. Αν όντως συμβαίνει λαμβάνει την τιμή 'αληθής'. Αν όχι, την τιμή, 'ψευδής'. Όταν βλέπουμε τις προτάσεις p και $\sim p$, καταλαβαίνουμε ένα γεγονός και όχι δύο. Πριν δούμε γιατί είναι σημαντική αυτή η θέση του Βιτγκενστάιν ας την επαναδιατυπώσουμε με ένα παράδειγμα του J.Searle.²⁶ Αν δούμε στο δρόμο μια πινακίδα με ένα διαγραμισμένο σκύλο, αυτό που

²⁵ Γράφει ο Βιτγκενστάιν στις σημειώσεις του «Είναι αυτός ο δνισμός αρνητικών και θετικών γεγονότων, ο οποίος με απασχολεί συνέχεια. Γιατί ένας τέτοιος δνισμός δεν μπορεί να ισχύει. Αλλά πως να γλωττώσεις από αυτόν.» *McDonough* σελ.24

²⁶ στο B.Magee (ed) *The Great Philosophers* London, BBC Books, 1987

καταλαβαίνουμε είναι ότι κάτι απαγορεύεται που έχει να κάνει με τα σκυλιά. Μας φαίνεται απίθανο να ήθελε ο κατασκευαστής της πινακίδας να παρουσιάσει ένα είδος σκύλων που έχουν μια κολλημένη γραμμή πάνω τους. Αν λοιπόν η κόκκινη γραμμή είναι το 'όχι' (ή το 'δεν', στη γενική περίπτωση ο σύνδεσμος ~), τότε γίνεται φανερή η Βιτγκενσταϊνική θέση: Η ζωγραφισμένη γραμμή που απαγορεύει δεν έχει το ίδιο στάτους με τις ζωγραφισμένες γραμμές που αποτελούν τον σκύλο. Οι δεύτερες αναπαριστούν κάτι (από τον κόσμο) ενώ η πρώτη όχι, επιτελεί μια λειτουργία πάνω στην πρόταση που αναπαριστά.

Η σημασία, τώρα, της Βιτγκενσταϊνικής θέσης φαίνεται όταν την επεκτείνουμε και στους υπόλοιπους λογικούς συνδέσμους. Όταν π.χ. συνδέουμε δύο προτάσεις-γεγονότα με ένα λογικό σύνδεσμο («χιονίζει» και «κρατάω ομπρέλλα») δεν φιάχνουμε ένα καινούργιο γεγονός-εικόνα («χιονίζει και κρατάω ομπρέλλα») αλλά μια σύνθετη πρόταση η οποία είναι αληθής όταν, και μόνο όταν, οι δύο προτάσεις που την αποτελούν είναι αληθείς. Η δύναμη και η γοητεία²⁷ αυτού του σχήματος έγκειται στην αυτονομία που επιβάλλει στις προτάσεις που συνδέονται, καθώς και την ανεξαρτησία της σύνθετης πρότασης από τα συγκεκριμένα νοήματα των επιμέρους. Ας μην ξεχνάμε ότι ένα από τα βασικότερα ιδεώδη του λογικισμού ήταν να δώσει ένα μηχανισμό όπου μέσω λίγων ορισμών και κάποιων σαφών κανόνων σύνδεσης να μπορεί να παράγει μια ολόκληρη γλώσσα. Αυτό το 'ατομικό' μοντέλο επιτυγχάνεται μόνο όταν τα άτομα δεν αποτελούν καινούργιες μονάδες όταν συνδυάζονται. Ο Βιτγκενστάιν όχι μόνο καθιστά σαφή αυτή την ιδέα, αλλά την αποδίδει και στο επίπεδο του όντος.

Με βάση το τελευταίο μπορούμε να έχουμε μια πρώτη κατανόηση της πρότασης 1.21 στην οποία θα επανέλθουμε

1.21 Κάτι μπορεί να συμβαίνει ή να μην συμβαίνει και όλα τα άλλα να μένουν τα ίδια.

2. Τα Αντικείμενα του Tractatus

Κλείνοντας την παρένθεση για τους λογικούς συνδέσμους, μπορούμε να επανέλθουμε στη σειρά των προτάσεων του Tractatus. Στην πρόταση 1 ο Βιτγκενστάιν έχει πει ότι ο κόσμος αποτελείται από γεγονότα, τα οποία είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Στη δεύτερη πρόταση, που εισάγεται αμέσως μετά την

²⁷ αλλά και οι αντιρρήσεις. Ο ίδιος ο Βιτγκενστάιν στην 'ύστερη' του φάση θα αρνηθεί αυτή την ανεξαρτησία

1.21, ο Βιτγκενστάιν θα προσπαθήσει να εξηγήσει τι είναι αυτά τα γεγονότα από τα οποία αποτελείται ο κόσμος.

2. Αυτό που κάθε φορά συμβαίνει, το γεγονός, είναι η ύπαρξη καταστάσεων πραγμάτων.

Η εξήγηση του Βιτγκενστάιν φαίνεται ότι αντί να λύνει το πρώτο δημιουργεί και ένα δεύτερο πρόβλημα: Ενώ το 'γεγονός' ήταν ήδη ασαφής έννοια, εξηγείται με μια ακόμα πιο περίεργη την *κατάσταση πραγμάτων*. Η διαφορά των γεγονότων (=Tatsache) και καταστάσεων πραγμάτων (=Sachervalt) προβλημάτισε και τον Φρέγκε και τον Ράσελ και εξηγήθηκε από τον ίδιο τον Βιτγκενστάιν²⁸ :

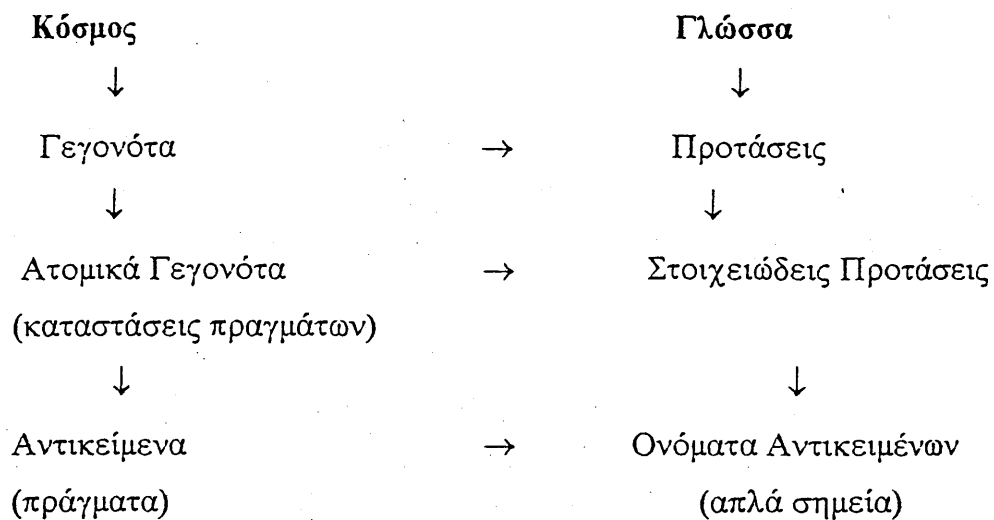
Η κατάσταση πραγμάτων είναι αυτό που αντιστοιχεί στις στοιχειώδεις προτάσεις όταν είναι αληθείς. Γεγονός είναι αυτό που αντιστοιχεί σε ένα (λογικό) συνδυασμό προτάσεων όταν αυτός ο συνδυασμός είναι αληθής.

Αρα λοιπόν, αυτά τα νοηματικά άτομα οι 'στοιχειώδεις προτάσεις' για τις οποίες μιλούσαμε προηγουμένως, δεν αντιστοιχούν στα 'γεγονότα' αλλά στις 'καταστάσεις πραγμάτων'. Κάθε πρόταση πρέπει να αναλυθεί σε στοιχειώδεις όπως κάθε γεγονός πρέπει να αναλυθεί στα ατομικά γεγονότα που το συνθέτουν τα οποία είναι οι *καταστάσεις πραγμάτων*. Αν θέλουμε τώρα να συνεχίσουμε την ανάλυση, θα πρέπει να δούμε σε τι συνίσταται η κατάσταση πραγμάτων. Ο Βιτγκενστάιν συνεχίζει,

2.01. Η κατάσταση πραγμάτων είναι μια σύνδεση αντικειμένων.

Παρόλο που στην πρόταση 1 μάθαμε ότι ο κόσμος αποτελείται από γεγονότα και όχι από πράγματα (αντικείμενα) στην πρόταση 2 μαθαίνουμε ότι τα γεγονότα διασπώνται σε απλούστερα γεγονότα, τα οποία είναι οι *καταστάσεις πραγμάτων* και αυτές με την σειρά τους δεν είναι παρά συνδέσεις πραγμάτων. Κατά παράδοξο τρόπο, στο τέλος της ανάλυσης βρήκαμε τα *πράγματα* τα οποία στην πρόταση 1 φάνηκε να τα είχαμε θέσει εκτός κόσμου. Το προηγούμενο σχήμα λοιπόν θα πρέπει καταρχήν να συμπληρωθεί,

²⁸ Monk σελ. 165, η Anscombe για το ίδιο θέμα σελ. 30 παραπέμπει και σε μια διαφορετική ερμηνεία του Stenius

Πριν επανέλθουμε σε αυτό το 'παράδοξο', ας δούμε αυτό που ενδιαφέρει τον Βιτγκενστάιν να πει σχετικά με αυτά τα αντικείμενα. Και αυτό είναι η λογική αναγκαιότητα της ύπαρξής τους. Τα αντικείμενα ως τα έσχατα τμήματα του κόσμου πρέπει να υπάρχουν, με την έννοια ότι κάθε ανατομή δεν μπορεί παρά να έχει ένα τέλος, δεν μπορεί παρά να σταματάει κάποτε μπιστά σε άτμητα αντικείμενα²⁹. Ας το δούμε λεπτομερέστερα:

2.02 Το αντικείμενο είναι απλό.

2.021 Τα αντικείμενα αποτελούν την ουσία του κόσμου. Για αυτό δεν μπορούν να είναι συνθεμένα.

2.0211 Αν ο κόσμος δεν είχε ουσία τότε το αν μια πρόταση έχει νόημα θα εξαρτιόταν από το αν μια άλλη πρόταση είναι αληθής.

2.02212. Στην περίπτωση αυτή θα ήταν αδύνατο να σχεδιάσουμε μια εικόνα του κόσμου αληθή ή ψευδή.

Για να εξηγήσουμε το επιχείρημα του Βιτγκενστάιν ας πάρουμε την πρόταση «το βιβλίο είναι πάνω στο τραπέζι». Για να δούμε αν έχει νόημα πρέπει να ξέρουμε τι είναι 'βιβλίο' και τι είναι 'τραπέζι'. Αν γνωρίζουμε τους ορισμούς αυτών των αντικειμένων θα μπορούμε να κρίνουμε αν μπορεί ένα βιβλίο να είναι πάνω σε ένα τραπέζι. Αν όμως έχουμε μπιστά μας ορισμούς του τύπου 'τραπέζι είναι το αντικείμενο το οποίο έχει τέσσερα πόδια και ένα επίπεδο κλπ' σημαίνει πάλι ότι για να καταλάβουμε τις νέες λέξεις που παρουσιάζονται ως μέρη του τραπέζιού χρειαζόμαστε νέους ορισμούς κοκ. Με αυτό τον τρόπο όμως

²⁹ Διαβάζουμε στις σημειώσεις του Βιτγκενστάιν «Είναι επίσης σίγουρο ότι δεν οδηγούμαστε στην ύπαρξη των απλών αντικειμένων από την ύπαρξη συγκεκριμένων απλών αντικειμένων αλλά μάλλον τα γνωρίζουμε -ως από περιγραφή- ως το τελικό προϊόν της ανάλυσης, μέσω της διαδικασίας που οδηγεί σε αυτά» Anscombe σελ. 29.

οδηγούμεστε σε μια άπειρη αναδρομή, σε ένα εγκλεισμό μέσα στη γλώσσα. Αν θέλουμε η γλώσσα να σχετίζεται με τον κόσμο τότε θα πρέπει σε κάποιο σημείο της ανάλυσης να βρίσκουμε κάποια αντικείμενα τα οποία να είναι ανεξάρτητα από την αλήθεια των περιγραφών μας. Αντικείμενα, δηλαδή, τα οποία γνωρίζουμε ότι υπάρχουν αλλά καθώς δεν έχουν εσωτερικά μέρη, δεν μπορούμε να τους δώσουμε ορισμούς.

Ας επιστρέψουμε τώρα στο 'παράδοξο' που εντοπίσαμε. Στο γιατί, δηλαδή, παρόλο που τα αντικείμενα είναι το τελευταίο στάδιο της ανάλυσης, τα έσχατα τμήματα και η ουσία του κόσμου, ο κόσμος αποτελείται από γεγονότα και όχι αντικείμενα. Τα αντικείμενα όπως είπαμε είναι απλά. Στο βαθμό όμως που κάθε ορισμός είναι αναγωγή του συνθετότερου στο απλούστερο, τα αντικείμενα δεν ορίζονται. Αυτό με την σειρά του σημαίνει ότι δεν είναι ανεξάρτητα, ότι δεν μπορούν να υπάρχουν αυτόνομα.

2.012 Στη λογική τίποτα δεν είναι τυχαίο: Αν το πράγμα μπορεί να εμφανίζεται στην κατάσταση πραγμάτων, τότε η δυνατότητα της κατάστασης πραγμάτων πρέπει να προδικάζεται ήδη στο πράγμα.

Σύμφωνα με το παραπάνω, αν πάρουμε το ψευδοπαράδειγμα του αντικειμένου 'Σωκράτης' είναι στην φύση του ότι ταιριάζει με την πρόταση-γεγονός «ο ---- είναι χοντρός» και όχι με την πρόταση «ο ---- είναι βροχερός». Γνωρίζουμε το αντικείμενο 'Σωκράτης' για τον Βιτγκενστάιν, σημαίνει ότι γνωρίζουμε όλες τις καταστάσεις πραγμάτων στις οποίες συμμετέχει. Το Βιτγκενσταϊνικό επιχείρημα το οποίο αποσαφηνίζει τελικά την 1.1, (*ο κόσμος είναι η ολότητα των γεγονότων και όχι των πραγμάτων*), ανασυγκροτείται με τρόπο περιεκτικό από τον Μουνσε³⁰ «Κάποιος μπορεί να ονομάσει ένα αντικείμενο σαν να ήταν απομονωμένο, μόνο επειδή κατέχει ήδη την λογική δομή και γνωρίζει ότι διατίθεται μια θέση για το όνομα, μέσα στην οποία, το σχηματοποιεί».

Τα αντικείμενα, λοιπόν, αποτελούν την ουσία του κόσμου, αλλά δεν συγκροτούν τον κόσμο γιατί δεν μπορούν ποτέ να υπάρξουν μόνα τους. Ο κόσμος συγκροτείται από συμπαρατάξεις αυτών των πραγμάτων, κάθε μια τέτοια συμπαρατάξη είναι μια κατάσταση πραγμάτων (ή ατομικό γεγονός).

2.06 Η ολότητα των υπαρχουσών καταστάσεων πραγμάτων είναι ο κόσμος.

³⁰ σελ.33

Ο Βιτγκενστάιν είναι αρκετά σαφής ότι καθήκον της φιλοσοφίας είναι να δείξει ότι τα αντικείμενα πρέπει να υπάρχουν και όχι να πεί πια είναι. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι απάλλαξε του ερευνητές από τον σχετικό πονοκέφαλο³¹. Χωρίς να θέλουμε να εμπλακούμε σε ένα αρκετά μεγάλο θέμα, μπορούμε απομακρυνόμενοι από ονόματα χρωμάτων ή καθημερινών αντικειμένων με τα οποία γίνεται προσπάθεια να συνδεθούν τα αντικείμενα του Βιτγκενστάιν, να προσφέρουμε ένα άλλο παράδειγμα, το οποίο συνάδει με την παιδεία του Βιτγκενστάιν στην θεωρητική φυσική. Ας υποθέσουμε ότι τα έσχατα αντικείμενα είναι τα στοιχειώδη σωματίδια της φυσικής (ας πούμε το ηλεκτρόνιο το πρωτόνιο και το νετρόνιο όπως ήταν στην εποχή του Βιτγκενστάιν). Ενώ λοιπόν μπορούμε να εξηγήσουμε τα φυσικά φαινόμενα αναγόμενοι στη συμπεριφορά αυτών των σωματιδίων, τί μπορούμε να πούμε για αυτά τα ίδια σωματίδια; Τι προσδίδει στο ηλεκτρόνιο της ιδιαίτερη ταυτότητα του; Η απάντηση των φυσικών είναι ότι το ηλεκτρόνιο είναι το σύνολο των αλληλεπιδράσεων του. Όπως θα το έλεγε ο Βιτγκενστάιν η συμμετοχή του σε καταστάσεις πραγμάτων. Με αυτή την έννοια, οι βάσεις της φυσικής δεν είναι οι ορισμοί των στοιχειωδών σωματιδίων αλλά όλες εκείνες οι προτάσεις οι οποίες τα συσχετίζουν μεταξύ τους, αποδίδοντας τις συναφείς καταστάσεις πραγμάτων. Χωρίς να ισχυριζόμαστε ότι το δικό μας παράδειγμα είναι περισσότερο κοντά με αυτό που εννοούσε ο Βιτγκενστάιν με τα αντικείμενα του, μπορούμε όμως, με βάση αυτό να καταλάβουμε την παρακάτω πρόταση.

3.221 Τα αντικείμενα μπορώ μόνο να τα ονομάζω. Τα υποκαθιστούν σημεία. Μπορώ μόνο να μιλάω για αυτά, τα ίδια δεν μπορώ να τα μιλήσω. Μια πρόταση μπορεί να μας πει πως είναι, όχι τι είναι ένα πράγμα.

3. Η πρόταση ως μοντέλο της πραγματικότητας.

(Απεικονιστική Θεωρία της Γλώσσας)

Η απεικονιστική θεωρία εισάγεται ως εξήγηση της πρότασης 2:

2.1 Για τα γεγονότα σχηματίζουμε μοντέλα (εικόνες).

³¹ για το πρόβλημα αυτό βλ. Βενιέρη Μαρία *Το Πρόβλημα των Αντικειμένων στο Tractatus, Συμπόσιο Wittgenstein*, Δωδώνη, 1991

Μπορούμε να καταλάβουμε την απεικονιστική θεωρία μέσω του ίδιου παραδείγματος με το οποίο ο Βιτγκενστάιν την εμπνεύστηκε.³² Ας υποθέσουμε ότι ένα δικαστήριο για να εξιχνιάσει μια περίπτωση δυστυχήματος χρησιμοποιεί ένα μοντέλο με μικρά αυτοκίνητα, κούκλες κλπ. Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε και αναπαριστούμε το ατύχημα (το οποίο είναι οι καταστάσεις πραγμάτων) επειδή κομμάτια του μοντέλου μας αναπαριστούν κομμάτια του πραγματικού κόσμου (μια κούκλα ένα άνθρωπο κοκ).

Για να καταλάβουμε, τώρα, ότι ένα αντικείμενο 'αναπαριστά' ένα πραγματικό αμάξι δεν χρειάζεται να είναι μικρογραφία του. Μπορεί να είναι οτιδήποτε, ένα κομμάτι ξύλου, ένα σχέδιο, μια γραμμένη λέξη όπως 'αμάξι' ή οι ήχοι που αντιστοιχούν στην λέξη 'αμάξι'³³. Η πρόταση συσχετίζει αυτά τα σημεία με τον ίδιο τρόπο που συσχετίζονται τα αντικείμενα στην πραγματικότητα. Σε όλες τις περιπτώσεις, όμως, πρέπει να κατανοήσουμε την πρόταση ως γεγονός επίσης. Σειρά ήχων, σημάδια στο χαρτί, κωδικοποιημένα ηλεκτρικά σήματα, η πρόταση για τον Βιτγκενστάιν είναι πάντα 'υλική', δεν έχει οντολογική διαφορά από τον κόσμο των γεγονότων.

2.141 Η εικόνα είναι ένα γεγονός.

Αρα, αυτό που πρέπει να καταλάβουμε για την φύση της πρότασης είναι η ικανότητα της, ενώ είναι γεγονός, να αναπαριστά άλλα γεγονότα. Αυτή η ικανότητα της αναπαράστασης κατά τον Βιτγκενστάιν είναι εσωτερική της εικόνας. Η εικόνα περιέχει και τον τρόπο με τον οποίο παραπέμπει σε ένα άλλο γεγονός. (2.151-2.1515), την απεικονιστική μορφή της. Η τελευταία όμως δεν αναπαρίσταται αλλά δείχνεται. Πριν δούμε τι σημαίνει το τελευταίο, ας δούμε πώς η έννοια της δείξης, την οποία ο Βιτγκενστάιν εισάγει σε αυτό το σημείο, συνδέεται με την απεικονιστική σχέση. Το να μπορούν κάποια γεγονότα να παραπέμπουν, να είναι μοντέλα κάποιων άλλων γεγονότων, μπορούμε να το εξηγήσουμε με δύο τρόπους. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτό συμβαίνει λόγω των κατάλληλων συμβάσεων, επειδή εμείς ερμηνεύουμε έτσι μια πρόταση, πράγμα που ο Βιτγκενστάιν απορρίπτει. Η εναλλακτική λύση είναι ότι τα δύο γεγονότα (εικόνα και εικονιζόμενο) έχουν μια εσωτερική ομοιότητα, και αυτός είναι ο λόγος που το εικονιζόμενο μπορεί να προβληθεί στην εικόνα. Το κρίσιμο σημείο της

³² Monk 118

³³ Για αυτό θα ήταν καλύτερα να χρησιμοποιούσαμε την λέξη 'μοντέλο' από την λέξη 'εικόνα' όπως προτείνουν οι Janic και Toulmin σελ. 132. Η πρόταση μπορεί και απεικονίζει για τον Βιτγκενστάιν όχι απαραίτητα γιατί είναι εικόνα (μικρογραφία) της πραγματικότητας, αλλά γιατί έχει την ίδια δομή με το αναπαριστάμενο γεγονός. Ο Βιτγκενστάιν διευκρινίζει το παραπάνω στην 4.04 στην οποία αναφέρει και την Μηχανική του Hertz πράγμα που ενισχύει την παραπάνω ερμηνεία.

απεικονιστικής θεωρίας φαίνεται ακριβώς τούτο. Η εικόνα (που σε λίγο θα μας πει ότι είναι η πρόταση) δεν συγκροτείται από αυθαίρετα σημεία, τα οποία με τις κατάλληλες συμβάσεις μπορεί να τα ερμηνεύουμε έτσι ή αλλιώς. Μια εικόνα συγκροτείται ως εικόνα επειδή ήδη αντανακλά την δομή αυτού που απεικονίζει:

2.18 Αυτό που κάθε εικόνα, αδιάφορο ποιός μορφής, πρέπει να έχει κοινό με την πραγματικότητα για να την απεικονίζει-σωστά ή λαθεμένα- είναι η λογική μορφή, δηλαδή η μορφή της πραγματικότητας.

Το ερώτημα, τώρα, είναι τι είναι αυτή η *λογική μορφή*. Και αν αποδώσουμε, όπως συνηθίζεται, την λογική στο υποκείμενο που σκέφτεται και όχι στη πραγματικότητα, πως είναι δυνατό να ξέρουμε πως η πραγματικότητα έχει λογική μορφή, και μάλιστα ποιά είναι αυτή; Εδώ φτάνουμε αναγκαστικά στα όρια της αναπαράστασης, δηλαδή στα όρια αυτού που λέγεται, καθώς για τον Βιτγκενστάιν αυτό που λέγεται δεν είναι παρά αναπαράσταση. Η απάντηση για το τι είναι αυτή η λογική μορφή, η οποία, από ότι φαίνεται, είναι και το κλειδί των σχέσεων γλώσσας - πραγματικότητας, είναι πολύ απλή: Δεν μπορούμε να πούμε τίποτα για αυτήν.

4.12 Η πρόταση μπορεί να παριστάνει όλη την πραγματικότητα, αλλά δεν μπορεί να παριστάνει αυτό που έχει κοινό με την πραγματικότητα, για να μπορεί να την παριστάνει-την λογική μορφή.

Για να μπορούμε να παριστάνουμε την λογική μορφή, θα έπρεπε να μπορούμε να σταθούμε μαζί με την πρόταση έξω από την λογική, δηλαδή έξω από τον κόσμο.

4.121. Η πρόταση δεν μπορεί να παριστάνει τη λογική μορφή, τούτη καθρεφτίζεται μέσα της.

Αν ο λόγος είναι αναπαράσταση, τότε είναι πάντα λόγος για κάτι άλλο, δεν μπορεί να μιλήσει για τον εαυτό του. Με άλλα λόγια δεν μπορείς να βγεις έξω από την λογική και να μιλήσεις για αυτή, γιατί την στιγμή που θα μιλάς θα την προϋποθέτεις. Φτάσαμε έτσι στα όρια αυτού που λέγεται-αναπαρίσταται. Πέρα από εκεί είναι ο χώρος του άφατου, αυτού που δείχνεται. Με αυτή την προβληματική όμως θα ασχοληθούμε διεξοδικότερα στο τρίτο κεφάλαιο.

4. Η σκέψη ως πρόταση με νόημα.

Αν η εικόνα-πρόταση έχει κοινή δομή με αυτό που αναπαριστά, αυτή η δομή μας λέει ο Βιτγκενστάιν δείχνεται, πράγμα που σημαίνει ότι είναι κατανοητή χωρίς άλλες εξηγήσεις. Αν, όμως, πάρουμε την πρόταση "το αμάξι ήταν πάνω από το πεζό" θα δούμε ότι δεν είναι τόσο αυτονόητα εικόνα της αντίστοιχης πραγματικότητας. Το γιατί όχι, φαίνεται αν σκεφτούμε πάλι το μοντέλο των δικαστηρίων. Αν υποθέσουμε ότι ένα χαρτάκι αναπαριστά τον πεζό και ένα κομμάτι ξύλου το αμάξι, το γεγονός *κομμάτι ξύλο πάνω από το χαρτάκι* παραπέμπει αμέσως στο γεγονός *το αμάξι πάνω από τον πεζό*, μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον Βιτγκενστάιν ότι μοιράζονται μια κοινή δομή. Η πρόταση όμως «το αμάξι ήταν δεξιά από τον πεζό» δεν είναι τόσο αυτόματα εικόνα του αντίστοιχου γεγονότος αφού π.χ. η λέξη 'αμάξι' δεν βρίσκεται πάνω αλλά αριστερά από την λέξη 'πεζός'. Αυτό το ερώτημα απαντάται στις δύο επόμενες προτάσεις του Tractatus όπου ο Βιτγκενστάιν διευκρινίζει τον τόπο όπου συγκροτούνται αυτές οι εικόνες και την σχέση που έχουν με την γλώσσα και την πραγματικότητα.

3. Κάθε σκέψη είναι λογική εικόνα των γεγονότων

και την σειρά προτάσεων που την ακολουθούν οι οποίες καταλήγουν στην

4. Μια σκέψη είναι μια πρόταση με νόημα.

Εδώ ο Βιτγκενστάιν μοιάζει να λέει ότι δεν είναι η γλώσσα, αλλά η σκέψη, ο τόπος που σχηματίζονται οι εικόνες της πραγματικότητας. Η σκέψη, λοιπόν, που αντιστοιχεί στην πρόταση 'το αμάξι ήταν πάνω στον πεζό' είναι καταρχήν η εικόνα του αντίστοιχου γεγονότος. Τι γίνεται όμως με την πρόταση καθαυτή; Γιατί σε μερικές κωδικοποιήσεις (όπως όταν βάζουμε το κομμάτι ξύλο πάνω στο χαρτάκι) φαίνεται να είναι άμεση απεικόνιση του γεγονότος, ενώ σε άλλες (όπως όταν εκφέρουμε στα Ελληνικά την αντίστοιχη πρόταση) δεν είναι; Ας επιχειρήσουμε να ανασυγκροτήσουμε το επιχείρημα του Βιτγκενστάιν.

Ο Βιτγκενστάιν διακρίνει το *προτασιακό σημείο* το οποίο είναι το μέρος της πρότασης το οποίο γίνεται από εμάς αντιληπτό, και το *σύμβολο* το οποίο αντιστοιχεί στην σκέψη. Ας πάρουμε για παράδειγμα τα προτασιακά σημεία

1. 'ο Φρέγκε αγαπάει τον Ράσελ'
2. 'Ο Ράσελ αγαπιέται από τον Ράσελ'
3. Τους ήχους που αντιστοιχούν στην προηγούμενη πρόταση

4. Το γεγονός ότι ένα βιβλίο (που αναπαριστά τον Ράσελ) είναι πάνω (πράξη που αναπαριστά την αγάπη) σε ένα τραπέζι (αντικείμενο που αναπαριστά τον Φρέγκε)

5. Την πρόταση 'Russel loves Frege'

Και τα 5 προηγούμενα προτασιακά σημεία αντιστοιχούν στο ίδιο σύμβολο στη σκέψη μας. Αν τα καταλαβαίνουμε σωστά, καταλαβαίνουμε το ίδιο πράγμα. Αυτό το σύμβολο για τον Βιτγκενστάιν δεν μπορεί παρά να είναι λογικό.

3.03 Δεν μπορούμε να σκεφτούμε τίποτα μη λογικό, γιατί τότε θα έπρεπε να σκεφτόμαστε μη λογικά.

Η λογική σκέψη για τον Βιτγκενστάιν έχει όμως μια συγκεκριμένη δομή, το οποίο είναι καθήκον της λογικής έρευνας να αποκαλύψει. Η λογική δομή π.χ. όταν σκεφτόμαστε δύο αντικείμενα είναι aRb (το a βρίσκεται στην σχέση R με το b). Αυτή η δομή είναι υποχρεωτική, δεν είναι δυνατόν να σκεφτούμε δύο αντικείμενα παρά σε κάποια σχέση μεταξύ τους. Για τον Βιτγκενστάιν και η πραγματικότητα διέπεται από την ίδια λογική δομή. Το γιατί μπορεί να φανεί με την βοήθεια του παρακάτω σχήματος.

Εικόνα -προτασιακό σημείο

↓ ↑

Σκέψη -Σύμβολο (aRb)

↓ ↑

Αναπαριστώμενο γεγονός-κατάσταση (δύο) πραγμάτων

Καθώς η σκέψη μεσολαβεί στη διαδικασία της αναπαράστασης δεν μπορεί παρά εικόνα και εικονιζόμενο να μοιράζονται μια δομή με την οποία λειτουργεί η σκέψη. Η γλώσσα απεικονίζει τον κόσμο διαμέσου της σκέψης. Ως σκέψη στον Βιτγκενστάιν δεν θα πρέπει να καταλάβουμε μια ψυχολογική ή φιλοσοφική οντότητα αλλά την λογική που διέπει την γλώσσα μας. Ας δούμε και την παρακάτω πρόταση

4.014 Ο δίσκος του γραμμόφωνου, η μουσική σκέψη, η μουσική γραφή, τα ηχητικά κύματα, όλα αυτά βρίσκονται μεταξύ τους στην απεικονιστική εκείνη εσωτερική σχέση, που υπάρχει ανάμεσα στην γλώσσα και στον κόσμο.

Όλα αυτά έχουν από κοινού την λογική κατασκευή.

Αν προσέξουμε το τελευταίο παράδειγμα, η μουσική σκέψη μπαίνει ανάμεσα σε δύο 'υλικές οντότητες' τον δίσκο του γραμμοφώνου, και την μουσική γραφή. Ο Βιτγκενστάιν μοιάζει να λέει ότι η σκέψη, όχι μόνο επιβάλλει στην πραγματικότητα τις μορφές της, αλλά είναι και η ίδια 'υλική', καθορίζεται και η ίδια από την πραγματικότητα. Η σκέψη είναι το ίδιο 'υλική' και 'πραγματική' με ένα δίσκο γραμμοφώνου και κάποια σημάδια στο χαρτί (μουσική γραφή) αφού το ένα μετασχηματίζεται στο άλλο με την μεσολάβηση της.

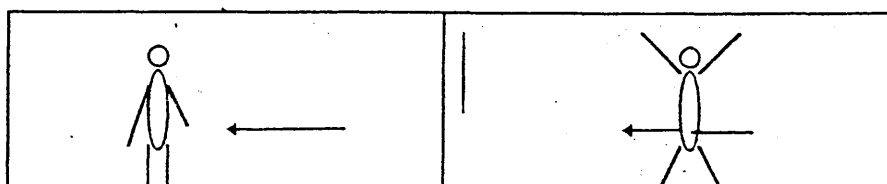
Η σκέψη περιέχει το 'σύμβολο' που αντιστοιχεί στο 'προτασιακό σημείο', περιέχει δηλαδή, ό,τι από το σημείο είναι μη συμβατικό, αυτό που απεικονίζει την πραγματικότητα. Με αυτό τον τρόπο, η σκέψη-πρόταση περιέχει το νόημα της. Κατανοώ μια πρόταση σημαίνει για τον Βιτγκενστάιν κατανοώ την κατάσταση πραγμάτων την οποία εικονίζει. Αυτό που δεν περιέχει η πρόταση είναι η τιμή αλήθειας της, αν δηλαδή η κατάσταση που εικονίζει συμβαίνει και στην πραγματικότητα ή όχι. Η κατανόηση μιας πρότασης έτσι δεν προϋποθέτει τίποτα συγκεκριμένο από τον κόσμο (πραγματικότητα). Αλλά την ίδια στιγμή προϋποθέτει όλο τον κόσμο, αφού μια πρόταση με νόημα σημαίνει ότι η κατάσταση που απεικονίζει είναι δυνατή, είναι κατάσταση η οποία, άσχετα αν συμβαίνει, θα μπορούσε να συμβεί. Προϋποθέτει τον κόσμο με την έννοια ότι για να σχηματιστεί μια πρόταση με νόημα πρέπει ήδη να υπάρχουν τα αντικείμενα - ονόματα και όλοι οι (λογικοί) τρόποι να συνδυαστούν αυτά. Οπότε η λειτουργία που επιτελεί η πρόταση, είναι να δηλώσει απλώς ότι ένας από αυτούς τους τρόπους αντιστοιχεί στην πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, ότι τα πράγματα έχουν έτσι, όπως ή ίδια ισχυρίζεται.

4.022 *Η πρόταση δείχνει το νόημα της.*

Η πρόταση όταν είναι αληθής, δείχνει πως έχουν τα πράγματα.

Και λέει πως έχουν έτσι (Υπογραμμίσεις δικές μας)

Η ουσία της πρότασης βρίσκεται κατά τον Βιτγκενστάιν σε ακριβώς αυτό τον εικονικό της χαρακτήρα και σε μία πρώτη προσέγγιση έτσι θα πρέπει να καταλάβουμε την έννοια της δείξης. Μια ιερογλυφική πρόταση ας πούμε

δεν χρειάζεται μεσολάβηση. Δείχνει ότι ο άνθρωπος κτυπήθηκε από το βέλος και το δείχνει άμεσα. Αυτό που η πρόταση αναπαριστά -το νόημα της- είναι κατανοητό ανεξάρτητα με τον αν αντιστοιχεί η πρόταση στην πραγματικότητα ή όχι.

4.016 *Για να καταλάβουμε την ουσία της πρότασης, ας σκεφτούμε τα ιερογλυφικά, που απεικονίζουν τα γεγονότα που περιγράφουν.*

Και από αυτά προήλθε το αλφάβητο, χωρίς η απεικόνιση να χάσει εκείνο το ουσιαστικό.

5. Η μορφή της πρότασης και οι συναρτήσεις αλήθειας.

Έχοντας τώρα προσδιορίσει τον τρόπο που οι στοιχειώδεις προτάσεις αναπαριστούν την πραγματικότητα, στις δύο επόμενες προτάσεις (την 5 και την 6) ο Βιτγκενστάιν θα δείξει πως από αυτές τις στοιχειώδεις προτάσεις μπορούμε με την βοήθεια των λογικών συνδέσμων να παράγουμε απειρία άλλων συνθετοτέρων προτάσεων. Η, για να πούμε το ίδιο πράγμα αντίστροφα, πως μπορούμε να αποδώσουμε τιμή αλήθειας σε μια σύνθετη πρόταση, αναλύοντας την σε στοιχειώδεις προτάσεις οι οποίες είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους και συνδέονται με λογικούς συνδέσμους.

5. *Η πρόταση είναι μια συνάρτηση αληθειας των στοιχειωδών προτάσεων*

6. *Η γενική μορφή της συνάρτησης αλήθειας είναι: $[p, \xi, N(\xi)]$*

Έχουμε ήδη παραθέσει τις βασικές ιδέες ώστε να ολοκληρωθεί το Βιτγκενστάιν σύστημα νοήματος-κόσμου. Αυτό που μένει είναι η συνάρτηση αλήθειας και η γενική μορφή της πρότασης, και είναι το δυσκολότερο μέρος στο βαθμό που πρέπει να αποφύγουμε την τεχνική γλώσσα. Ας πούμε ότι έχουμε δύο στοιχειώδεις προτάσεις, προτάσεις δηλαδή που αποτελούν σχέσεις των αντικειμένων. Ας πάρουμε το ψευδο-παράδειγμα³⁴ των στοιχειωδών προτάσεων «Αυτή είναι μια κόκκινη κηλίδα» (πρόταση p) και την πρόταση «ο πίνακας είναι άσπρος» (πρόταση q). Ας σχηματίσουμε τώρα την σύνθετη πρόταση p.q (η τελεία

³⁴ Στο βαθμό που δεν ξέρουμε τι είναι τα ονόματα και τα αντικείμενα που τους αντιστοιχούν δεν ξέρουμε και τι είναι οι στοιχειώδεις προτάσεις αφού οι τελευταίες είναι συμπαρατάξεις αντικειμένων. Ως εκ τούτου, μόνο με ψευδο-παραδείγματα μπορούμε να κατανοήσουμε τα σχετικά με αυτές.

ανάμεσα στις προτάσεις είναι το σύμβολο του συνδέσμου και) δηλ. την πρόταση «Αυτή είναι μια κόκκινη κηλίδα και ο πίνακας είναι άσπρος» Αυτή η πρόταση, όπως είπαμε, δεν αντιστοιχεί σε κάποιο γεγονός. Ο σύνδεσμος και που εμφανίζεται απλώς μας οδηγεί σε ένα συγκεκριμένο κανόνα ώστε να αποδώσουμε τιμή αλήθειας στη σύνθετη πρόταση. Στην περίπτωση του συνδέσμου ο κανόνας είναι: 'η σύνθετη πρόταση είναι αληθής μόνο όταν όλες οι προτάσεις που την συναποτελούν είναι αληθείς και σε όλες τις άλλες περιπτώσεις ψευδείς' δηλαδή ο κανόνας που αντιστοιχεί στον αληθοπίνακα ³⁵

P	Q	P.Q
A	A	A
A	Ψ	Ψ
A	Ψ	Ψ
Ψ	Ψ	Ψ

Για να δούμε αν η σύνθετη πρόταση λοιπόν είναι αληθής πρέπει:

1) να συγκρίνουμε τις δύο στοιχειώδεις προτάσεις με την πραγματικότητα. Μετά την σύγκριση ξέρουμε αν είναι αληθείς ή ψευδείς.

2) Χρησιμοποιώντας κατόπιν το αληθοπίνακα να αποδώσουμε τιμή αλήθειας στην συνθετότερη πρόταση.

Π.χ αν βρούμε ότι η πρώτη πρόταση είναι αληθής αλλά η δεύτερη ψευδής η σύνθετη πρόταση είναι ψευδής (γραμμή 2 του πίνακα)

Το ίδιο παράδειγμα μπορούμε να έχουμε όταν πάρουμε την πρόταση p και κατασκευάσουμε την πρόταση όχι p δηλ. την πρόταση 'αυτή δεν είναι μια άσπρη κηλίδα'. Όπως είπαμε αυτή δεν αντιστοιχεί σε κάποιο 'αρνητικό γεγονός' αντιστοιχεί στο ίδιο γεγονός (αυτό του να υπάρχει μια άσπρη κηλίδα) και παίρνει την τιμή αλήθειας της από την αντίστοιχη 'θετική' πρόταση σύμφωνα με τον πίνακα.

P	~P
A	Ψ
Ψ	A

³⁵ Οι αληθοπίνακες πρωτοεισάγονται στην λογική ταυτόχρονα από τον Βιτγκενστάιν και τον Waissman

Συνοψίζοντας, κάθε πρόταση μπορούμε να την 'σπάσουμε' σε στοιχειώδεις προτάσεις και λογικούς συνδέσμους. Να αποδώσουμε κατόπιν τιμές αλήθειας στις στοιχειώδεις προτάσεις εμπειρικά. Αφού αποδώσουμε τιμές σε όλες τις στοιχειώδεις προτάσεις, αποδίδουμε μέσω των αληθοπινάκων και τιμή στη σύνθετη πρόταση. Η λειτουργία του συστήματος προϋποθέτει την ανεξαρτησία των καταστάσεων πραγμάτων ή με άλλα λόγια την ανεξαρτησία της συνάρτησης αλήθειας από το νόημα των προτάσεων. Προϋποθέτει δηλαδή μια γλώσσα **εκτασιακή**. Ας εξηγήσουμε το τελευταίο πάλι με ένα παράδειγμα πρότασης η οποία φαίνεται να είναι μη-εκτασιακή δηλ. **εντασιακή**. Ας πάρουμε την πρόταση «ο Κώστας πιστεύει ότι αυτή η κηλίδα είναι άσπρη». Το αν η πρόταση p ('αυτή η κηλίδα είναι άσπρη') είναι ή δεν είναι αληθής δεν φαίνεται να παίζει κανένα ρόλο στην αλήθεια της συνθετότερης πρότασης «ο Κώστας πιστεύει ότι p »³⁶. Άρα η τελευταία πρόταση δεν φαίνεται να είναι συνάρτηση αλήθειας της p .

Ένα άλλο παράδειγμα που διαφωτίζει την συνάρτηση αλήθειας είναι να συγκρίνουμε τις προτάσεις

«Βρέχει και εγώ κρατάω ομπρέλλα»

«Ο πιγκουίνος είναι πουλί και ο πίνακας είναι ρόζ»

Όσο και αν ακούγεται περίεργο, καταλαβαίνουμε την έννοια της συνάρτησης αλήθειας καλύτερα με την δεύτερη παρά με την πρώτη πρόταση. Και οι δύο προτάσεις είναι της μορφής $p \wedge q$ και λαμβάνουν τιμή αλήθειας ανεξάρτητα του νοήματος των p και q . Καλύτερα λοιπόν να θεωρήσουμε την πρώτη 'κακό' παράδειγμα σύνδεσης γιατί οι δύο προτάσεις της φαίνονται να συνδέονται εσωτερικά, φαίνεται ως η σύνδεση να παραπέμπει σε ένα και μόνο γεγονός-εικόνα (ένα άνθρωπο που περπατάει στη βροχή). Μπορεί αυτό να ακούγεται πιο 'φυσιολογικό', αλλά από άποψη λογικής ανάλυσης θα σήμαινε ότι για να αναλύσουμε ένα κείμενο ή να διαπιστώσουμε την αλήθεια ενός συνόλου προτάσεων θα έπρεπε κάθε φορά να απευθυνόμαστε στο κόσμο ως όλον.

Μπορούμε λοιπόν να διαβάσουμε με δύο τρόπους τις παρακάτω προτάσεις:

1.2 Ο κόσμος κομματιάζεται σε γεγονότα

1.21 Κάτι μπορεί να συμβαίνει ή να μην συμβαίνει και όλα τα άλλα να μένουν τα ίδια.

³⁶ Ο βιτ, αντιμετωπίζει αυτό το πρόβλημα στις προτάσεις 5.541-5.5423. Η λύση που προτείνει είναι σε γενικές γραμμές ότι η πρότασης του τύπου «ο A πιστεύει ότι p » δεν σημαίνουν τίποτα παραπάνω από « p ». βλ. Μουνσε 82-87

Ο πρώτος τρόπος είναι να ξεκινήσουμε από το επιχείρημα του Hume: Δυο γεγονότα δεν μπορεί να συνδέονται α ριγοι μεταξύ τους. Αφού μόνο η λογική αναγκαιότητα είναι υποχρεωτική ο κόσμος των γεγονότων είναι κατακερματισμένος: Μόλις συμβεί ένα γεγονός τίποτα δεν προδικάζει ότι αυτό είχε αίτιο ή ότι θα προκαλέσει κάποιο άλλο. Στο βαθμό λοιπόν που τα γεγονότα είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους η γλώσσα μας είναι εκτασιακή.

Ο δεύτερος τρόπος είναι να ξεκινήσουμε από την γλώσσα. Αφού ο μόνος τρόπος να έχουν νόημα οι προτάσεις μας είναι να αναλύονται σε ανεξάρτητες μεταξύ τους στοιχειώδεις προτάσεις, και αφού ο μόνος τρόπος να μιλάνε οι τελευταίες για κάτι έξω από αυτές είναι να αντιστοιχούν σε κάποια γεγονότα, θα πρέπει και αυτά τα γεγονότα να είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Ο κόσμος δηλαδή αποτελείται από ανεξάρτητα γεγονότα γιατί δεν μπορούμε να τον προσλάβουμε αλλιώς. Αυτός ο 'λογικός ατομισμός' θα αποτελέσει το θεμέλιο κατόπιν του κύκλου της Βιέννης.

Η έννοια της συνάρτησης αλήθειας δεν είναι επίτευγμα του Βιτγκενστάιν αλλά υπάρχει ήδη στο έργο των Φρέγκε και Ράσελ. Ο Βιτγκενστάιν προσπαθεί να κάνει κάποιες φιλοσοφικές διασαφήσεις. Το κύριο μέλημα του δεν είναι όμως να υποστηρίξει επιχειρήματα του είδους με τα οποία προσπαθούμε να παρουσιάσουμε το Tractatus Είναι να εισάγει τις κατάλληλες τεχνικές καινοτομίες στην λογική ώστε τα 'ψευδοπροβλήματα' να μην μπορούν καν να διατυπωθούν. Η κατεύθυνση του είναι να περιορίσει τα λογικά σύμβολα. Την περίοδο που γράφει είναι γνωστό ότι όλοι οι λογικοί σύνδεσμοι μπορούν να παραχθούν από έναν μόνο, το σύνδεσμο του Sheffer με τον παρακάτω αληθοπίνακα.

P	Q	P Q
A	A	Ψ
A	Ψ	Ψ
A	Ψ	Ψ
Ψ	Ψ	A

Θα μπορούσαμε δηλ. να 'μεταφράσουμε' το σημάδι του Sheffer ως 'ούτε p ούτε q, ή στην γλώσσα του Tractatus N(ξ), δηλαδή η συζευκτική άρνηση (joint negation) ενός συνδυασμού στοιχειωδών προτάσεων. Το σύστημα που έχει ολοκληρώσει ο Βιτγκενστάιν μέχρι την διατύπωση της πρότασης 6 έχει μειώσει

στο ελάχιστο δυνατό τις λογικές διεργασίες. Υπάρχουν μόνο στοιχειώδεις προτάσεις και μία μόνο λειτουργία (το σημάδι του Σέφερ ή η συζευκτική άρνηση) η οποία μπορεί να εφαρμοστεί όσες φορές θέλουμε πάνω στις στοιχειώδεις προτάσεις δίνοντας συνθετότερες.

Οποιαδήποτε πρόταση λοιπόν έχει νόημα είναι ένας τέτοιος συνδυασμός - συνάρτηση αλήθειας στοιχειωδών προτάσεων.

4.11 *Η ολότητα των αληθών προτάσεων είναι όλη η φυσική επιστήμη
(ή η ολότητα των φυσικών επιστημών)*

Όλες οι άλλες προτάσεις για τον Βιτγκενστάιν ή είναι ψευδείς ή δεν έχουν νόημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΟ Α PRIORI ΠΟΥ ΔΕΙΧΝΕΤΑΙ

1. Ταυτολογίες.

Όπως είδαμε, όλες οι προτάσεις με νόημα έχουν την παραπάνω γενική μορφή και παίρνουν και τιμή αληθής ή ψευδής, ανάλογα με το ποιές στοιχειώδεις προτάσεις περιέχουν, και με ποιό τρόπο είναι συνδυασμένες αυτές. Για να διαπιστώσουμε, δηλαδή, αν μια στοιχειώδης πρόταση είναι αληθής κάνουμε μια σύγκριση με την πραγματικότητα. Για να διαπιστώσουμε αν μια γενική (=σύνθετη) πρόταση είναι αληθής, πρέπει να κάνουμε τουλάχιστον μια σύγκριση με την πραγματικότητα. Το ερώτημα που θέτει τώρα ο Βιτγκενστάιν, είναι αν υπάρχει μια πρόταση η οποία γνωρίζουμε ότι είναι αληθής, χωρίς να ξέρουμε τίποτα για την πραγματικότητα.

3.05 Μόνο έτσι θα ξέραμε a priori πως μια σκέψη είναι αληθής: όταν από την ίδια την σκέψη (χωρίς αντικείμενο σύγκρισης) θα μπορούσαμε να γνωρίζουμε την αλήθειά της.

Μια a priori σκέψη (και η πρόταση που τις αντιστοιχεί) θα ήταν αυτή η οποία θα ήταν αληθής χωρίς καμία σύγκριση με την πραγματικότητα.

Τέτοιες προτάσεις υπάρχουν και είναι οι ταυτολογίες της μορφής $P \vee \sim P$ (είτε p , είτε όχι p). Η πρόταση π.χ 'ή βρέχει ή δεν βρέχει' είναι αληθής όχι μόνο ανεξάρτητα των καιρικών συνθηκών, αλλά ανεξάρτητα από τον κόσμο γενικά. Στο βαθμό που δεν σχετίζεται με τον κόσμο, αυτή είναι, σύμφωνα με όσα είπαμε προηγουμένως, μια πρόταση α-νόητη. Μια πρόταση όπου δεν έχει (εμπειρικό) νόημα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μια α-νόητη πρόταση δεν μας μαθαίνει με κάποιο τρόπο κάτι. Για να το καταλάβουμε αυτό ίσως είναι χρήσιμο να διακρίνουμε τις α-νόητες προτάσεις όπως «βρέχει ή δεν βρέχει» από τις ασυναρτησίες π.χ «βρίχουμ κιν νοβριχουμ»³⁷. Ενώ στις δεύτερες έχουμε άναρχη παραβίαση των κανόνων και δεν μας δίνουν καμμία πληροφορία, οι πρώτες καθώς είναι ακραίες περιπτώσεις μπορούν να μας μάθουν κάτι όχι μόνο για τον τρόπο που σκεφτόμαστε, αλλά όπως θα δούμε, και για τον ίδιο τον κόσμο.

Οι ταυτολογίες μπορούν να μας δείξουν την αλήθεια τους, και κατ' επέκταση να μας δείξουν την λογική δομή της γλώσσας και του κόσμου. Αυτή η τελευταία

³⁷ Η διάκριση είναι από τον Mounce σελ. 104

πρόταση συμπυκνώνει ίσως όλο το εγχείρημα του Βιτγκενστάιν και θα αρχίσουμε διευκρινίζοντας την λέξη 'δείξουν'. Για τον Βιτγκενστάιν, η διάκριση των συμβόλων σε αυτά που δείχνουν και αυτά που λένε, είναι ζωτικής σημασίας. Ας πάρουμε λοιπόν πάλι την ταυτολογία και ας δείξουμε με ποιό τρόπο 'δείχνει' την αλήθεια της. Με αυτό το σκοπό ας συγκρίνουμε τα σύμβολα³⁸

$P \vee Q$ (π.χ ή θα βρέξει ή θα χιονίσει)

$P \vee \sim P$ (π.χ ή θα βρέξει ή δεν θα βρέξει)

Τι καταλαβαίνουμε από το πρώτο σύμβολο; Ότι πρόκειται για την διάζευξη δύο προτάσεων. Μια 'σκέψη' σαν την πρώτη φαίνεται να είναι το σύμβολο γνήσιων εμπειρικών προτάσεων όπως 'ή θα βρέξει ή θα χιονίσει'. Τα σημεία P και Q δηλαδή στέκονται εκεί ως αντιπρόσωποι δύο γνήσιων προτάσεων (στοιχειωδών ή μη). Συμβαίνει όμως το ίδιο για το σημείο P στη δεύτερη περίπτωση; Η απάντηση του Βιτγκενστάιν είναι αρνητική, γιατί ο συνδυασμός των σημείων είναι τέτοιος ώστε το νόημα που αντιστοιχεί στην πρόταση P δεν παίζει κανένα ρόλο. Άρα το σύμβολο P στην τελευταία περίπτωση δεν στέκεται για κάτι άλλο, δεν παραπέμπει σε τίποτα άλλο έξω από αυτό. Το ότι η δεύτερη πρόταση έτσι, είναι ταυτολογία, το δείχνει η ίδια. Το ίδιο το σύμβολο της ταυτολογίας είναι η σκέψη που επιζητούσε ο Βιτγκενστάιν η οποία είναι αληθής μόνο από την σύλληψη της. Τα σημεία στην δεύτερη περίπτωση συνδυάστηκαν έτσι ώστε το νόημα τους δεν παίζει πια κανένα ρόλο.

4.466 ...Η ταυτολογία και η αντίφαση είναι οι οριακές περιπτώσεις του συνδυασμού σημείων, δηλαδή η διάλυση του

Ας δώσουμε ένα παράδειγμα τώρα για να καταλάβουμε το επόμενο βήμα του Βιτγκενστάιν: Μπορέσαμε να προσδιορίσουμε και να μετρήσουμε την *τριβή* στα φυσικά φαινόμενα μόνο όταν φανταστήκαμε την οριακή περίπτωση ενός κόσμου όπου κάθε κίνηση γίνεται απουσία τριβών. Μελετώντας δηλαδή την οριακή εκείνη κατάσταση όπου μια ιδιότητα εξαφανίζεται, μπορούμε να πάρουμε πληροφορίες για την ιδιότητα αυτή. Το γεγονός ότι στην ταυτολογία τα σημεία συνδυάστηκαν έτσι, ώστε το νόημα των προτάσεων εξαφανίζεται μας *δείχνει* όλες τις άλλες περιπτώσεις όπου το νόημα υπάρχει, όπου δηλαδή τα σύμβολα των προτάσεων δεν

³⁸ Η παρουσίαση βασίζεται στον McDonough σελ.57

παρουσιάζουν μόνα τους (δεν δείχνουν) την αλήθεια τους αλλά παραπέμπουν σε κάτι έξω από αυτά. Για να καταλάβουμε πως εμφανίζεται το *a priori*, η βέβαιη αλήθεια, όταν τα σημεία συνδυάζονται σε κάποιες οριακές καταστάσεις έτσι ώστε το νόημα τους δεν παίζει πια ρόλο, σημαίνει ότι την ίδια στιγμή καταλαβαίνουμε και το αντίθετο: Όλες τις άλλες περιπτώσεις που τα σημεία παίζουν ρόλο, αναπαριστούν κάτι, όλες των άλλες περιπτώσεις που η αλήθεια και το ψεύδος μιας πρότασης δεν είναι εσωτερική ιδιότητα της πρότασης. Ας το διατυπώσουμε έτσι: Οι ταυτολογίες (που είναι όλες οι προτάσεις της λογικής και των μαθηματικών) είναι *a priori* αληθείς γιατί ο κόσμος, που είναι πάντα ένας κόσμος ενδεχομενικότητας, απουσιάζει από αυτές. Ας ξαναδιαβάσουμε, όμως, την τελευταία πρόταση. Προϋποθέτει την ύπαρξη του κόσμου. Σκέψη και κόσμος, *a priori* και ενδεχομενικότητα κάθε όρος είναι αδιανόητος χωρίς τον άλλο

Για τον Βιτγκενστάιν, όλες οι προτάσεις της λογικής είναι ταυτολογίες. Η διαπίστωση του αυτή είναι σημαντική για την φιλοσοφία της λογικής. Αναρωτηθήκαμε στην εισαγωγή από που αντλείται η εγκυρότητα των λογικών αξιωμάτων. Η απάντηση που προκύπτει από το *Tractatus* είναι ότι απλά δεν υπάρχουν λογικά αξιώματα, η λογική δεν είναι αξιωματικό σύστημα. Όλες οι προτάσεις της βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο και λένε το ίδιο πράγμα: Τίποτα. Δείχνουν ότι είναι αληθείς, δείχνουν, δηλαδή, την *a priori* αλήθεια τους, όπως δείχνουν και ότι η αλήθεια των υπολοίπων προτάσεων μας (αυτών που εξαρτώνται από τον κόσμο) είναι πάντα ενδεχομενική. Το ότι όλες οι προτάσεις της λογικής, πάλι, είναι στο ίδιο επίπεδο, σημαίνει ότι δεν μπορούμε να θέσουμε μια λογική πρόταση ως όρισμα μιας άλλης λογικής πρότασης. Με μη τεχνικούς όρους, σημαίνει ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε με όρους λογικούς για την λογική, η έννοια της δείξης ουσιαστικά κλείνει τον δρόμο στις μεταγλώσσες. Σε αυτό το σημείο όμως θα επανέλθουμε. Η παρακάτω πρόταση του Βιτγκενστάιν συμπυκνώνει αυτά που επιχειρήσαμε να πούμε παραπάνω.

6.113 Το ιδιαίτερο γνώρισμα των λογικών προτάσεων είναι πως από μόνο το σύμβολο μπορεί κανείς να αναγνωρίσει πως είναι αληθείς, και αυτό το γεγονός κλείνει μέσα του όλη τη φιλοσοφία της λογικής. Και έτσι ένα τα σημαντικότερα γεγονότα είναι ακόμα ότι η αλήθεια ή το ψεύδος των μη λογικών προτάσεων.

Η παραπάνω προβληματική οδηγεί σε ένα ακόμα πιο αναπάντεχο συμπέρασμα. Στο βαθμό που η λογική είναι το θεμέλιο των αριθμών και κατ'

επέκταση όλων των μαθηματικών θα πρέπει και τα τελευταία, παρά τις τρέχουσες αντιλήψεις να μην θεμελιώνονται σε μια αξιωματική δομή. Και πράγματι, οι μαθηματικές εξισώσεις, όπως οι ταυτολογίες, είναι σύμβολα τα οποία δείχνουν την αλήθεια τους. Έχουμε συνηθίσει την ιδέα ότι οι εξισώσεις των μαθηματικών αποδεικνύονται από απλούστερες εξισώσεις, έχουμε δηλαδή την ιδέα ότι τα μαθηματικά είναι ιεραρχικό σύστημα όπου από λίγα αξιώματα (με προφανή χαρακτήρα) παράγονται προτάσεις-εξισώσεις (οι οποίες είναι μη τετριμμένες). Αυτή την διαίσθηση προσπαθεί να απαξιώσει ο Βιτγκενστάιν όπως και στην περίπτωση της λογικής. Ας πάρουμε την εξίσωση $2+2=4$. Πως δείχνεται η αλήθεια της; Αν γράψουμε τον κάθε αριθμό ως άθροισμα μονάδων $(1+1)+(1+1)=1+1+1+1$ και κατόπιν αν γράψουμε $1+1+1+1=1+1+1+1$ δείχνουμε τι ήταν κρυμμένο στην πρόταση $2+2=4$. Δείχνουμε, δηλαδή, πως πρόκειται περί του ίδιου συμβόλου. (6.231) Η ιδέα πίσω από αυτά, είναι ότι αν χρησιμοποιούμε την σωστή γλώσσα τότε όχι μόνο θα αποφεύγουμε τα λάθη, αλλά η αλήθεια των ταυτολογικών προτάσεων θα δείχνεται. Και η σωστή γλώσσα για τον Βιτγκενστάιν δεν βρίσκεται ούτε σε κάποιο ιδανικό κόσμο, ούτε είναι ζήτημα θεσμίσεων ή διαφωνιών. Βρίσκεται ήδη μέσα στη καθημερινή γλώσσα, στην γλώσσα των φυσικών επιστημών, και στην γλώσσα των μαθηματικών. Το μόνο καθήκον του φιλοσόφου είναι να την φέρει στην επιφάνεια.

2. Η Ανασκαφή της Γλώσσας

Η ιδέα ότι πολλά από τα φιλοσοφικά προβλήματα μας λύνονται αν δούμε αυτά που δείχνονται, αντί να προσπαθούμε να μιλήσουμε για αυτά, γεννάει το παρακάτω ερώτημα: Γιατί αφού τα σύμβολα, η πρόταση, η λογική δείχνουν, οι άνθρωποι επιμένουν να μην βλέπουν και να προσπαθούν να διατυπώσουν θεωρίες για αυτό που δεν λέγεται, για αυτό που μόνο να το δείξει, και κατ' επέκταση να το δει, μπορεί κανείς; Η απάντηση του Βιτγκενστάιν είναι ότι αυτό γίνεται, επειδή η καθημερινή μας γλώσσα συσκοτίζει αυτή την δεικτική λειτουργία, καλύπτει την διαφάνεια των συμβόλων.

Πολλές φορές στην καθημερινή γλώσσα πίσω από τα ίδια σημεία υπάρχουν διαφορετικά σύμβολα και αντιστρόφως. Π.χ στις προτάσεις

«Ο Σωκράτης είναι χοντρός»

«Ο εργένης είναι ανύπαντρος άντρας»

Το σημείο «είναι» αντικαθιστά δύο διαφορετικά σύμβολα. Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε το σύμβολο της κατηγορήσης (αποδίδει μια ιδιότητα στο υποκείμενο), ενώ στην δεύτερη έχουμε το σύμβολο της ταύτισης. Αυτό κατά τον Βιτγκενστάιν είναι και η πηγή των φιλοσοφικών προβλημάτων μας. Αν αποκαλύψουμε τη γλώσσα των συμβόλων πίσω από τη γλώσσα των σημείων, αν υποσκάπτουμε την επιφανειακή γραμματική της γλώσσας, αποκαλύψουμε την βαθύτερη λογική γραμματική, δεν χρειάζεται να πούμε τίποτα άλλο, δεν χρειαζόμαστε θεωρίες και μετα-θεωρίες.

Ας ξαναδούμε αυτό που κάναμε προηγουμένως και μάλλον φαινόταν λογικό. Πήραμε την λέξη «είναι» και προσπαθήσαμε να πούμε τι είναι σε κάθε περίπτωση που την χρησιμοποιούμε. Προσφύγαμε δηλαδή σε μία μετα-γλώσσα η οποία χρησιμοποιεί τις ίδιες λέξεις με τη γλώσσα που θέλει να αναλύσει. Ποιό από τα δύο 'είναι', όμως, χρησιμοποιήσαμε στις εξηγήσεις μας; Με αυτό τον τρόπο αναπαράγουμε το πρόβλημα, καθώς πρέπει μια άλλη μετα-μετα-γλώσσα να διευκρινίσει την μετα-γλώσσα κοκ. Εκτός από αυτό, ποιός μας εγγυάται ότι η μετα-γλώσσα είναι σωστότερη ή δεν έχει τα αρνητικά της γλώσσας που προσπαθεί να θεμελιώσει; Τι νομιμοποιεί την φιλοσοφία στην προσπάθειά της να θεμελιώσει ή διευκρινίσει; Κατά τον Βιτγκενστάιν όλα αυτά τα προβλήματα δημιουργούνται γιατί προσπαθούμε να πούμε αυτό που δείχνεται μόνο. Έχουμε αποδυθεί στην εξ' αρχής αποτυχημένη προσπάθεια να μιλήσουμε για την λογική όταν είμαστε αναγκασμένοι να την χρησιμοποιήσουμε μιλώντας.

4. 12 ...

Για να μπορούμε να παριστάνουμε τη λογική μορφή, θα έπρεπε να μπορούμε να σταθούμε μαζί με την πρόταση έξω από την λογική, δηλαδή έξω από τον κόσμο.

Η έννοια της δείξης του Βιτγκενστάιν επιδιώκει να λύσει αυτά τα προβλήματα. Η σύλληψη του Βιτγκενστάιν είναι στην βάση της απλής: Αν στην λογική που κατασκευάσουμε αποφύγουμε την αμφισημία της γλώσσας, αν δηλαδή όταν γράφουμε το σημείο a εννοούμε το σύμβολο a και κατ' επέκταση ένα αντικείμενο a , δεν υπάρχει πια η ανάγκη προσφυγής σε κάποια μεταγλώσσα. Όταν γράφουμε, δηλαδή, δύο προτάσεις σε λογική γλώσσα π.χ τις Pa και Ka δεν χρειάζεται να πούμε ότι μιλάνε για το ίδιο αντικείμενο a γιατί αυτό φαίνεται, το δείχνουν τα ίδια τα σύμβολα, ενώ στην καθημερινή γλώσσα όταν χρησιμοποιείται το σημείο π.χ «γλώσσα» δεν είμαστε σίγουροι ότι μιλάμε για το ίδιο αντικείμενο (π.χ 'Η Αγγλική γλώσσα', 'Η γλώσσα είναι νόστιμο ψάρι'). Ανόητο επίσης είναι,

να πούμε την στιγμή που βλέπουμε το σύμβολο Pa ότι το a είναι αντικείμενο. Αυτό το δείχνει ή ίδια η χρήση του. Όπως η ίδια η πρόταση 'ο Σωκράτης είναι σοφός' δείχνει ότι 'ο Σωκράτης' είναι όνομα ανθρώπου γιατί μόνο ονόματα ανθρώπων τίθενται ως ορίσματα στην έκφραση 'Ο -----είναι σοφός' .

Με αυτή την απλή διαπίστωση, ο Βιτγκενστάιν λύνει το πρόβλημα του Ράσελ με την θεωρία των τύπων. Η αντίρρηση του Βιτγκενστάιν όπως είπαμε, αφορά το αξίωμα που χρειάζεται να προσθέσει ο Ράσελ για να αποφύγει τα παράδοξα που προκύπτουν από την αυτοαναφορά. Θα προσπαθήσουμε να ανασυγκροτήσουμε το επιχείρημα του Βιτγκενστάιν χωρίς την χρήση λογικών συμβόλων. Ας πάρουμε την έκφραση «-----είναι χοντρός». Στην κενή θέση μπορούμε να βάλουμε το όνομα «ο Σωκράτης» αλλά δεν μπορούμε να βάλουμε την λέξη «ο έξυπνος» Αν λοιπόν στην επιφανειακή γραμματική λέμε ότι ο «Σωκράτης» είναι όνομα ενώ «ο έξυπνος» είναι επίθετο, σαν να τα ορίζαμε συμβατικά, είναι επειδή αυτά δεν γίνονται αμέσως φανερά. Κατά τον Βιτγκενστάιν θα ήταν πιο σωστό να πούμε ότι ο «Σωκράτης» είναι όνομα επειδή ακριβώς τον χρησιμοποιούμε ως όρισμα σε συναρτήσεις του τύπου «ο-----είναι χοντρός» . Ο τρόπος, λοιπόν, που χρησιμοποιούμε τις λέξεις και όχι οι συμβάσεις μας ή συμβατικοί κανόνες, δείχνει αυτά που προσπαθεί να πει η μεταγλώσσα. Το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να αποκαταστήσουμε την λογική γραμματική. Στο βαθμό που το έχουμε κάνει, τα αξιώματα του Ράσελ είναι περιττά. Για να δούμε ευκρινέστρα το γιατί, ας πάρουμε την πρόταση «ο 'χοντρός' είναι χοντρός». Ας δεχτούμε κατόπιν, ότι μας εγγυάται κάποιος ότι αυτή είναι μια σωστή πρόταση, εκφωνήθηκε κάτω από περιστάσεις στις οποίες είχε νόημα. Τι μπορούμε να καταλάβουμε τότε από αυτή; Αυτό που μπορούμε να υποθέσουμε είναι ότι το πρώτο 'χοντρός' είναι επίθετο ή παρατσούκλι, επέχει δηλαδή θέση ονόματος, ενώ το δεύτερο 'χοντρός' είναι ιδιότητα. Πως τα καταλαβαίνουμε αυτά; Από την ίδια την θέση τους μέσα στην πρόταση, δηλαδή από την χρήση τους. Όταν λοιπόν παίρνουμε μια ιδιότητα και την εφαρμόζουμε στον εαυτό της (στο απλουστευμένο παράδειγμα μας, την ιδιότητα του να είναι κάποιος χοντρός) αλλάζει αυτόματα αυτό που καταλαβαίνουμε από τα σύμβολα και έτσι δεν χρειαζόμαστε ένα ιδιαίτερο Ρασελιανό αξίωμα που να μας λέει ότι «απαγορεύεται στην τάξη των χοντρών αντικειμένων να αποδίδεται η ιδιότητα 'χοντρός' γιατί είναι τάξη ανώτερου επιπέδου» (βλ. πρώτο κεφάλαιο). Δεν χρειαζόμαστε, δηλαδή την θεωρία τύπων του Ράσελ. Αρκεί να μπορούμε να κρίνουμε αν ένα σημείο έχει το ίδιο νόημα από τον τρόπο που το χρησιμοποιούμε. Στο προηγούμενο παράδειγμα καταλάβαμε ότι το πρώτο 'χοντρός' είχε διαφορετικό νόημα από το δεύτερο

‘χοντρός’ παρά την ταύτιση τους σαν γραπτά σημεία. Καταλάβαμε από την θέση τους στην πρόταση, δηλαδή από την χρήση ότι το πρώτο είναι όνομα και το δεύτερο επίθετο.³⁹

Γενικεύοντας την προβληματική του ο Βιτγκενστάιν την εφαρμόζει σε όλες τις προτάσεις της μεταγλώσσας. Με αυτή την έννοια οι προτάσεις «το 1 είναι αριθμός» είναι για τον Βιτγκενστάιν ανόητες. Το σύμβολο 1 δείχνει ότι είναι αριθμός από τον τρόπο που χρησιμοποιείται.

3. Το *a priori* της Σκέψης.

Είπαμε παραπάνω ότι η δείξη υλοποιείται αυτόματα αν αποκαλύψουμε την πραγματική δομή της γλώσσας. Η δομή αυτή όμως που βρίσκεται κάτω από την γλώσσα έχει ένα συγκεκριμένο τόπο. Ο τόπος αυτός είναι η σκέψη:

4. Μια σκέψη είναι μια πρόταση με νόημα

...

4.002... Η γλώσσα μεταμφιέζει την σκέψη. Και μάλιστα έτσι ώστε από την εξωτερική μορφή του ντυσίματος να είναι αδύνατο να συμπεράνουμε τη μορφή της ντυμένης σκέψης, γιατί η εξωτερική μορφή του ντυσίματος είναι φτιαγμένη για εντελώς άλλους σκοπούς από το να αφήνει να διακρίνεται η μορφή του σώματος.

Οι σιωπηρές συμβάσεις για την κατανόηση της κοινή γλώσσας είναι φοβερά πολύπλοκες.

Όπως είπαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο τόπος όπου τα σύμβολα αποκτούν το νόημα μέσω της χρήσης τους και η αλήθεια αυτοθεμελιώνεται, είναι η σκέψη. Από την στιγμή που όταν λέμε «ο Φρέγκε αγαπάει τον Ράσελ» και ο «ο Ράσελ αγαπιέται από την Φρέγκε» εννοούμε το ίδιο πράγμα, σημαίνει ότι σκεφτόμαστε το ίδιο πράγμα το οποίο μπορούμε να το εκφράσουμε με διάφορους τρόπους (και σε μια άλλη γλώσσα ίσως). Στη σκέψη όμως τέτοια προβλήματα δεν μπορεί να υπάρχουν. Για κάθε γεγονός αντιστοιχεί μια και μόνο μια σκέψη, που έχει την ίδια δομή με αυτό το γεγονός. Τα προβλήματα κατά το Βιτγκενστάιν

³⁹ Η σύνδεση νοήματος και χρήσης δεν είναι, ως εκ τούτου, ανακάλυψη του ‘ύστερου’ Βιτγκενστάιν. Η διαφορά με το ύστερο έργο βρίσκεται μάλλον στην ομοιογένεια της χρήσης, στην αναγωγή όλων των γλωσσικών πρακτικών σε μια κοινή δομή η οποία φαίνεται με την χρήση. Στο ύστερο έργο, με την χρήση μπορούμε να κατανοήσουμε το νόημα μιας λέξης μόνο στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου γλωσσικού παιχνιδιού.

δημιουργούνται λόγω του ότι η καθημερινή γλώσσα δεν αποσκοπεί μόνο στην μετάδοση πληροφοριών. Αλλά στην αισθητική αξία των προτάσεων μας, τον εντυπωσιασμό, την απόκρυψη κόκ. Τα γεγονότα, λοιπόν, που έχουμε στο μυαλό μας και θέλουμε να τα μεταδώσουμε στον συνομιλητή περνάνε μέσα από όλα αυτά τα φίλτρα. Όταν ο βιτ, θέλει να αποκαταστήσει την σκέψη στη γνήσια μορφή της δεν κάνει ούτε μεταφυσική ούτε ψυχολογία, κάνει φιλοσοφία καθώς

4.0031 Όλη η φιλοσοφία είναι κριτική της γλώσσας

Η στρατηγική του Βιτγκεστάιν έγκειται στην απογύμνωση της πρότασης από ξένα στοιχεία, στοιχεία που δεν χρησιμεύουν στην αναπαραγωγή των γεγονότων. Αποκαθιστώντας έτσι, την γραμματική βάθους, την λογική γραμματική, επιχειρεί να φτάσει στο σκελετό της πρότασης, ο οποίος δεν είναι τίποτα άλλο παρά η σκέψη-σύμβολο η οποία, όπως είπαμε, δεν έχει την ικανότητα της μεταμφίεσης. Η προσπάθεια του Βιτγκενστάιν είναι να βγάλει όλα τα στολίδια από την γλώσσα και να αποκαλύψει έτσι τον 'λειτουργικό' σκελετό της, με τον ίδιο τρόπο που ο Λους αφαιρώντας όλα τα διακοσμητικά στοιχεία από την αρχιτεκτονική άφησε μόνο τα λειτουργικά στοιχεία. Το κτίριο του Λούς ήταν πλήρως προσαρμοσμένο στην χρήση που θα του γινόταν, χωρίς 'ξένα' στοιχεία όπως η 'αισθητική αξία'. Με παρόμοιο τρόπο, η 'ανασκαφική' δραστηριότητα του Βιτγκενστάιν δεν έχει σκοπό να δημιουργήσει καινούργια πράγματα. Αλλά να απλοποιήσει τα ήδη υπάρχοντα. Η λογική για τον Βιτγκενστάιν δεν είναι μια ιδανική, μια επινοημένη γλώσσα μέσω της οποίας μπορούμε να θεραπεύσουμε τις ατέλειες της καθημερινής. Είναι η λογική της καθημερινής, είναι οι κανόνες που χρησιμοποιούμε ήδη, για να κάνουμε προτάσεις με νόημα. Ο Βιτγκενστάιν αναζητά, όπως ο Ντεκάρτ, τις βέβαιες σκέψεις, ή όπως ο Καντ τα αντιληπτικά σχήματα. Με τη διαφορά ότι δεν τα αναζητά στο νοητικό εγώ αλλά στο όργανο επικοινωνίας, στη γλώσσα. Αυτό που μένει από την ανάλυση είναι η γυμνή, η αμεταμφίεστη γλώσσα που δεν μπορεί παρά να ταυτίζεται με την σκέψη. Αυτό που μένει δεν μπορεί παρά να ταυτίζεται με την λογικό σκελετό, αφού μέσω αυτού του σκελετού διαμεσολαβούνται επιτυχώς οι σκέψεις από υποκείμενο σε υποκείμενο.

Η πορεία μέχρι αυτή την στιγμή του εγχειρήματος φαίνεται να είναι η επιβεβαίωση του σολιπσισμού. Ο τόπος της αλήθειας είναι τελικά η σκέψη μου. Το μέρος όπου ο κόσμος αναπαρίσταται είναι η σκέψη μου. Με μια διαφορά όμως. Οτι ο σολιπσισμός επιχειρεί να διατυπώσει αυτό που δεν λέγεται. (5.61) Για να μπορώ να διατυπώσω την πρόταση του σολιπσισμού «ο μόνος κόσμος που υπάρχει είναι αυτός που εγώ αντιλαμβάνομαι», σημαίνει ότι μπορώ να θέσω τον εαυτό μου

εκτός του κόσμου ως παρατηρητή. Ο σολιπσιστής λοιπόν για τον Βιτγκενστάιν, πέραν από το γεγονός ότι προσπαθεί να διατυπώσει αυτό που δεν λέγεται έχει δίκη:

5.6 *Τα όρια της γλώσσας μου σημαίνουν τα όρια του κόσμου μου.*

4.Ο Κόσμος.

Η νίκη του σολιπσισμού που έχει εξασφαλίσει το επιχείρημα του Βιτγκενστάιν αποδεικνύεται αμέσως πύρρειος. Το σολιπστικό υποκείμενο δεν μπορεί να χαρεί την μονοκρατορία του, για τον απλούστατο λόγο ότι αυτό το ίδιο δεν υπάρχει πουθενά στον κόσμο του. Ο Βιτγκενστάιν μας καλεί να συνειδητοποιήσουμε το τελευταίο μέσα από ένα νοητικό πείραμα: Τη συγγραφή ενός βιβλίου με τίτλο «ο κόσμος όπως τον βρήκα». Σε αυτό το βιβλίο ενώ μπορούν να εμφανιστούν προτάσεις για εξωτερικά αντικείμενα, σκέψεις για εξωτερικά αντικείμενα ακόμα και περιγραφές μελών του σώματος μου, δεν μπορεί να εμφανιστεί πουθενά το 'σκεπτόμενο υποκείμενο'. (5.631). Ένα άλλο παράδειγμα που παραθέτει, είναι αυτό του οπτικού πεδίου. Το μάτι δεν μπορεί να δει τον εαυτό του. Ούτε κάποιο γεγονός στο οπτικό πεδίο μπορεί να μας κάνει να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός ματιού που κοιτάζει (5.633). Το λάθος, επομένως, του σολιπσισμού αν προεκτείνουμε το παράδειγμα του Βιτγκενστάιν, είναι η διατύπωση της φράσης «μόνο το μάτι μου υπάρχει». Το εγώ/μάτι του σολιπσισμού δεν είναι παρά το σύνολο των εντυπώσεων από τον κόσμο. Το εγώ μπορεί να νοηθεί έτσι μόνο ως το όριο του κόσμου, μόνο ως ένα αδιάστατο σημείο. Ο σολιπσισμός έτσι ταυτίζεται με τον ακραίο φιλοσοφικό αντίπαλο του.

5.64 *Βλέπουμε εδώ πως ο solipsismus αν τον τηρήσουμε αυστηρά, ταυτίζεται με τον καθαρό realismus.*

Το εγώ του συρρικνώνεται σε ένα μη εκτατό σημείο και απομένει το πραγματικό που είναι συντεταγμένο στο σημείο αυτό.

Ο κόσμος εμφανίστηκε ακριβώς την στιγμή της απόλυτης επικράτησης της σκέψης, στην κορύφωση του σολιπσιστικού επιχειρήματος. Η μονοκρατορία της γλώσσας-σκέψης ανέδειξε τελικά τον κόσμο γιατί η ίδια η γλώσσα δείχνει ότι μιλάει για κάτι έξω από αυτήν. Η σκέψη του μονολογούντος υποκειμένου δείχνει ότι είναι αδιανόητη αν δεν αναφέρεται σε αντικείμενα έξω από αυτήν, αν δεν αναφέρεται στον κόσμο. Όπως διατυπώνει το ίδιο πράγμα εύστοχα ο Mounce⁴⁰

⁴⁰ σελ.92

«Αν τα αντικείμενα (στα οποία αναφέρονται οι προτάσεις μου) δεν είναι πραγματικά, τότε ούτε εγώ είμαι, γιατί μόνο μιλώντας για αυτά τα αντικείμενα ο εαυτός μου εμφανίζεται»

5. Το Εν τω Κόσμω A priori.

Μέσω του καθαρά λογικού a priori ο Βιτγκενστάιν οδηγείται στα γεγονότα του κόσμου, στις καταστάσεις πραγμάτων. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα γεγονότα για να είναι αναπαραστάσιμα πρέπει να κατέχουν ήδη την λογική μορφή. Ο κόσμος είναι πάντα ενδεχομενικός, και οι γνήσιες προτάσεις, οι προτάσεις με νόημα, είναι αυτές των φυσικών επιστημών. Άρα η επιστήμη δεν είναι παρά ένα σύνολο ενδεχομενικών προτάσεων χωρίς a priori στοιχείο; Οι φυσικοί νόμοι δεν δείχνουν όμως το αντίθετο; Δεν μας εξηγούν γιατί τα γεγονότα εμφανίζονται έτσι; Γιατί τα γεγονότα πρέπει να ακολουθούν κάποια σειρά και όχι κάποια άλλη; Το a priori για τον Βιτγκενστάιν υπάρχει στην επιστήμη, αλλά δεν βρίσκετε σε συγκεκριμένους νόμους

6.37 Δεν υπάρχει καταναγκασμός σύμφωνα με τον οποίο, κάτι πρέπει να συμβεί, επειδή έχει συμβεί κάτι άλλο. Υπάρχει μόνο λογική αναγκαιότητα

6.371 Ολόκληρη η σύγχρονη κοσμοθεωρία βασίζεται στην πλάνη πως οι λεγόμενοι φυσικοί νόμοι αποτελούν εξηγήσεις των φυσικών φαινομένων.

Ο Βιτγκενστάιν επαναλαμβάνει εδώ την κλασσική εμπειριστική κριτική στο στάτους των φυσικών νόμων (Hume-Mach). Δεν συμπληρώνει τι είναι οι φυσικοί νόμοι αλλά μπορούμε να το υποθέσουμε: Τακτοποιήσεις της εμπειρίας, βολικοί και οικονομικοί τρόποι να περιγράψουμε την πάντα ενδεχομενική σειρά των φαινομένων. Που βρίσκεται τότε το a priori στην επιστήμη;

Σε μια ασυνήθιστα σαφή για τα πλαίσια του Tractatus παράγραφου (6.341) μας καλεί να φανταστούμε την πραγματικότητα σαν ένα χαρτί το οποίο είναι διάστικτο από μελανές κηλίδες. Για να την περιγράψουμε χρησιμοποιούμε ένα μεταλλικό πλέγμα με τετραγωνάκια (η θεωρία μας). Η περιγραφή που συγκροτούμε στη συνέχεια, είναι να λέμε πότε έχουμε λευκό και πότε μελανό τετράγωνο. Το a priori στην επιστήμη βρίσκεται όχι στο χαρτί αλλά στο δίχτυ, για αυτό μπορούμε να είμαστε σίγουροι για αυτό (6.35). Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι το δίχτυ μας είναι άσχετο με τον κόσμο. Πρώτον, γιατί ο κόσμος μέσω αυτού

διχτιού μός είναι γνωστός και δεύτερον, γιατί μαθαίνουμε για τον ίδιο τον κόσμο στο βαθμό που βλέπουμε για

6. 342 *το πως μπορούμε με την μια μηχανική να τον περιγράψουμε απλούστερα από την άλλη.*

Το δίχτυ που έχουμε κατασκευάσει δεν είναι απλώς μια σύμβαση, μια αυθαίρετη κατασκευή, οπότε και το αργιογι που προκύπτει από την κατασκευή του δεν θα έχει καμία σχέση με τον κόσμο. Το γεγονός ότι το δίχτυ καταφέρνει και περιγράφει την πραγματικότητα μας λέει κάτι και αυτή καθαυτή την πραγματικότητα. Ο Βιτγκενστάιν επιβεβαιώνοντας άλλη μια φορά τον ιδιόμορφο ρεαλισμό του⁴¹, αισθάνεται υποχρεωμένος να πει αμέσως (μετάφραση δική μας από τα Αγγλικά)⁴²

6.3431: *Οι νόμοι της φυσικής, με όλο το λογικό τους μηχανισμό, μιλάνε πάντα, αν και έμμεσα, για τα αντικείμενα του κόσμου.*

Ποιές είναι τώρα αυτές οι 'ιδιότητες του δικτυού'; Το αργιογι στις φυσικές επιστήμες είναι για τον Βιτγκενστάιν η ίδια η δυνατότητα κατασκευής συγκεκριμένων νόμων. Η, με ισοδύναμο τρόπο, η αδυνατότητα μας να συλλάβουμε τα γεγονότα αν δεν τα φανταστούμε υποκείμενα στους νόμους. Ο νόμος έτσι της αιτιότητας, είναι αργιογι νόμος αλλά δεν είναι νόμος της φύσης. Είναι η συνθήκη δυνατότητας κάθε γνήσιου νόμου, δηλαδή κάθε νόμου που μιλάει για τα αντικείμενα του κόσμου.

6.361. *Θα μπορούσε να πει κανείς μιλώντας τη γλώσσα του Hertz:*

Μόνο νομοτελείς συσχετίσεις είναι δυνατές.

Ο Χερτζ, όμως, όπως είπαμε στην αρχή, μιλάει την γλώσσα του Καντ. Και όλο το επιχείρημα του Βιτγκενστάιν είναι ουσιαστικά μια σύνοψη του Καντιανής απάντησης στην Χιουμιανή αμφισβήτηση της αιτιότητας. Πέρα όμως από τις ρεαλιστικές του προϋποθέσεις ο Βιτγκενστάιν έχει μια βασικότερη διαφορά με τον υπερβατολογικό ιδεαλισμό του Καντ.

6.36. *Αν υπήρχε νόμος της αιτιότητας θα έλεγε*

«Υπάρχουν φυσικοί νόμοι»

⁴¹ Ασκώντας ο ίδιος κριτική στις πρώιμες θεωρίες του θα πεί «στο Tractatus δεν ήμουν σαφής για την λογική ανάλυση και την φαινόμενη δείξη.[Erklärung]. Θεωρούσα ότι υπάρχει ένας απευθείας σύνδεσμος Γλώσσας και Πραγματικότητας» Janic and Toulmin σελ.222

⁴² Στη μετάφραση του Δευκαλίωνα δεν είναι σαφές το νόημα το νόημα της πρότασης. Το Αγγλικό κείμενο έχει ως εξής: The laws of Physics, with all their logical apparatus, still speak, however indirectly, about the objects of the world.

Αλλά βέβαια αυτό δεν λέγεται: δείχνεται

Η ίδια η χρήση δείχνει ότι χρησιμοποιούμε συνέχεια νόμους. Γιατί στην παραπάνω πρόταση ο Βιτγκενστάιν δεν θέλει να λέγεται αυτό που ο ίδιος μόλις είπε; Εδώ θα πρέπει να θυμηθούμε ότι για τον Βιτγκενστάιν τα μόνα πράγματα που μπορούμε να πούμε, που έχουν νόημα, είναι εμπειρικές προτάσεις. Χρησιμοποιώντας κατόπιν την λογική (τους *a priori* νόμους) ταξινομούμε τα γεγονότα. Την λογική με την οποία τα ταξινομούμε όχι μόνο δεν έχει νόημα, αλλά δεν μπορούμε να την διατυπώσουμε. Ο λόγος για αυτό είναι ότι κάθε διατύπωση την προϋποθέτει.

Η διαφορά του επιχειρήματος του Βιτγκενστάιν με την Καντιανή προβληματική, όπως μάλιστα την παρέλαβε από τον Heidegger, είναι ότι η θέση στην οποία καταλήγει ο Βιτγκενστάιν 'υπάρχουν φυσικοί νόμοι' δεν είναι μια μάχιμη φιλοσοφική θέση. Δεν είναι κάτι που πρέπει να διατυπωθεί και να επιχειρηματολογηθεί με σαφήνεια ώστε να μπορεί να αντισταθεί σε φιλοσοφικές επιθέσεις. Αντιθέτως, μόλις την καταλαβουμε πρέπει να δούμε ότι πραγματικά δεν έπρεπε να είχε ειπωθεί, αφού είναι μια πρόταση χωρίς νόημα. Δεν μπορεί να υποστηριχτεί ούτε να ανατραπεί όπως και οι υπόλοιπες *a priori* φιλοσοφικές προτάσεις όπως «ο κόσμος υπάρχει» «το καλό είναι το ίδιο με το ωραίο» «ο κόσμος δεν διέπεται από νόμους». Κι όμως είναι *a priori* αληθής, ως ο μόνος τρόπος που έχουμε να προσλαμβάνουμε τον κόσμο. Πράγμα που σημαίνει για τον Βιτγκενστάιν ότι η αλήθεια της πρότασης 'υπάρχουν φυσικοί νόμοι' δεν είναι αυτή των εμπειρικών προτάσεων που λέγεται, αλλά αυτή των ταυτολογιών που δείχνεται. Αυτό που μπορούμε να κάνουμε, λοιπόν, είναι να δούμε πως από τους ίδιους τους νόμους προκύπτει η *a priori* αιτιότητα. Τι δηλαδή προϋποθέτουμε ενώ λειτουργούμε. Από την στιγμή που το δούμε αυτό έχουμε θεραπευθεί από την ανάγκη να κάνουμε φιλοσοφία. Η καλύτερη υπεράσπιση των *a priori* αρχών όπως 'υπάρχουν νόμοι' είναι να συνεχίσουμε να λειτουργούμε μέσα στις φυσικές επιστήμες να συνεχίσουμε, δηλαδή, να μιλάμε με νόημα, καθώς μέσα στην σαφείς προτάσεις μας οι κανόνες δείχνονται. Γι' αυτό στην προτελευταία πρόταση ο Βιτγκενστάιν μας καλεί να 'πετάξουμε την σκάλα'. Ο φιλόσοφος που κατασκευάζει ο Βιτγκενστάιν είναι σιωπηλός, δεν προτείνει τίποτα. Μιλάει μόνο δεύτερος και μιλάει μόνο για να απαξιώσει κάτι που έχει ήδη ειπωθεί:

6.53 Η σωστή μεθοδος της φιλοσοφίας θα ήταν στην πραγματικότητα αυτή: Να μην λέμε τίποτα εκτός από αυτό που μπορεί να ειπωθεί, δηλαδή προτάσεις των φυσικών επιστημών-δηλαδή κάθετι που δεν έχει να κάνει τίποτα με την φιλοσοφία- και κάθε φορά

που κάποιος άλλος θα ήθελε να πει κάτι μεταφυσικό, να του αποδείχνουμε πως άφησε τα σημεία, σε ορισμένες προτάσεις του. χωρίς να τους προσδώσει μια σημασία. Αυτή η μέθοδος δεν θα ικανοποιούσε τον άλλον-δεν θα είχε το συναίσθημα ότι τον διδάσκουμε φιλοσοφία- αλλά αυτή θα ήταν η μόνη αυστηρά σωστή μέθοδος.

6. Το Εκτός Κόσμου Μυστικό.

Αφού ορίστηκαν, τελικά, οι προτάσεις με νόημα, και αυτές δεν είναι άλλες παρά οι επιστημονικές, έχουν λυθεί πραγματικά όλα τα προβλήματα; Σε αυτό το σημείο ο Βιτγκενστάιν όχι μόνο διαφέρει από τον λογικό θετικισμό, αλλά βρίσκεται στον αντίποδα του. Αυτά που έχουν μείνει έξω είναι οι προτάσεις της αισθητικής, της ηθικής, και ερωτήματα για το νόημα της ίδιας της ζωής ή του κόσμου. Για τον λογικό θετικισμό όλα αυτά τα ερωτήματα είτε είναι ψευδοπροβλήματα και προτάσεις χωρίς νόημα είτε ανάγονται σε προτάσεις που αφορούν γεγονότα. Π.χ το να ακολουθεί κανείς μια ηθική κρίση είναι ένα ζήτημα που σχετίζεται με μελλοντικές αμοιβές ή τιμωρίες δηλαδή με γεγονότα. Για τον Βιτγκενστάιν ότι βρίσκεται μέσα στο κόσμο είναι πάντα ενδεχομενικό. (6.41) Οι προτάσεις όμως της ηθικής, οι αξίες, είναι εξ' ορισμού αυτό που δεν είναι ενδεχομενικό. Τα καλέσματα της ηθικής δεν εδράζονται στη τιμωρία και την αμοιβή όπως δεν σχετίζονται και σε τίποτα με τον κόσμο των γεγονότων. Όχι μόνο η ηθική αλλά όλα τα ερωτήματα που αφορούν το νόημα της ζωής μας δεν μπορούμε να τα σκεφτόμαστε με τους ίδιους όρους που σκεφτόμαστε ερωτήματα που αφορούν γεγονότα, ερωτήματα δηλαδή εντός χωροχρονικών συντεταγμένων:

6.4312 ...

*Η λύση του αινίγματος της ζωής στο χώρο και στον χρόνο
βρίσκεται έξω από τον χώρο και τον χρόνο.*

(Εδώ δεν έχουμε βέβαια να λύσουμε προβλήματα των φυσικών επιστημών)

Στις τελευταίες σελίδες του Tractatus, ο Βιτγκενστάιν εισάγει μια καινούργια έννοια του νοήματος που ταιριάζει με αυτή που χρησιμοποιείται στα 'ψευδοερωτήματα' του τύπου «ποιό είναι το νόημα της ζωής μας». Τα γεγονότα με αυτόν τον τρόπο έχουν ένα νόημα ως αναπαράσταση, αλλά έχουν και ένα δεύτερο νόημα για το οποίο μέχρι τις τελευταίες σελίδες δεν έχουμε πει τίποτα. Ο Βιτγκενστάιν με ένα κρεσέντο 'μεταφυσικών' προτάσεων διαφεύγει από τα όρια που είχε θέσει ο ίδιος. Ο κόσμος συνεχίζει να είναι κλεισμένος στα όρια που του

ορίζει η γλώσσα και η λογική. Το νόημα του όμως, το ίδιο το ερώτημα της ύπαρξης του (6.44) είναι κάτι που βρίσκεται έξω από αυτόν. Η σκέψη μπορεί, παρά όσα ελέχθησαν μέχρι τώρα, να δει τον κόσμο απ' έξω να τον νοηματοδοτήσει, και πάνω σε αυτό το νόημα να προσδιορίσει το νόημα της δικής της ύπαρξης. Με την διαφορά ότι αυτή η αίσθηση, η αίσθηση του κόσμου ως συνόλου με όρια, δεν μπορεί να μπει μέσα στη γλώσσα, είναι το **Μυστικό στοιχείο**. Ο Βιτγκενστάιν επαναλαμβάνει εδώ το βασικό μοτίβο του. Το μυστικό στοιχείο δεν λέγεται, δείχνεται. (6.522) Αν κάποιος καταλάβει, έτσι, ότι αυτά τα προβλήματα δεν έχουν απάντηση (μέσα στη γλώσσα/κόσμο) δεν θέτει καν τις ερωτήσεις. «Σε μια απάντηση που δεν μπορεί κανείς να την εκφράσει με λόγια, ούτε την ερώτηση δεν μπορεί κανείς να την εκφράσει με λόγια. Το αίνιγμα δεν υπάρχει» (6.5) με αποτέλεσμα,

6.521 Τη λύση του προβλήματος της ζωής τη βλέπει κανείς στον εξαφανισμό του προβλήματος της ζωής.

(Μήπως αυτός είναι ο λόγος που οι άνθρωποι, στους οποίους, ύστερα από μακροχρόνιες αμφιβολίες, φανερώθηκε το νόημα της ζωής, δεν μπόρεσαν να πούν τι αποτελεί αυτό το νόημα;)

Η σχέση λοιπόν με το μυστικό στοιχείο είναι πάντα προσωπική αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν κοινωνείται με κανένα τρόπο. Πρέπει όμως ο τρόπος να είναι προσίδιος στο μυστικό στοιχείο. Μυστικός και αυτός, να υπαινίσσεται και όχι να δηλώνει, να χρησιμοποιεί παραβολές, να είναι έμμεσος, με λίγα λόγια να δείχνει και όχι να λέει. Ο Βιτγκενστάιν ήταν ευνοϊκά κείμενος σε όλες τις προσπάθειες που προσπαθούσαν να κοινωνήσουν αυτό το μυστικό, μέσα από την τέχνη, την ποίηση, την λογοτεχνία, ή τον κρυπτικό λόγο. Αντιπαθούσε όμως την ανοιχτή συζήτηση για θέματα ηθικής σε σημείο να την θεωρεί προδοσία.

7. Η Πολύβουη Σιωπή.

Βρήκαμε, έτσι, την έννοια της δείξης δύο φορές. Η μια ήταν για το *a priori* και την λογική, η άλλη ήταν για το Μυστικό στοιχείο. Ενώ, όμως, για την λογική ο Βιτγκενστάιν προσπαθεί να αποκαταστήσει εκείνη την διαφάνεια των συμβόλων που κρύβεται πίσω από την γλώσσα, να μιλήσει έστω και προς στιγμή για τους *a priori* νόμους των φυσικών επιστημών, για το μυστικό στοιχείο κρατάει την υπόσχεση του. Μοιάζει ως εάν σε όλο το βιβλίο περιχαράκωνε αυτή την άγνωστη θάλασσα, πλησίαζε και κατέγραφε τα όρια της μέσα από το μόνο χώρο

που μπορούσε να κινηθεί, την γλώσσα.⁴³ Τη στιγμή που έφτασε στα όρια του άφατου, στα όρια της γλώσσας/κόσμου, την στιγμή που άγγιξε τις παρυφές του Μυστικού, κράτησε την υπόσχεση του να σιωπήσει. Αγγίζοντας το Μυστικό-καταλαβαίνεις ότι έφτασες στα όρια της γλώσσας. Ή, ισοδύναμα, καταλαβαίνεις ότι είπες, ό,τι θα μπορούσε να ειπωθεί. Κλείνει έτσι το βιβλίο με την έβδομη και ασχολίαστη πρόταση, την πρόταση που επισφραγίζει και επιβάλλει την σιωπή.

7. Για όσα δεν μπορεί να μιλάει κανείς, για αυτά πρέπει να σιωπάει.

Δύο είναι τα ερωτήματα που τίθενται εδώ. Το πρώτο είναι αν το πρόταγμα της σιωπής του Βιτγκενστάιν είναι κυριολεκτικό, αν προτείνει πράγματι την σιωπή σε θέματα φιλοσοφίας, ηθικής ή αισθητικής. Το δεύτερο ερώτημα αφορά την σχέση λογικής και ηθικής μια που και τα δύο είναι πράγματα τα οποία δεν λέγονται αλλά δείχνονται.

Αρχίζοντας από το δεύτερο ερώτημα, βλέπουμε ότι έννοια της δείξης αποκτάει δύο διακριτές σημασίες. Η δείξη στη λογική απαιτεί μια πειθαρχημένη προσπάθεια. Να αποκατασταθούν οι πραγματικές λειτουργίες των συμβόλων ώστε η λογική της γλώσσας να φανεί. Ο φιλόσοφος σε αυτή την περίπτωση δεν είναι παρά ένας αναλυτής της γλώσσας, όχι αυτός που θα πείσει αλλά αυτός που θα 'ξύσει' την επιφάνεια της γλώσσας, ώστε να φανεί από κάτω η λογική και ο κόσμος. Αυτή η εκκάλυψη της λογικής δεν χρειάζεται πια επιχειρήματα, δεν χρειάζεται πια τον λόγο. Αρκεί να πούμε 'να έτσι έχουν τα πράγματα' και ο καθένας μπορεί να δει την αλήθεια. Αν αναγκαζόμαστε να εξηγήσουμε ή να επιχειρηματολογήσουμε, σημαίνει ότι δεν έχουμε φτάσει ακόμα στο σωστό συμβολικό σύστημα, σημαίνει ότι δεν έχουμε αποκαλύψει ακόμα τη γυμνή σκέψη πίσω από τη γλώσσα.

Η δείξη στην ηθική είναι όμως διαφορετική. Δεν μπορεί να είναι οργανωμένη δεν μπορεί να είναι πειθαρχημένη, γιατί αυτές οι έννοιες έχουν να κάνουν πάντα με την λογική και τον κόσμο. Πως μπορεί να γίνει όμως αυτή; Ίσως με το βιβλίο Hadji Murat του Τολστόϊ που συνιστούσε στους φίλους του. Ίσως με την μουσική των Μπετόβεν και Μότσαρτ που αγαπούσε. Ίσως με την ποίηση, την λογοτεχνία ή ακόμα και τα western τα οποία λάτρευε και εύρισκε άκρως διδακτικά. Πάντως ποτέ άμεσα, ποτέ ως πρόβλημα προς ανάλυση.

⁴³ Γράφει ο Βιτγκενστάιν στον πρόλογο του «Έτσι το όριο δεν θα μπορεί να μπει παρά μόνο μέσα στην γλώσσα και ότι βρίσκεται πέρα από αυτό το όριο θα είναι απλώς α-νοησία» Δευκαλίων σελ. 184

Το κοινό και στις δύο περιπτώσεις είναι ότι η σιωπή του Βιτγκενστάιν είναι πολύβουη. Πρέπει με τον τρόπο που αρμόζει στους δύο τομείς, λογική και ηθική, να προσπαθούμε να δείξουμε αυτό που δεν λέγεται. Αλλά την ίδια στιγμή πρέπει να μην προσπαθούμε να το πούμε.

Και να πως έχει το πράγμα: Αν απλώς δεν προσπαθείς να πεις αυτό που δεν λέγεται τότε δεν υπάρχει καμμία ζημιά. Αλλά αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί θα έχει αρρήτως ενσωματωθεί σε αυτό που έχει ειπωθεί.⁴⁴

Έτσι προτάσεις όπως «το νόημα της πρότασης είναι η επαλήθευση της» ακόμα και στην περίπτωση που ήταν συμπαθείς στον Βιτγκενστάιν, δεν ήταν πράγματα που θα μπορούσαν να λέγονται, πόσο μάλλον να συγκροτούν φιλοσοφικές θεωρίες. Κατά μείζονα λόγο το 'μυστικό' δεν μπορεί να είναι έννοια ανάλυσης μέσα από τον λόγο. Όσες λοιπόν πραγματείες προσπάθησαν να στηρίξουν τις μεταφυσικές τους 'θεωρίες', τα λογικά επιχειρήματα τους ενάντια στον 'Δυτικό Ορθολογισμό', ή την φύση του ηθικού πράττειν, πάνω στο *Μυστικό* του Βιτγκενστάιν αποδεικνύουν ότι η πρόταση 7 δεν είναι ούτε κοινότοπη, ούτε κυκλική.

Για όσα δεν μπορεί να μιλάει κανείς, για αυτά πρέπει να σιωπάινει.

⁴⁴ Από ένα γράμμα του Βιτγκενστάιν όπου σχολίαζε ένα ποίημα. Μονκ σελ. 151

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

-*Tractatus Logico-Philosophicus* (Αγγλική μετάφραση των D.F Pears B.F McGuinness) London, Routledge & Kegan Paul, 1961

Γερμανική έκδοση Schriften I, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M. 1960

Στο περιοδικό *Δευκαλίων* τ.7/8 σε Ελληνική μετάφραση. Στο ίδιο περιοδικό εκτός από τον πρόλογο του Russel, υπάρχει το άρθρο του Eric Stenius *Η Δομή του Tractatus του Wittgenstein.*

- G.E.M. Anscombe

An Introduction To Wittgenstein's Tractatus, New York:Harper and Row, 1965

- Black, Max

A Companion to Wittgensteins's Tractatus, Cornell U.P. 1964

-Janic, Allan and Toulmin, Stephen

Wittgenstein' s Vienna, Simon and Schuster, 1973

- B. Magee (ed)

The Great Philosophers, London: BBC Books, 1987

- Monk, Ray

The Duty of Genius, Penguin, 1991

- McDounough , Richard M.

The Argument of the Tractatus, State University of N.Y.Press, 1986

- H.O. Mounce

Wittgenstein's Tractatus, University of Chicago Press, 1989

- Stenius, Erik

Wittgenstein's Tractatus. London: Basic Blackwell, 1960

ΛΟΓΙΚΟΣ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ

Εισαγωγή

Για περισσότερα από 100 χρόνια ο Καντ (Immanuel Kant) καθορίζει τις απόψεις του μεγαλύτερου μέρους των επιστημόνων γύρω από τη γνώση. Στο έργο του «Κριτική του Καθαρού Λόγου» (1781), περιγράφει τη γνώση ως το αποτέλεσμα που προκύπτει από την ενωμένη δράση της νόησης και της αίσθησης. Θεωρεί ότι μόνη η νόηση αδυνατεί να *συλλάβει* οτιδήποτε, ενώ μόνη η αίσθηση αδυνατεί να *διανοηθεί* οτιδήποτε. Η γνώση που συγκροτείται από τη συνεργασία των δυο δεν είναι απόλυτη αλλά είναι πάντα περιορισμένη στο επίπεδο της εμπειρίας και σχετική με τον τρόπο που αποκτάται η εμπειρία αυτή. Η έσχατη πραγματικότητα, ωστόσο, παραμένει αινιγματική και αδιάγνωστη, δεδομένου ότι δεν υπάρχει κανένας τρόπος να συλλάβουμε το *πράγμα καθεαυτό*.

Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα όλο το οικοδόμημα του Καντ, που στηριζόταν στο ζεύγος έννοια - εποπτεία, αμφισβητείται από τις εξελίξεις στη Φυσική. Ο Καντ, αναζητώντας τις συνθήκες δυνατότητας της γνώσης, ανέπτυξε το φιλοσοφικό του σύστημα, το οποίο εκτός των άλλων προσέφερε φιλοσοφική θεμελίωση στη νευτώνεια Φυσική. Ο χαρακτήρας της νεότερης Φυσικής, όμως, υπονομεύει τούτα τα φιλοσοφικά θεμέλια. Οι *a priori* εποπτείες του χώρου και του χρόνου που νοηματοδοτούνται στο πλαίσιο του απόλυτου χώρου και χρόνου της νευτώνειας Φυσικής αποκτούν εντελώς νέο περιεχόμενο στο πλαίσιο της ειδικής θεωρίας της σχετικότητας. Επιπλέον, ο *πιθανοκρατικός* χαρακτήρας των φυσικών νόμων, όπως αυτός αναδεικνύεται στην κβαντική μηχανική, αντιτίθεται στην, επίσης *a priori*, καντιανή κατηγορία της αιτιότητας.

Παράλληλα, το καντιανό οικοδόμημα αμφισβητείται από τις εξελίξεις στα Μαθηματικά. Στον τομέα αυτό πραγματοποιείται κάθαρση της μαθηματικής ανάλυσης από γεωμετρικές και κινηματικές συμπαραδηλώσεις. Επιτυγχάνεται η πλήρης και αυστηρή αριθμητικοποίηση της, με

τους Κοσύ (Cauchy), Μπολτζάνο (Bolzano), Βάιερστρας (Weierstrass), Ντέντεκιντ (Dedekind) καθώς και η αξιωματική θεμελίωση της Αριθμητικής με τον Πεάνο (Peano). Στη Γεωμετρία, επίσης, διαμορφώνεται ένα νέο καθεστώς, με την εμφάνιση των μη ευκλείδιων Γεωμετριών. Ο Χίλμπερτ (Hilbert) προχωρεί στην αξιωματικοποίηση της Γεωμετρίας, σύμφωνα με την οποία τα στοιχεία του γεωμετρικού χώρου δεν ορίζονται αυτόνομα, όπως συμβαίνει στην ευκλείδεια Γεωμετρία, αλλά μόνο βάσει των αξιωμάτων που διέπουν τις μεταξύ τους σχέσεις.

Σοβαρή αμφισβήτηση της καντιανής γνωσιολογίας επιχειρείται επίσης από τον Φρέγκε (Frege). Από τον Καρτέσιο και εφεξής το κυρίαρχο φιλοσοφικό πρόβλημα ήταν το πρόβλημα της γνώσης και η υπεράσπισή της από τον σκεπτικισμό μέσω της αναζήτησης των γνωσιολογικών θεμελιών. Για πρώτη φορά ο Φρέγκε απορρίπτει αυτή την προοπτική και ορίζει τη Λογική ως απαρχή της Φιλοσοφίας. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, επιχειρεί να δείξει ότι όλο το οικοδόμημα της Αριθμητικής μπορεί να προκύψει αποκλειστικά από τις αρχές της λογικής σκέψης μέσω ορισμών και λογικών συναγωγών. Το πρόγραμμα αυτό έρχεται σε αντίθεση με το αντίστοιχο καντιανό το οποίο υποστηρίζει ότι οι προτάσεις των μαθηματικών είναι συνθετικές *a priori*. Επιπλέον, η στροφή στη Λογική ανέδειξε τα σημασιολογικά προβλήματα που αφορούν τους νόμους της σκέψης, όχι ως ατομικής συνείδησης, αλλά ως δημόσιας διυποκειμενικής λειτουργίας. Η σχετική έρευνα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω της λογικής ανάλυσης της γλώσσας, ιδέα που βρήκε εφαρμογή στην προσπάθεια του Φρέγκε να κατασκευάσει μια *τυπική γλώσσα*.

Υπό το πρίσμα αυτών των εξελίξεων γίνεται απαραίτητη η αναδόμηση του περιεχομένου της Λογικής. Η παραδοσιακή Λογική είναι ανεπαρκής για την αυστηρή δόμηση των Μαθηματικών. Οι προτάσεις των Μαθηματικών δεν μπορούν να αποδοθούν με το σχήμα *υποκείμενο - σύνδετικό - κατηγορημα*, γιατί εκφράζουν *σχέσεις*. Προτάσεις όμως, που αποδίδουν ένα κατηγορημα σε ένα υποκείμενο, αρμόζουν μόνο σε *ιδιότητες*. Συνεπώς οι σχέσεις που προκύπτουν από τη σύνδεση δύο ή περισσότερων μελών δεν μπορούν να εκφραστούν επαρκώς με αυτό τον τρόπο. Και οι σειρές, που είναι ιδιαίτερα σημαντικές στα Μαθηματικά, μπορούν να παραχθούν μόνο με μη αντιστρεπτές μεταβατικές σχέσεις. Αυτό κάνει αναγκαία την ανάπτυξη μιας *Λογικής των σχέσεων*. Επιπλέον κατά τη θεωρητική ανάπτυξη των Μαθηματικών προέκυψαν κάποιες αντινομίες λογικού χαρακτήρα που έκαναν τη μεταρρύθμιση της Λογικής επίσης αναγκαία. Η προσπάθεια συστηματικής αναμόρφωσης της Λογικής παρουσιάστηκε εκτενώς στο μεγάλο έργο *Principia Mathematica* των Ράσσελ και Ουάιτχεντ (Russell, Whitehead). Η νέα Λογική αναπτύχθηκε επίσης από τους μαθητές του Ράσσελ, αλλά και από πολωνικές λογικές σχολές καθώς και από τον Χίλμπερτ και τους μαθητές του.

Στις νέες συνθήκες η καντιανή εποπτεία μένει κενή περιεχομένου και το ενδιαφέρον των φιλοσόφων μετατοπίζεται στις *θεωρίες νοήματος*. Η έννοια τείνει να αυτονομηθεί από την αίσθηση

και να ανασυγκροτηθεί αποκλειστικά στη βάση των λογικών αξιωμάτων. Έτσι, προκύπτει μια Λογική στην οποία οι έννοιες είναι λειτουργίες που αφορούν αντικείμενα, στη σειρά της λογικής εννόησης, όμως, προηγούνται από αυτά. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι έννοιες δεν έχουν περιεχόμενο αλλά το αποκτούν μόνο στο επίπεδο της σημασιολογίας. Επιπλέον, στόχος της νέας Φιλοσοφίας είναι η κατασκευή μιας τυποποιημένης γλώσσας της καθαρής σκέψης, δηλ. ένα σύστημα συμβολισμού το οποίο θα ανταποκρίνεται αυστηρά στις ανάγκες της λογικής παραγωγής και θα απαγορεύει τη διατύπωση κρίσεων με ρητορικό ή διαισθητικό περιεχόμενο.

«Λογικός θετικισμός» είναι το όνομα που έδωσαν στα 1931 ο Μπλούμπεργ (A. E. Blumberg) και ο Φάιγκλ (H. Feigl) στις απόψεις που ανέπτυξαν γύρω από τα ζητήματα αυτά οι εκπρόσωποι του Κύκλου της Βιέννης. Ως συνώνυμα χρησιμοποιήθηκαν επίσης οι όροι: «συνεπής εμπειρισμός» (consistent empiricism), «λογικός εμπειρισμός» (logical empiricism), «επιστημονικός εμπειρισμός» (scientific empiricism) και «λογικός νεο-θετικισμός» (logical neo-positivism). Ο όρος «λογικός θετικισμός» χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα, αλλά μάλλον παραπλανητικά, για να περιλάβει και τις «αναλυτικές» φιλοσοφικές θεωρίες ή θεωρίες της «κοινής γλώσσας», που αναπτύχθηκαν στο Κέμπριτζ και την Οξφόρδη.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι λογικοί θετικιστές θεωρούσαν τους εαυτούς τους συνεχιστές της βιεννέζικης εμπειρικής παράδοσης του 19ου αιώνα, η οποία ήταν στενά συνδεδεμένη με τον αγγλικό εμπειρισμό και κορυφώθηκε με τα αντί-μεταφυσικά, επιστημονικά προσανατολισμένα, διδάγματα του Έρνστ Μαχ (Ernst Mach). Στα 1907 ο Χανς Χαν (Hans Hahn) (μαθηματικός), ο Όττο Νόιραθ (Otto Neurath) (οικονομολόγος) και ο Φίλιπ Φρανκ (Philip Frank) (φυσικός), οι οποίοι αργότερα υπήρξαν βασικά μέλη του Κύκλου της Βιέννης, συνέστησαν μια ανεπίσημη ομάδα για να συζητήσουν θέματα της Φιλοσοφίας της Επιστήμης. Σκοπός τους ήταν να διαλευκάνουν το τι είναι Επιστήμη. Αυτό το ξεκαθάρισμα αναδεικνύει την κεντρική σημασία των Μαθηματικών, της Λογικής και της θεωρητικής Φυσικής - κάτι που θεωρούσαν ότι ο Μαχ δεν πέτυχε - χωρίς, από την άλλη μεριά τούτη η διαδικασία να ακυρώνει την γενική άποψη του Μαχ, ότι η Επιστήμη είναι βασικά η περιγραφή της εμπειρίας. Για μια λύση στα προβλήματα που τους απασχολούσαν στράφηκαν στο «νέο θετικισμό» του Πουανκαρέ (Poincaré). Στην προσπάθεια τους να συνδυάσουν τις απόψεις του Μαχ και του Πουανκαρέ πρωτοεπεξεργάστηκαν τις βασικές θέσεις του λογικού θετικισμού. Το 1922, ο Μόρρις Σλικ (Moritz Schlick) προσκλήθηκε στη Βιέννη ως καθηγητής, διάδοχος του Μαχ (1895-1901), στην Φιλοσοφία των επαγωγικών επιστημών. Ο Σλικ είχε σπουδάσει θεωρητική Φυσική υπό τον Μαξ Πλανκ (Max Planck) και είχε αποκτήσει φήμη για την ερμηνεία που είχε δώσει στην θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν

(Α. Einstein). Όμως ενδιαφερόταν πολύ και για θέματα της Φιλοσοφίας, με διαφορετικό τρόπο από εκείνον του Μαχ.

Τα προσωπικά και πνευματικά χαρίσματα του Σλικ τον καθιέρωσαν ως επικεφαλής μιας ομάδας συνεργασίας ενώ γύρω του γρήγορα εδραιώθηκε ο «Κύκλος της Βιέννης». Στα μέλη του περιλαμβάνονταν οι: Όττο Νόιραθ, Φρ. Βάισμαν (Fr. Waismann), Ε. Ζίλσελ (Ed. Zilsel), Μπέλα φον Γιούχος (Béla von Juhos), Φ. Κάουφμαν (F. Kaufmann), Χ. Φάιγκλ, Β. Κραφτ (V. Kraft), Φ. Φρανκ, Κ. Μένγκερ (K. Menger), Κ. Γκαίντελ (K. Gödel), Χ. Χαν. Το 1926 ο Ρ. Κάρναπ (R. Κάρναπ) προσκλήθηκε στη Βιέννη για να διδάξει Φιλοσοφία και έγινε γρήγορα κεντρικό μέλος του Κύκλου. Έγραψε έργα λιγότερο «δεσμευμένα» από τις καταστατικές αρχές του Κύκλου και έγινε γρήγορα ο επίσημος εκφραστής των απόψεων τους. Ο Κάρναπ είχε έρθει σε επαφή με τις απόψεις του Φρέγκε (Frege) στην Ιένα, όπου σπούδασε Φυσική και Μαθηματικά. Όμως τις βασικές φιλοσοφικές του θέσεις τις αντλούσε - όπως και αλλά μέλη τον Κύκλου - από τον Μαχ και τον Ράσσελ.

Ο Λ. Βιτγκενστάιν (L. Wittgenstein) και ο Κ. Πόππερ (K. Popper) δεν ήταν μέλη τον Κύκλου αλλά είχαν τακτικές συζητήσεις με μέλη του. Ιδιαίτερα ο Βιτγκενστάιν είχε συχνή επαφή με τον Σλικ και τον Βάισμαν. Το έργο του *Tractatus Logicophilosophicus*, ερμηνευόμενο ως εξέλιξη του αγγλικού εμπειρισμού, είχε βαθιά επίδραση στη διαμόρφωση των απόψεων του Κύκλου.

Ο Κύκλος απέδωσε στον Βιτγκενστάιν την *αρχή της επαληθευσιμότητας* (verifiability principle), σύμφωνα με την οποία το νόημα μιας πρότασης ταυτίζεται με τη μέθοδο επαλήθευσής της. Ο Βιτγκενστάιν είχε δεχτεί ότι οι προτάσεις της Λογικής και των Μαθηματικών είναι ταυτολογικές (οι λογικοί θετικιστές δεν έδωσαν σημασία στη διάκριση του Βιτγκενστάιν μεταξύ ταυτολογιών και ταυτοτήτων - tautologies/identities). Τέτοιες προτάσεις είναι «ανεξάρτητες από την εμπειρία» διότι απλά είναι «κενές περιεχομένου» κι όχι - όπως υποστήριζαν οι παραδοσιακοί ορθολογιστές - επειδή είναι αλήθειες υψηλότερης τάξης από τις αλήθειες που βασίζονται στην εμπειρία.

Στις γερμανόφωνες χώρες, ο Κύκλος της Βιέννης παρέμεινε μειοψηφία. Αυτό συνέβη γιατί οι γερμανόφωνοι φιλόσοφοι ήταν προσηλωμένοι σε ένα είδος «γερμανικού ιδεαλισμού». Ο Νόιραθ - με τα έντονα κοινωνικό-πολιτικά του ενδιαφέροντα - επέμεινε ιδιαίτερα να οργανωθεί ο Κύκλος υπό τύπον πολιτικού κόμματος, έχοντας ως αρχή την καταστροφή της παραδοσιακής Μεταφυσικής, την οποία θεωρούσε όργανο της κοινωνικής και πολιτικής αντίδρασης.

Το 1928 ορισμένα μέλη τον Κύκλου δημιούργησαν την Εταιρεία Έρνστ Μαχ, με διακηρυγμένο αντικείμενο την «αναπαραγωγή και διάδοση της επιστημονικής εικόνας» του Κύκλου και τη «δημιουργία των θεωρητικών εργαλείων του σύγχρονου εμπειρισμού». Με την ευκαιρία της

υποδοχής του Σλικ, ο οποίος επέστρεψε το 1929 από τις Η. Π. Α., οι Κάρναπ, Χαν και Νόιραθ ετοίμασαν ένα μανιφέστο υπό τον τίτλο «*The scientific World View: The Vienna Circle*». Εκεί οι αρχές του Κύκλου θεμελιώνονταν πάνω σε απόψεις εμπειριστών όπως ο Χιουμ (Hume), θετικιστών όπως ο Μαχ, θεωρητικών της επιστημονικής μεθοδολογίας όπως οι Χέλμολτς (Helmholtz), Πουανκαρέ, Ντυέμ (Duhem) και Αϊνστάιν, μελετητών της Λογικής όπως ο Λάιμπνιτς (Leibniz) και ο Ράσσελ, θεωρητικών του ηθικού ωφελιμισμού όπως ο Επίκουρος και ο Μιλλ (Mill) και κοινωνιολόγων όπως ο Φόιερμπαχ (Feuerbach), ο Μαρξ (Marx), ο Χ. Σπένσερ (H. Spencer) και ο Κ. Μένγκερ. Σημαντική ήταν η απουσία εκπροσώπων της «γερμανικής παράδοσης» - ακόμα και του Καντ, αν και κάπως άδικα.

Στη δεκαετία των '30 ο Κύκλος διαλύθηκε. Το 1938, το εκδοτικό όργανο του Κύκλου, περιοδικό «*Erkenntnis*» μεταφέρθηκε στη Χάγη, όπου μετονομάστηκε σε «*Journal of Unified Science*», αλλά έπαψε να κυκλοφορεί το 1940. Ο λογικός θετικισμός, στη συνέχεια, αφομοιώθηκε στο διεθνές ρεύμα του λογικού εμπειρισμού. Το περιοδικό «*Erkenntnis*» συνέχισε να εκδίδεται μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Από τα πρώτα του βήματα, ο Κύκλος της Βιέννης απέκτησε συνείδηση της ιδιαιτερότητας των Μαθηματικών και της Λογικής. Αφενός θεμελίωσε τα Μαθηματικά στη Λογική κατά τρόπον ώστε οι αριθμοί και οι έννοιες της ανάλυσης και της θεωρίας των συνόλων να συνάγονται μόνο από τις λογικές αρχές αν σ' αυτές προσθέσουμε τα αξιώματα του *απειρου* και της *επιλογής*. Αφετέρου, ξεκαθάρισε ότι τα Μαθηματικά και η Λογική δεν βασίζονται στην εμπειρία. Ο κλασικός εμπειρισμός πίστευε ότι Μαθηματικά και Λογική αποτελούν τις υπέρτατες γενικεύσεις της εμπειρίας και ως εκ τούτου ότι αποτελούν ένα είδος επαγωγικής γνώσης. Ο κύκλος της Βιέννης, αντίθετα, πρόβαλε τον ισχυρισμό ότι μολονότι η Λογική και τα Μαθηματικά μπορούν να αναχθούν γενετικά σε εμπειρίες που έχουν δώσει αφορμή για το σχηματισμό τους, η ισχύς τους δεν εξαρτάται από την εμπειρία.

Η Λογική και τα Μαθηματικά δεν λένε τίποτα για την εμπειρική πραγματικότητα. Η Λογική δεν αναφέρεται στους βασικούς νόμους του *είναι*, αλλά δίνει τους κανόνες *διάταξης των σκέψεων*. Επειδή δε, οι λογικές σχέσεις είναι καθαρά τυπικές, μπορούμε να τις διατυπώσουμε εντελώς ανεξάρτητα από το ειδικό νόημα των προτάσεων και από τη συγκεκριμένη κατάσταση των πραγμάτων. Οι νόμοι της Λογικής, επομένως, αφορούν αποκλειστικά το *συμβολικό επίπεδο* άρθρωσης των σκέψεων και όχι τον εμπειρικό κόσμο. Το ίδιο λίγο - πολύ ισχύει και για τα Μαθηματικά. Οι αριθμοί πέρα από την εφαρμογή τους στο πεδίο που διέπεται από τους εσωτερικούς νόμους των Μαθηματικών δεν έχουν καμία αναφορά στην εμπειρική πραγματικότητα.

Η Γεωμετρία επίσης δεν περιγράφει το «μοναδικό πραγματικό χώρο» αλλά διάφορους ιδεατούς χώρους, γι' αυτό και υπάρχουν αλληλοαποκλειόμενες Γεωμετρίες. Τα Μαθηματικά, λοιπόν αναπτύσσονται στη βάση των κανόνων που διέπουν τη συνάρθρωση και το μετασχηματισμό συμβολικών παραστάσεων που στερούνται εμπειρικού νοήματος. Με αυτή την έννοια, οι προτάσεις των Μαθηματικών δεν είναι συνθετικές όπως το εννοούσαν ο Καντ και ο Μίλλ αλλά αναλυτικές. Η ορθότητά τους συνάγεται απευθείας από τη λογική μορφή τους.

Οι εκπρόσωποι του Κύκλου της Βιέννης θεωρούσαν ότι έργο τους είναι η αποσαφήνιση των προτάσεων της παραδοσιακής Φιλοσοφίας και η εξέταση της γλώσσας των άλλων Επιστημών από την άποψη της δομής της. Εκτός από τη γενική διάθεση επιστημονικής θεμελίωσης της Φιλοσοφίας υπήρχε εκτεταμένη συμφωνία και στις βασικές αντιλήψεις. Το πλαίσιο αποτελούσαν ο εμπειρισμός που αντιπρόσωπευόταν από τον Ράσσελ και, μαζί μ' αυτόν, η απόκρουση του απριωρισμού: Συνθετικές *a priori* κρίσεις δεν μπορούν να υπάρξουν. Προτάσεις για γεγονότα ισχύουν μόνο με βάση την εμπειρία.

Στις Επιστήμες, ο λογικός θετικισμός διέκρινε το *πλαίσιο ανακάλυψης*, δηλαδή τους κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες που οδηγούν τον επιστήμονα να διατυπώσει μια υπόθεση, από το *πλαίσιο δικαιολόγησης*, δηλαδή την λογική δομή της επιστημονικής σκέψης, ανεξάρτητα από που προήλθε αυτή. Συνεπώς ο λογικός θετικισμός ενδιαφέρεται για το πώς μία υπόθεση στηρίζεται λογικά και επίσης για τα τεκμήρια που την επικυρώνουν ή την διαψεύδουν. Μέσα από την μαθηματικοποιημένη Φιλοσοφία της Γλώσσας προβάλλει ένα νέο τρόπο εργασίας που παίρνει τελικά τη μορφή ενός «θετικισμού του νοήματος». Σ' αυτόν τον «θετικισμό του νοήματος» η διάκριση της Επιστήμης από την Μεταφυσική στηρίζεται στο σημασία των όρων, που υπεισέρχονται στις προτάσεις. Οι επιστημονικοί όροι έχουν νόημα στον βαθμό που μπορούν να αναχθούν με κάποιο τρόπο στην εμπειρία. Οι όροι της παραδοσιακής Μεταφυσικής, αντίθετα, δεν μπορούν να ενταχθούν σ' αυτό το σχήμα. Έτσι, οι περισσότερες προτάσεις της κλασσικής Φιλοσοφίας χαρακτηρίζονται *α-νόητες*.

Ο ίδιος ο Μαχ υποστήριζε ότι δεν ήταν φιλόσοφος. Επιχειρούσε να ενοποιήσει την Επιστήμη και, στο πλαίσιο τούτης της διαδικασίας, να την απαλλάξει από όλα τα μεταφυσικά στοιχεία. Κατά συνέπεια, θεωρούσε πως δεν δημιουργούσε νέα Φιλοσοφία. Η γενική στάση του Κύκλου της Βιέννης ήταν παρόμοια. Μολονότι ο Σλίκ αποτελούσε εξαίρεση υποστηρίζοντας ότι με τον λογικό θετικισμό, η Φιλοσοφία είχε πάρει νέα κατεύθυνση, και, κατά συνέπεια, ο λογικός θετικισμός συνιστούσε μια φιλοσοφική θεωρία, ο Κάρναπ, για παράδειγμα, έγραφε στο έργο του *The Unity of Science* ότι «δεν δίνουμε απαντήσεις σε φιλοσοφικά ερωτήματα και, αντίθετα, απορρίπτουμε όλα τα φιλοσοφικά ερωτήματα, είτε αφορούν τη Μεταφυσική, την Ηθική ή την Επιστημολογία». Η Φιλοσοφία, κατά την άποψη του, έπρεπε να καταστραφεί, όχι να ανανεωθεί.

Αναμφίβολα, αυτή η αδιάλλακτη στάση απέναντι στη Φιλοσοφία μπορεί εν μέρει να εξηγηθεί από τον ιδιάζοντα χαρακτήρα τον γερμανικού ιδεαλισμού και την εχθρότητά του, φαινομενικά τουλάχιστον, απέναντι στην Επιστήμη. Οι λογικοί θετικιστές θεωρούσαν τους εαυτούς τους κατακτητές ενός εκτεταμένου πεδίου εκ μέρους της Επιστήμης, πεδίο το οποίο περιελάμβανε ολόκληρη την περιοχή της συστηματικής αλήθειας. Για το λόγο αυτό ήταν αναγκαία η καταστροφή του ισχυρισμού των ιδεαλιστών ότι διέθεταν μια ιδιάζουσα πρόσβαση εξω-επιστημονικού χαρακτήρα στην αλήθεια.

Ας δούμε συνοπτικά τις κυριότερες απόψεις του Κύκλου της Βιέννης σχετικά με μεγάλες περιοχές της Φιλοσοφίας.

Μεταφυσική

Από τους παραδοσιακούς κλάδους της Φιλοσοφίας οι θετικιστές απέρριπταν την υπερβατολογική Μεταφυσική, βασιζόμενοι στο επιχείρημα ότι οι προτάσεις της ήταν χωρίς νόημα, αφού δεν υπήρχε δυνατότητα να επαληθευτούν από την εμπειρία. Καμία από τις πιθανές εμπειρίες μας, υποστήριζαν, δεν θα μπορούσε να χρησιμεύσει για την επαλήθευση προτάσεων όπως «το Απόλυτο είναι πέραν του χρόνου». Συνεπώς, τέτοιες προτάσεις δεν μας λένε τίποτα. Η απόρριψη της υπερβατολογικής Μεταφυσικής δεν ήταν κάτι το καινούργιο. Ο Χιουμ είχε περιγράψει αυτό το είδος της Μεταφυσικής ως «σοφιστεία και ψευδαίσθηση» και είχε υποστηρίξει ότι αυτή η Μεταφυσική χρησιμοποιεί εκφράσεις χωρίς νόημα. Ο Καντ και οι νεο-καντιανοί είχαν απορρίψει τον ισχυρισμό ότι η Μεταφυσική μπορεί να αποτελεί είδος θεωρητικής γνώσης. Ο Μαχ επιχείρησε να απαλείψει όλα τα μεταφυσικά στοιχεία από την Επιστήμη. Όμως, ενώ προγενέστεροι επικριτές της Μεταφυσικής ήσαν ικανοποιημένοι με το να την περιγράψουν ως κενή, άχρηστη ή αντιεπιστημονική, οι λογικοί θετικιστές κληρονόμησαν από το *Tractatus* του Βιτγκενστάιν το επιχείρημα ότι η Μεταφυσική *δεν έχει νόημα*. Οι προτάσεις της Μεταφυσικής, ισχυρίστηκαν, δεν είναι ούτε αληθείς ούτε ψευδείς. Είναι εντελώς κενές σημασίας. Είναι το ίδιο α-νόητο το να αρνούμαστε όσο και το να καταφάσκουμε ότι «το Απόλυτο είναι πέραν του χρόνου».

Θεωρία της γνώσης

Οι νέο-καντιανοί είχαν υποστηρίξει την πρόταση ότι η Φιλοσοφία οφείλει να αναχθεί σε επιστημολογία ή «θεωρία της γνώσης», η οποία συζητεί θέματα όπως η «πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου». Όμως, υποστήριζαν οι θετικιστές, προτάσεις ή παραδοχές σχετικές με τον εξωτερικό κόσμο, είναι σχεδόν εξίσου χωρίς νόημα όπως και παραδοχές ή προτάσεις σχετικά με το Απόλυτο ή με το *πράγμα καθεαυτό*. Κι αυτό γιατί δεν υπάρχει τρόπος να επαληθεύσουμε την υπόθεση ότι υπάρχει ή ότι δεν υπάρχει εξωτερικός κόσμος, ανεξάρτητος από την εμπειρία

μας. Ο ρεαλισμός και ο ιδεαλισμός, ως επιστημολογικές (γνωσιολογικές) θεωρίες, είναι εξίσου χωρίς νόημα. Στο βαθμό που η επιστημολογία (θεωρία της γνώσης) έχει κάποιο περιεχόμενο, αυτό ανάγεται στην Ψυχολογία, δηλαδή σε παραδοχές σχετικά με τις λειτουργίες του ανθρώπινου νου, πράγμα που δεν έχει σχέση με τη Φιλοσοφία.

Ηθική

Οι λογικοί θετικιστές διαφώνησαν μεταξύ τους σχετικά με την Ηθική. Βέβαια, όλοι απέρριψαν κάθε είδος υπερβατολογικής Ηθικής, οποιαδήποτε προσπάθεια κατασκευής ενός «κόσμου αξιών» υπεράνω του κόσμου της εμπειρίας. Παραδοχές σχετικά με αξίες, θεωρούμενες υπ' αυτό το πρίσμα, εμπíπτουν στη γενική αρμοδιότητα της υπερβατολογικής Μεταφυσικής και, συνεπώς, έπρεπε να απορριφθούν ως στερούμενες νοήματος. Όμως, ενώ ο Σλικ επιχείρησε να ελευθερώσει την Ηθική από μεταφυσικά στοιχεία προσπαθώντας να τη μετατρέψει σε μια φυσιοκρατική θεωρία σύμφωνη με οιονεί ωφελιμιστικές αρχές, ο Κάρναπ και ο Άγιερ (Ayer) ισχυρίστηκαν ότι αυτά που εκλαμβάνονται ως ηθικές παραδοχές δεν είναι καν παραδοχές. Για παράδειγμα, όταν λέμε «η κλεψιά είναι κακό», υποστηρίζουν, ούτε εκφέρουμε κάποια εμπειρική πρόταση σχετικά με την κλεψιά, ούτε συνδέουμε την κλεψιά με κάποιον υπερβατολογικό κόσμο. Η πρόταση «η κλεψιά είναι κακό» είτε εκφράζει τα αισθήματά μας σχετικά με την κλεψιά, προφανώς αισθήματα αποδοκιμασίας είτε (σ' αυτό το σημείο οι απόψεις των θετικιστών διαφέρουν), αποτελεί προσπάθεια να αποτρέψουμε τους άλλους από την κλεψιά. Και στις δύο περιπτώσεις, η πρόταση «η κλεψιά είναι κακό» δεν μεταδίδει καμία πληροφορία.

* * *

Τα παραπάνω πιστοποιούν ότι οι θετικιστές, γενικά, όταν υποστηρίζουν ότι οι φιλοσοφικές παραδοχές δεν έχουν νόημα, εννοούν ότι αυτές στερούνται γνωστικού νοήματος. Οι ηθικές και μεταφυσικές παραδοχές φέρουν συναισθηματικούς συνειρμούς ή διασυνδέσεις. Αυτό τις διαχωρίζει από το να είναι απλό συνονθύλευμα λέξεων. Προτάσεις όπως «ο Θεός υπάρχει» ή «η κλεψιά είναι κακό» είναι πολύ διαφορετικές, από απλή συνεύρεση ανόητων συλλαβών. Όμως, υποστηρίζουν, παραμένει το γεγονός ότι τέτοιες «παραδοχές» δεν μεταδίδουν, όπως οι αντίπαλοί τους ισχυρίζονται, πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη ή το χαρακτήρα κάποια συγκεκριμένου είδους. Μόνο η Επιστήμη μπορεί να μας παρέχει τέτοιου είδους πληροφορίες.

Πρέπει εδώ να προσθέσουμε ότι μερικούς θετικιστές τους απασχόλησαν φαινομενικά εμπειρικές οντότητες όπως «γεγονός», «πράγμα», «ιδιότητα» και «σχέση». Οι παραδόσεις τον Ράσελ για το λογικό ατομισμό και το Tractatus του Βιτγκενστάιν παρέχουν τα σχετικά αρχέτυπα. Ωστόσο, ο ίδιος ο Βιτγκενστάιν υποστήριξε ότι τα τμήματα του Tractatus όπου γίνεται λόγος για γεγονότα ή αυτά που επιχειρούν να δείξουν πως οι προτάσεις αναπαριστούν γεγονότα, πρέπει

στο τέλος να απορριφθούν ως α-νόητα, ως προσπάθειες, δηλαδή, να γίνει λόγος για πράγματα που μπορούν μόνο να *δειχθούν*. Κι αυτό γιατί είναι εξ ορισμού αδύνατο να υπερβούμε τη γλώσσα μας και να συζητήσουμε αυτά για τα οποία η γλώσσα μας κάνει λόγο. Η Φιλοσοφία αποτελεί δραστηριότητα, όχι θεωρία.

Ο Σλικ, ο οποίος, όπως ειπώθηκε, υποστήριζε ότι ο λογικός θετικισμός συνιστά Φιλοσοφία, τράβηξε στα άκρα το δίδαγμα του Βιτγκενστάιν ότι αυτή αποτελεί δραστηριότητα διαφώτισης. Υποστήριξε ότι η Φιλοσοφία συνίσταται στο να δείξουμε τι αποτελεί το νόημα μιας πρότασης. Δηλαδή, η Φιλοσοφία ανάγεται στη σωπηρή πράξη του *δεικνύειν*. Βέβαια, το τελικό νόημα μιας πρότασης μπορεί να προκύπτει από τη συνάρθρωση άλλων προτάσεων. Επομένως, για να το δια φωτίσουμε μπορεί να είμαστε αναγκασμένοι να υπερβούμε την άμεση εμπειρία, η οποία αποτελεί το νόημα τους.

Αυτή η άποψη κέρδισε λίγους μόνον υποστηρικτές. Έγινε γενικά αποδεκτό ότι οι φιλόσοφοι δεν μπορούν να αποφύγουν να κάνουν το είδος των οντολογικών παραδοχών τις οποίες έκανε ο Βιτγκενστάιν στο *Tractatus* και ότι είναι εντελώς παράδοξο να προτείνει κανείς ότι όλες οι προτάσεις πάνω στη σχέση γεγονότων και γλώσσας, για παράδειγμα, είναι α-νόητες, ακόμα κι αν δεχόμαστε ότι είναι «σημασιολογικά» α-νόητες. Ο Νόιραθ ιδιαίτερα, επέμεινε ότι η ανοησία δεν μπορεί να είναι σημασιολογική, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως σκαλωσιά με τη βοήθεια της οποίας φτάνουμε στην κατανόηση, όπως είχε ισχυριστεί ο Βιτγκενστάιν.

Ο Κάρναπ από τη μεριά του ισχυρίστηκε ότι η υπόθεση του Βιτγκενστάιν, ότι οι οντολογικές παραδοχές ήταν χωρίς νόημα, ήταν λανθασμένη. Γι' αυτόν υπάρχουν παραδοχές με νόημα που αφορούν τη γλώσσα αλλά όχι παραδοχές που αναφέρονται σε ένα κόσμο πέραν της γλώσσας. Ο Κάρναπ δέχεται ότι οι οντολογικές προτάσεις εμφανίζονται να αναφέρονται στον κόσμο ή, τουλάχιστον, στη σχέση μεταξύ γλώσσας και κόσμου. Όμως, ισχυρίζεται, αυτό συμβαίνει γιατί οι εν λόγω προτάσεις έχουν διατυπωθεί λανθασμένα ως προς αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «υλική συνεπαγωγή».

Ο Κάρναπ διακρίνει τρία είδη προτάσεων: τις *προτάσεις αντικειμένου*, τις *ψευδο-προτάσεις αντικειμένου* και τις *συντακτικές προτάσεις*. Οποιαδήποτε τρέχουσα πρόταση των Μαθηματικών ή της Φυσικής είναι πρόταση αντικειμένου. Έτσι, για παράδειγμα, «το πέντε είναι πρώτος αριθμός» και «τα λιοντάρια είναι άγρια» είναι προτάσεις αντικειμένου. Οι συντακτικές προτάσεις είναι προτάσεις που αναφέρονται στις λέξεις και στους κανόνες που καθορίζουν τη χρήση των λέξεων. Για παράδειγμα, «το πέντε δεν είναι όνομα πράγματος αλλά όνομα αριθμού» και «το λιοντάρι είναι όνομα αριθμού» είναι συντακτικές προτάσεις. Τέλος ψευδο-προτάσεις αντικειμένου είναι χαρακτηριστικές της Φιλοσοφίας. Έχουν την εμφάνιση προτάσεων αντικειμένου αλλά εφόσον κατανοηθούν σωστά προκύπτει ότι αποτελούν συντακτικές προτάσεις. Για να τις

κατανοήσουμε δε σωστά, πρέπει να μετατρέψουμε την «υλική συνεπαγωγή» σε «τυπική συνεπαγωγή», δηλαδή να τις μετασχηματίσουμε από προτάσεις που φαίνεται να αφορούν αντικείμενα σε προτάσεις που εμφανώς αφορούν λέξεις. Παραδείγματα είναι «το πέντε δεν είναι πράγμα αλλά αριθμός» και «τα λιοντάρια είναι πράγματα». Από τη στιγμή που η «υλική συνεπαγωγή» που ενυπάρχει σε αυτές μετατρέπεται σε «τυπική συνεπαγωγή» (συντακτική συνεπαγωγή), οι προτάσεις μπορούν να γίνουν αντικείμενο συζήτησης αλλιώς, αν παραμείνουν υπό τη μορφή της «υλικής συνεπαγωγής», δεν επιδέχονται καμιά συζήτηση.

Πώς όμως, μπορούν να λυθούν οι συντακτικές διαφωνίες; Ας υποθέσουμε ότι ένας φιλόσοφος παραδέχεται κι ένας άλλος αρνείται ότι οι «αριθμητικές εκφράσεις είναι εκφράσεις που δηλώνουν τάξη δευτέρου βαθμού» (η μετάφραση του Κάρναπ για τη φράση: «οι αριθμοί είναι τάξεις τάξεων»). Πώς θα καθοριστεί ποιο είναι το σωστό; Ο Κάρναπ υποστηρίζει πως όλες οι προτάσεις αυτού του είδους αναφέρονται στη γλώσσα. Είναι προτάσεις που είτε αφορούν τα χαρακτηριστικά κάποιας υπαρκτής γλώσσας είτε προτείνουν το σχηματισμό μιας νέας γλώσσας. Όταν δε, διατυπωθούν με πλήρη τρόπο, παίρνουν την εξής μορφή: «Στη γλώσσα Γ, η τάδε έκφραση έχει τον τάδε τύπο». Πράγμα που σημαίνει ότι μπορεί να προσδιοριστεί αν μια τέτοια συντακτική πρόταση είναι αληθής με το να εξετάσουμε την εν λόγω γλώσσα.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ

Η τροπή που πήρε η ιστορία του λογικού θετικισμού προσδιορίστηκε από την προσπάθεια του να λύσει ένα σύνολο από προβλήματα, τα οποία προέκυπταν από την εμπιστοσύνη που έδειξε στην αρχή της επαληθευσιμότητας. Η ισχύς αυτής της αρχής δεν ήταν καθόλου προφανής, διότι η πρόταση «το νόημα μιας πρότασης είναι η μέθοδος επαλήθευσης της» δεν είναι επιστημονική. Θα έπρεπε, επομένως, να απορριφθεί ως μη έχουσα νόημα; Αντιμετωπίζοντας αυτή τη δυσκολία οι λογικοί θετικιστές υποστήριξαν ότι μια τέτοια πρόταση όφειλε να αναγνωστεί όχι ως απόφαση ή δήλωση αλλά ως υπόδειξη ότι οι προτάσεις δεν πρέπει να γίνονται δεκτές ως έχουσες νόημα αν δεν είναι επαληθεύσιμες. Αυτό όμως ήταν μια άκρως επικίνδυνη «λύση» δεδομένου ότι οι θετικιστές είχαν ως κύριο στόχο την καταστροφή της Μεταφυσικής: Τώρα φαινόταν ότι η Μεταφυσική είχε τη δυνατότητα να ξεφύγει από την κριτική τους με το να αρνηθεί απλά να δεχτεί τις υποδείξεις τους.

Ο Κάρναπ, αναγνωρίζοντας αυτήν τη δυσκολία, οδηγήθηκε στο να υποστηρίξει ότι η αρχή της επαληθευσιμότητας είναι μια «διασάφηση», μια συμβολή στην «ορθολογική ανασυγκρότηση» εννοιών όπως «Μεταφυσική», «Επιστήμη» και «νόημα». Αυτή η αρχή δικαιολογείται με βάση το οιονεί πραγματιστικό επιχείρημα ότι εάν αποδώσουμε νόημα μόνο σε ό,τι είναι επαληθεύσιμο, τότε θα είμαστε σε θέση να διακρίνουμε μορφές δραστηριότητας, οι οποίες, κατά τα αλλά,

μπορεί να συγχέονται. Ωστόσο, δεν είναι καθόλου σαφές με ποιο τρόπο η αρχή της επαληθευσιμότητας μπορεί να επιστρατευθεί ενάντια σε κάποιο μεταφυσικό φιλόσοφο ο οποίος λαμβάνει ως αφετηρία το ότι οι δικές του προτάσεις σαφώς έχουν νόημα. Το πολύ που μπορούμε να πούμε σε μια τέτοια περίπτωση είναι ότι ανήκει στην ευθύνη αυτού του φιλόσοφου το να διακρίνει τις προτάσεις του από άλλες, τις οποίες ο ίδιος θα θεωρούσε με βεβαιότητα ότι δεν έχουν νόημα.

Μια δεύτερη ομάδα προβλημάτων προέκυψε από τη φύση των οντοτήτων στις οποίες εφαρμόζεται η αρχή της επαληθευσιμότητας. Αφού η πρόταση είχε οριστεί ως η έκφραση «που μπορεί να είναι είτε αληθής είτε ψευδής», φαινόταν παράξενος ο ισχυρισμός ότι μια πρόταση μπορούσε να μην έχει νόημα. Εξίσου παράξενος ήταν όμως, ο ισχυρισμός ότι μια έκφραση - ένα σύνολο λέξεων - θα μπορούσε να επαληθευτεί, ακόμα κι αν δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ότι μπορεί να στερείται νοήματος. Ο Άγιερ πρότεινε ως εναλλακτική λύση τη λέξη «απόφανση» (statement), και θεώρησε ότι το πρόβλημα αναγόταν καθαρά σε ζήτημα ορολογίας. Τίθεται, ωστόσο, και πάλι το ερώτημα αν το «αληθής», «ψευδής» και «α-νόητος» αποτελούν εναλλακτικές περιγραφές του ίδιου φαινομένου ή αν η περιγραφή μιας πρότασης ως «α-νόητης» ισοδυναμεί με άρνηση του ότι έγινε καν κάποια δήλωση ή διατυπώθηκε καν κάποια πρόταση. Το τελευταίο θα είχε ως συνέπεια ότι μπορούμε να θεωρήσουμε μια δήλωση επαληθεύσιμη μόνο μετά τη διευθέτηση του προβλήματος του νοήματος της πρότασης που χρησιμοποιείται για να διατυπωθεί η δήλωση.

Τους ίδιους τους λογικούς θετικιστές απασχολούσε περισσότερο το γεγονός ότι η αρχή της επαληθευσιμότητας απειλούσε με καταστροφή όχι μόνο τη Μεταφυσική αλλά και την Επιστήμη. Ενώ ο Μαχ ήταν ικανοποιημένος με μια εκκαθάριση των Επιστήμων, οι λογικοί θετικιστές θεωρούσαν δεδομένη την αλήθεια της σύγχρονης Επιστήμης. Συνεπώς, θορυβήθηκαν ιδιαίτερα όταν έγινε σαφές ότι η αρχή της επαληθευσιμότητας απέκλειε ως στερούμενους νοήματος όλους τους επιστημονικούς νόμους.

Το ζήτημα είναι ότι τέτοιοι νόμοι δεν είναι, από τη φύση τους *αδιαμφισβήτητα* επαληθεύσιμοι αφού δεν υπάρχει κάποιο πεπερασμένο σύνολο εμπειριών που να εδραιώνει την αλήθεια οποιουδήποτε από αυτούς. Ακολουθώντας τον Ράμσεϊ (Ramsey), ο Σλικ πρότεινε να θεωρούνται οι νόμοι όχι αποφάνσεις αλλά κανόνες που μας επιτρέπουν να περνάμε από μια ειδική απόφανση (singular statement), στην επόμενη. Σύμφωνα με την έκφραση του Ράιλ (Ryle), είναι «άδειες που επιτρέπουν τη συνεπαγωγή». Τόσο ο Νόιραθ όσο και ο Κάρναπ όμως, απέρριψαν αυτή την πρόταση του Σλικ βασιζόμενοι στο ότι οι επιστημονικοί νόμοι χρησιμοποιούνται στην Επιστήμη ακριβώς ως αποφάνσεις κι όχι ως κανόνες. Για παράδειγμα, γίνονται όντως προσπάθειες να διαψευστούν ενώ αποτελεί παραλογισμό το να μιλάμε για «διάψευση κανόνων». Επιπλέον, ο Κάρναπ επεσήμανε ότι συνήθεις ειδικές αποφάνσεις επέχουν ακριβώς την ίδια θέση

με τους νόμους της φύσης: Δεν υπάρχει κανένα πεπερασμένο σύνολο εμπειριών τέτοιο που αν τις έχω να συνάγεται, για παράδειγμα, ότι υπάρχει ένα τραπέζι στο δωμάτιο.

Για αυτούς και άλλους λόγους, η «επαληθευσιμότητα» βαθμιαία αντικαταστάθηκε με την «επιβεβαιωσιμότητα» (*confirmability*). Ενώ αρχικά το νόημα μιας πρότασης είχε ταυτιστεί με τις εμπειρίες, τις οποίες οφείλαμε να έχουμε ώστε να γνωρίζουμε ότι η πρόταση είναι αληθής, η θέση αυτή αντικαταστάθηκε στη συνέχεια με τη θέση ότι μια πρόταση έχει νόημα *μόνο εάν είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί*, εάν μας επιτρέπει, δηλαδή, να παράγουμε απ' αυτήν αληθείς προτάσεις. Ο Κάρναπ, σύμφωνα με τη δική του «αρχή της ανεκτικότητας» ήταν έτοιμος να δεχθεί ότι θα μπορούσε να κατασκευαστεί μία γλώσσα, στην οποία να θεωρούνται ως προτάσεις με νόημα μόνο εκείνες που είναι επαληθεύσιμες. Αρκέσθηκε όμως να επισημάνει ότι μια τέτοια γλώσσα θα ήταν λιγότερο χρήσιμη στην Επιστήμη από μια γλώσσα που δέχεται γενικούς νόμους. Έτσι, καθώς οι περισσότεροι θετικιστές ενδιαφέρονταν για την πραγματική δομή της Επιστήμης, απλά αντικατέστησαν την αρχή της επαληθευσιμότητας με την αρχή της επιβεβαιωσιμότητας.

Εάν, ωστόσο, η μέχρι τότε αποδεκτή αρχή φάνηκε πολύ ισχυρή, η νέα αρχή κινδύνευε να αποδειχθεί πολύ ασθενής. Κι αυτό γιατί, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, η νέα αρχή αποδεχόταν ως έχουσες νόημα προτάσεις όπως «Είτε βρέχει είτε το Απόλυτο δεν είναι τέλειο». Το εάν η αρχή της επιβεβαιωσιμότητας μπορεί να διατυπωθεί κατά τρόπον ώστε να είναι σε θέση να διακρίνει τις μεταφυσικές αποφάνσεις ως α-νόητες από τις επιστημονικές που έχουν νόημα παρέμεινε μέχρι τέλους ζήτημα αντιδικίας.

Μια επιπλέον ομάδα προβλημάτων προκύπτει από το ερώτημα τι είδους είναι εκείνα τα πράγματα που δρουν ως «επαληθευτές» ή «επιβεβαιωτές». Για να γίνει κατανοητό αυτό, πρέπει να ξεκινήσουμε από το γεγονός ότι ένα από τα βασικά προβλήματα που απασχόλησαν το Μαχ, πρόβλημα το οποίο συμμαρζίζονταν οι λογικοί θετικιστές, ήταν η ενοποίηση της Επιστήμης. Ο Μαχ απέρριπτε την άποψη ότι η Ψυχολογία ασχολείται με έναν «εσωτερικό κόσμο» διαφορετικό από τον «εξωτερικό», που διερευνά η Φυσική Επιστήμη, θεωρώντας ότι τόσο η Φυσική όσο και η Ψυχολογία περιγράφουν εμπειρίες. Αυτό καθιστούσε δυνατή μια τέτοια ενοποίηση. Ακολουθώντας αυτή τη γραμμή ο Κάρναπ επιχείρησε να δείξει με λεπτομέρειες πώς ο «κόσμος» θα μπορούσε να ανακατασκευαστεί από την εμπειρία μέσω σχέσεων ομοιότητας. Όμως έτσι προέκυπτε μια άλλη δυσκολία και συγκεκριμένα πώς είναι δυνατόν να δειχθεί ότι οι εμπειρίες ενός ατόμου είναι ίδιες με τις εμπειρίες ενός αλλού, πράγμα που σημαίνει ότι εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, μια Επιστήμη βασισμένη στην εμπειρία είναι θεμελιακά υποκειμενική. Η Επιστήμη επαληθεύεται μόνο πληρώνοντας ως κόστος την αντικειμενικότητά της.

Για να ξεπεράσει αυτή τη δυσκολία, ο Σλικ εισήγαγε τη διάκριση μεταξύ *περιεχομένου* και *δομής*. Συμφώνησε ότι δεν μπορώ να είμαι σίγουρος ότι το *περιεχόμενο* της δικής μου εμπειρίας είναι ίδιο με το *περιεχόμενο* της εμπειρίας οποιουδήποτε άλλου ατόμου, δηλαδή για παράδειγμα, ότι αυτό που όντως βλέπει κάποιος όταν ισχυρίζεται ότι βλέπει κάτι κόκκινο είναι ίδιο με αυτό που βλέπω εγώ όταν ισχυρίζομαι ότι βλέπω κάτι κόκκινο. Ωστόσο για τους σκοπούς της Επιστήμης αυτό δεν φαίνεται να πειράζει. Η Επιστήμη ενδιαφέρεται μόνο για τη *δομή* της εμπειρίας μας και, συνεπώς - δεδομένου ότι όλοι συμφωνούμε για τη θέση του *κόκκινου* πάνω σε ένα χάρτη χρωμάτων - δεν έχει καμία σημασία αν η εμπειρία του *κόκκινου* διαφέρει.

Ο Σλικ εξακολουθούσε παρόλ' αυτά να πιστεύει ότι είναι τέτοιες «εμπειρίες» που δίνουν περιεχόμενο στην Επιστήμη μετατρέποντας ένα απλό νοηματικό πλαίσιο σε πραγματική γνώση. Αλλά έτσι βέβαια το έσχατο περιεχόμενο της Επιστήμης βρίσκεται πέραν οποιασδήποτε δημόσιας παρατήρησης. Δεν υπάρχει τρόπος επαλήθευσης για το αν κάποιο άλλο άτομο έχει καν την εμπειρία κάποιου περιεχομένου και πολύ περισσότερο για το αν εκείνο το περιεχόμενο είναι ίδιο ή διαφορετικό από το περιεχόμενο της δικής μου εμπειρίας.

Βαθιά δυσαρεστημένος με το συμπέρασμα ότι το έσχατο περιεχόμενο των επιστημονικών αληθειών είναι ιδιωτικό, ο Νόιραθ οδηγήθηκε στην απόρριψη της άποψης - την οποία οι λογικοί θετικιστές θεωρούσαν ως τότε δεδομένη - ότι είναι οι εμπειρίες αυτό που επαληθεύει τις προτάσεις. Υποστήριξε, αντίθετα, ότι μόνο προτάσεις μπορούν να επαληθεύσουν άλλες προτάσεις. Ο Κάρναπ αποδέχθηκε τελικά αυτό το συμπέρασμα εισάγοντας και αναπτύσσοντας την έννοια της «*πρότασης πρωτοκόλλου*» ως το έσχατο σημείο στήριξης των επαληθεύσεων. Πρόκειται για προτάσεις οι οποίες έχουν το εξής χαρακτηριστικό: Το να γίνεται το νόημά τους κατανοητό ισοδυναμεί με το να είναι αληθείς. Ωστόσο, ο Κάρναπ επέμεινε να υποστηρίζει ότι μια «*πρόταση πρωτοκόλλου*» αποδίδει μια ιδιωτική εμπειρία, μολονότι κάθε τέτοια πρόταση εκφέρεται στο πλαίσιο της δημόσιας γλώσσας της Φυσικής. Προτάσεις της μορφής «*Εδώ τώρα μια εμπειρία κόκκινου*» μπορούν, ισχυρίστηκε, να μεταφραστούν σε προτάσεις σχετικά με τη φυσική κατάσταση του σώματος του ατόμου που έχει την εμπειρία του κόκκινου. Ας σημειώσουμε ότι μεταγενέστερα, αυτή η «*φυσιοκρατική*» άποψη διατυπώθηκε με ασθενέστερη μορφή: Κάθε τέτοια πρόταση συνδέεται με τις προτάσεις της Φυσικής μέσω *κανόνων αντιστοίχισης*. Ο Νόιραθ παρέμεινε, όμως, ακόμα δυσαρεστημένος. Υποστήριξε ότι οι «*προτάσεις πρωτοκόλλου*» οφείλουν να αποτελούν διαφορετικό μέρος της Επιστήμης από τις άλλες προτάσεις που μπορούν να μεταφραστούν στη γλώσσα της. Σε κάθε άλλη περίπτωση, η Επιστήμη θεμελιώνεται σε ουσιαστικά ιδιωτικές εμπειρίες. Συγκεκριμένα, οι «*προτάσεις πρωτοκόλλου*» οφείλουν να πάρουν μια μορφή όπως η ακόλουθη: «Ο Όττο Νόιραθ αναφέρει ότι στις 3:15 μ.μ. υπήρχε ένα τραπέζι στο δωμάτιο, το οποίο ήταν αντιληπτό από τον Όττο». Όπως όμως με τρόπο επεσήμανε ο Σλικ, αποτέλεσμα αυτής της υπόδειξης είναι ότι αφήνει ανοικτή τη δυνατότητα να

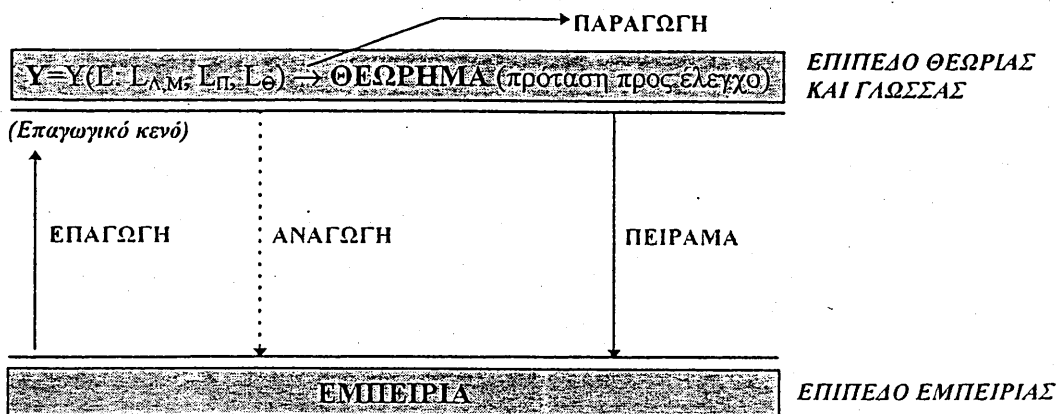
είναι οι βασικές «προτάσεις πρωτοκόλλου» μη αληθείς. Δηλαδή, μπορούν να απορριφθούν ως ψευδείς αυτές κι όχι κάποιος φυσικός νόμος με τον οποίο είναι ασύμβατες. Έτσι ο Σλικ επέμεινε να υποστηρίζει ότι οι έσχατες επιβεβαιώσεις των επιστημονικών προτάσεων δεν μπορούν παρά να είναι εμπειρίες της μορφής «εδώ, τώρα, μπλε», τις οποίες περιέγραψε ως τις μόνες συνθετικές προτάσεις, οι οποίες δεν είναι υποθέσεις. Αντίθετα, ο Κάρναπ συμφώνησε με το Νόιραθ, ότι όλες οι συνθετικές προτάσεις είναι υποθέσεις.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΑΓΩΓΗΣ

Όλο το ζήτημα των προτάσεων πρωτοκόλλου έχει να κάνει με το ότι η γλώσσα πρέπει να συσχετιστεί με κάτι το εξωγλωσσικό, όχι απλώς επειδή έτσι αποκτά νόημα, αλλά γιατί μόνον έτσι είναι δυνατό να συγκροτηθεί ένα σύστημα προτάσεων, που να φέρει τον τίτλο της επιστημονικής γνώσης της πραγματικότητας.

Οι θεωρητικές έρευνες του λογικού θετικισμού αναπτύσσονται σε δύο παράλληλα επίπεδα, της εμπειρίας και της θεωρίας. Οι σχέσεις του θετικισμού με το ρεαλισμό δεν είναι ξεκαθαρισμένες. Σε καμία περίπτωση, όμως, ο θετικισμός δεν παραπέμπει αυτονόητα στο ρεαλισμό. Παραπέμπει ωστόσο στο πεδίο των εμπειριών από το οποίο με επαγωγικό τρόπο συνάγεται η εκάστοτε επιστημονική θεωρία. Μια επιστημονική υπόθεση (Υ) λοιπόν, προκύπτει από την επαγωγική γενίκευση της εμπειρίας και διατυπώνεται σε μια γλώσσα L που περιέχει τριών ειδών όρους:

- Λογικομαθηματικούς ($L_{\lambda, \mu}$) που αναφέρονται στους κανόνες σύνταξης της γλώσσας,
- Παρατηρησιακούς (L_{π}) που αναφέρονται στο επίπεδο των εμπειριών,
- Θεωρητικούς (L_{θ}).

Οι θεωρητικοί όροι θα αποδειχτούν στην πορεία οι πλέον προβληματικοί γιατί, μολονότι κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το νόημά τους, είναι εξαιρετικά δύσκολο να αναχθούν στους παρατηρησιακούς όρους ώστε να νοηματοδοτηθούν από το επίπεδο της εμπειρίας. Ακολουθείται

έτσι μια περίπλοκη διαδικασία κατά την οποία οι θεωρητικοί όροι όπως *μάζα*, *ηλεκτρόνιο* κ.λπ., εντάσσονται σε προτάσεις με παρατηρησιακούς και λογικομαθηματικούς όρους ώστε να συσχετιστούν έμμεσα με το επίπεδο της εμπειρίας. Τούτη η διαμεσολαβημένη νοηματοδότηση των θεωρητικών όρων από την εμπειρία συνιστά τη διαδικασία αναγωγής ή σωστότερα το *πρόγραμμα αναγωγής*.

Από την *υπόθεση* (Υ) με τη διαδικασία της *λογικής παραγωγής* εκπονείται ένα σύνολο θεωρημάτων που απαρτίζουν τη συναφή επιστημονική θεωρία. Αυτή περιέχει όλους τους παραπάνω όρους και είναι διατυπωμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να ελεγχθεί πειραματικά. Ο πειραματικός έλεγχος καθίσταται αναγκαίος γιατί η διαδικασία της *επαγωγής* μέσω της οποίας συνάγεται η αρχική υπόθεση δεν είναι λογικά κλειστή αλλά παρουσιάζει ένα κενό που δεν μπορεί να πληρωθεί λογικά. Συγκεκριμένα, δεν υπάρχει τρόπος να αποδειχθεί ότι η επαγωγική γενίκευση είναι σύμφωνη με τη *φύση* της εμπειρίας, ότι δηλαδή από πεπερασμένο αριθμό περιπτώσεων μπορούν να συναχθούν καθολικοί νόμοι. Η επαγωγή είναι μια εξωλογική διαδικασία. Έτσι, απαιτείται κάθε φορά η επιβεβαίωση της συμφωνίας της θεωρίας με τα εμπειρικά δεδομένα.

Από πολύ νωρίς έγινε φανερό στον Κύκλο της Βιέννης ότι η αντίληψη των βιωματικών προτάσεων ως βάσεων της γνώσης, στη μορφή με την οποία δέσποζε στον μέχρι τότε εμπειρισμό, έπρεπε να εγκαταλειφθεί. Σύμφωνα με αυτή, οι βιωματικές προτάσεις βρίσκονται λογικά στην αρχή και με την κατάλληλη συνάρθρωση και συγκεφαλαίωσή τους στη διαδικασία της επαγωγής δημιουργείται η εμπειρική γνώση και διατυπώνονται οι γενικοί φυσικοί νόμοι. Αλλά η επαγωγή ως αυστηρή λογική μέθοδος μπορεί να θεμελιωθεί μόνο εάν για τη λογική συναγωγή των γενικών προτάσεων από τις μερικές είναι δεδομένη μια γενικότερη μείζον πρόταση, μια *αρχή της επαγωγής*. Αυτή θα έπρεπε να είναι μια γενική συνθετική πρόταση για την πραγματικότητα και για την ομοιομορφία όσων συμβαίνουν στη φύση. Μια τέτοια πρόταση δεν μπορεί, εκ των πραγμάτων, να θεμελιωθεί η ίδια επαγωγικά. Δεν θα μπορούσε όμως και να εισαχθεί αξιωματικά, γιατί τότε θα ανασκευαζόταν η ίδια με την πρώτη γενίκευση που θα ανασκευαζόταν εκ των υστέρων. Ακόμα κι όταν ο Σλικ γράφει στο *Über das Eundament der Erkenntnis*, ότι οι νόμοι της Επιστήμης «προκύπτουν βαθμηδόν» από βιωματικές προτάσεις «μέσω εκείνης της διαδικασίας, που ονομάζεται “επαγωγή” και η οποία δεν συνίσταται σε τίποτε άλλο παρά στο ότι, με αφορμή τις προτάσεις πρωτοκόλλου, διατυπώνω πειραματικά γενικές προτάσεις (“υποθέσεις”), από τις οποίες προκύπτουν λογικά εκείνες οι πρώτες προτάσεις», εν τούτοις έχει συνείδηση του *μη λογικού* χαρακτήρα της διαδικασίας αυτής. Η *ισχύς* των γενικών εμπειρικών προτάσεων δεν προκύπτει από την επαγωγή, αλλά από την εκ των υστέρων *πειραματική* επαλήθευση των διατυπωμένων υποθέσεων. Όταν προτάσεις που έπονται από αυτές, «λένε το ίδιο με κατοπινές προτάσεις παρατήρησης, τότε οι υποθέσεις θεωρούνται επιβεβαιωμένες, εφ’ όσον δεν παρου-

διάζονται και προτάσεις παρατήρησης, οι οποίες αντιφάσκουν με τις προτάσεις που έπονται από τις υποθέσεις».

Κατά συνέπεια, με αφετηρία την αυστηρή λογική, η θεμελίωση των γενικών εμπειρικών προτάσεων στην επαγωγή δεν είναι αρκετή. Η εμπειρική γνώση δεν βασίζεται σε βιωματικές προτάσεις, που καθεμιά από αυτές είναι βέβαιη και από τη συνάρθρωσή τους προκύπτουν οι φυσικοί νόμοι. Κάθε εμπειρική γνώση συνίσταται στο σχηματισμό υποθέσεων, οι οποίες ξεπερνούν το βιωματικό δεδομένο και πάντα λένε περισσότερα από αυτό. Μια υπόθεση δεν κερδίζει την ισχύ της εφάπαξ από τις παρατηρήσεις από τις οποίες συνάγεται, αλλά πρέπει συνεχώς να επιβεβαιώνεται διαμέσου της *πειραματικής διαδικασίας*. Η εκάστοτε επαλήθευσή της προκύπτει από τη συμφωνία της με διυποκειμενικά αναγνωρισμένες βιωματικές προτάσεις. Λόγω της συνεχώς ανανεούμενης δυνατότητας ελέγχου, όμως, δεν υπάρχει στις εμπειρικές προτάσεις τελειωτική ισχύς παρά μόνο προσωρινή και ανακλητή.

Επαλήθευση και διάψευση

Ο Πόππερ, που από την αρχή κινείται στην περιφέρεια του Κύκλου της Βιέννης, απορρίπτει το σχήμα της λογικής επαγωγής και υποστηρίζει ότι κριτήριο επιστημονικότητας μιας θεωρίας δεν είναι η τεκμηριωμένη επαλήθευση αλλά η δυνατότητα διάψευσης της. Σε αντίθεση με τους συνομιλητές του, θεωρεί ότι η Μεταφυσική έχει νόημα και, με αυτή την έννοια, δεν κατατάσσει τον εαυτό στους θετικιστές. Για τον Πόππερ, η διάκριση μεταξύ Επιστήμης - Μεταφυσικής δεν στηρίζεται σε καμία θεωρία νοήματος. Μόνο το *κριτήριο της διαψευσιμότητας* είναι αυτό που ξεχωρίζει το επιστημονικό από το ψευδοεπιστημονικό. Έτσι, δέχεται ότι οι μεταφυσικές προτάσεις δεν είναι επιστημονικές, έχουν, όμως, νόημα στο πλαίσιο της ηθικής ή σαν κανόνες συμπεριφοράς.

Το πρόβλημα που εντοπίζει ο Πόππερ στην επαγωγή είχε απασχολήσει από νωρίς τον Κύκλο της Βιέννης και έχει να κάνει με τη μορφή της *γενικότητας*. Υπάρχουν δύο ειδών γενικότητες: Είτε *πεπερασμένα σύνολα* των οποίων τα στοιχεία μπορούν να αριθμηθούν ένα πρὸς ένα είτε *τάξεις* οι οποίες συναρθρώνεται στη βάση ορισμένων γνωρισμάτων και γι' αυτό παριστάνουν αόριστα, όχι κλειστά αλλά ανοιχτά, σύνολα που τα στοιχεία τους δεν μπορούν να απαριθμηθούν. Ο Βιτγκενστάιν και, ακολουθώντας τον, οι Ράμσεϋ και Σλικ, δέχονται ως γνήσιες προτάσεις της γνώσης μόνον τις ατομικές προτάσεις και τις μοριακές προτάσεις, που προκύπτουν από τις πρώτες, γιατί υποθέτουν ότι αυτές μπορούν να επαληθευτούν τελειωτικά. Κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, όμως, με τις προτάσεις *απεριόριστης γενικότητας*. Το πρόβλημα που ανακύπτει, ωστόσο, είναι ότι στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν μεταξύ άλλων και *οι φυσικοί νόμοι*. Πράγματι, αν επιχειρούσαμε να ορίσουμε τους φυσικούς νόμους ως μοριακές προτάσεις, ως απλή,

δηλαδή, συγκεφαλαίωση ατομικών προτάσεων, τότε αυτοί θα περιείχαν μόνο γνωστές διαπιστώσεις και έτσι δεν θα ήταν δυνατή η πρόβλεψη που αποτελεί βασική λειτουργία τους. Αν, αντίθετα, κατανοήσουμε το φυσικούς νόμους στην αφηρημένη γενικότητά τους, τότε είναι σαφές ότι δεν μπορούν να επαληθευτούν ως σύζευξη ατομικών προτάσεων κι αυτό αποτέλεσε αδιαφιλονίκητη διαπίστωση για τον Κύκλο της Βιέννης.

Η επαλήθευση των καθολικών προτάσεων αυτής της μορφής μπορεί να γίνει μόνο με τον έλεγχο ατομικών προτάσεων, που έπονται από αυτές. Η πειραματική διαδικασία ελέγχει τη συμφωνία των τελευταίων με ήδη αναγνωρισμένες προτάσεις, και τελικά με βιωματικές προτάσεις. Εάν ο έλεγχος αποβεί θετικός σε όλες τις περιπτώσεις και δεν προκύψει αντίφαση, τότε ο φυσικός νόμος έχει επαληθευτεί για αυτές τις γνωστές περιπτώσεις. Για τις άγνωστες ή μελλοντικές περιπτώσεις, όμως, η ισχύς του παραμένει εκκρεμής. Γιατί δεν μπορούμε ποτέ να αποκλείσουμε ότι αργότερα θα βρεθούν φαινόμενα που θα αντιφάσκουν με βεβαιωμένες βιωματικές προτάσεις.

Ο Πόππερ παρατήρησε ότι οι απεριόριστες καθολικές προτάσεις, αν και δεν μπορούν να επαληθευτούν πλήρως, μπορούν εντούτοις να αναιρεθούν με μια αντιλέγουσα πρόταση. Αυτό το ανέπτυξε με ιδιαίτερη έμφαση. Για το σκοπό του χρησιμοποίησε το συσχετισμό *καθολικών και υπαρκτικών προτάσεων*. Οι *θετικές καθολικές προτάσεις* μπορούν να διαψευσθούν πλήρως. Λόγου χάριν η πρόταση «*όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί*» διαψεύδεται αμέσως μόλις βρεθεί ένας *μαύρος κύκνος*. Αντίστροφα οι *θετικές υπαρκτικές προτάσεις* επιδέχονται επαλήθευση μέσω αντιληπτικών προτάσεων, δεν επιδέχονται όμως, διάψευση. Την πρόταση «*υπάρχουν τεράστια θαλάσσια φίδια*» θα μπορούσαμε να την επαληθεύσουμε με μια ατομική υπαρκτική πρόταση, αλλά δεν μπορούμε να την αναιρέσουμε. Η άρνηση, ωστόσο, μιας τέτοιας *υπαρκτικής πρότασης*, δηλαδή η πρόταση «*δεν υπάρχουν τεράστια θαλάσσια φίδια*» είναι, σύμφωνα με αυτά, όχι επαληθεύσιμη, αλλά διαψεύσιμη. Υπάρχει επομένως, μια ασυμμετρία μεταξύ της δυνατότητας επαλήθευσης και διάψευσης των γενικών προτάσεων: Πλήρης δυνατότητα επαλήθευσης υπάρχει μόνο για τις υπαρκτικές προτάσεις. Για τις απεριόριστες καθολικές προτάσεις δεν υπάρχει πλήρης δυνατότητα επαλήθευσης, παρά μόνο δυνατότητα διάψευσης κι έτσι δεν μπορούμε να αποφανθούμε ποτέ τελεσίδικα για την ισχύ τους.

Επειδή μια γενική πρόταση περί γεγονότων δεν είναι ποτέ πλήρως επαληθεύσιμη, η ισχύς της προκύπτει από το γεγονός ότι οι προτάσεις που συνάγονται απ' αυτήν συμφωνούν με την εμπειρία. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να είμαστε ποτέ βέβαιοι ότι μια γενική πρόταση ισχύει τελειωτικά. Ακόμα κι αν είναι πράγματι αληθής, δεν είμαστε σε θέση να το γνωρίζουμε με βεβαιότητα. Αντίθετα, λόγω της ασυμμετρίας μεταξύ επαληθευσιμότητας και διαψευσιμότητας, μπορούμε να γνωρίζουμε ότι είναι ψευδής επειδή αναιρέθηκε. Γι' αυτό, προκειμένου για γενι-

κές προτάσεις, αντί για αλήθεια μπορούμε να κάνουμε λόγο μόνο για *επιβεβαίωση* (*confirmation*).

Το πρόβλημα των θεωρητικών όρων

Ένα άλλο σημείο που δέχθηκε πολλές επιθέσεις στο σχήμα που προτείνει ο λογικός θετικισμός είναι οι *θεωρητικοί όροι*. Η δυσκολία να αναχθούν οι καθαροί θεωρητικοί όροι σε *παρατηρησιακούς* είναι μεγάλη και η προφάνεια της διάκρισης παρατηρησιακών- θεωρητικών όρων κλονίζεται. Όροι όπως *μάζα*, *ηλεκτρόνιο* κ.λπ. δεν είναι δυνατό να αναχθούν σε άμεσα εμπειρικά δεδομένα. Εντάσσονται σε προτάσεις που συναποτελούνται από παρατηρησιακούς και λογικομαθηματικούς όρους, κι έτσι *έμμεσα* ανάγονται στο βιωματικό επίπεδο. Παρέμεινε όμως, άλυτο το ζήτημα των θεωρητικών όρων που εκφράζουν *δυνατότητα ή προδιάθεση*, όπως λ. χ. «υδατοδιαλυτός». Τέτοιοι όροι, μολονότι είναι απαραίτητοι στη διατύπωση θεωρητικών προτάσεων δεν μπορούν ούτε άμεσα ούτε έμμεσα να αναχθούν στην παρατήρηση. Γιατί η παρατήρηση επιβεβαιώνει κάθε φορά ένα *ήδη πραγματοποιημένο* συμβάν και όχι τη δυνατότητα ή την προδιάθεση καθεαυτές.

Ο Κάρναπ ο οποίος είχε προσπαθήσει να δείξει ότι όλες οι εμπειρικές έννοιες μπορούν να αναχθούν σε σχέσεις βιωματικών δεδομένων, παραδέχθηκε το 1936 με την έκδοση του *Testability and Meaning* ότι είναι αδύνατο να ορισθούν όλες οι έννοιες μ' αυτό τον τρόπο. Έννοιες που δηλώνουν προδιάθεση μπορούν μεν να αναχθούν σε παρατηρησιακά δεδομένα αλλά δεν μπορούν να οριστούν αποκλειστικά με προτάσεις παρατήρησης. Ο Χέμπελ (Hempel) διεύρυνε αυτή την προβληματική όταν έδειξε ότι εκτός από τις έννοιες που δηλώνουν προδιάθεση υπάρχουν πολύ περισσότερες έννοιες που δεν μπορούν να ορισθούν με προτάσεις παρατήρησης κι αυτές είναι οι έννοιες φυσικών μεγεθών όπως *μάζα*, *θερμοκρασία* *ηλεκτρικό φορτίο* κ.λπ.

Ο Κάρναπ στο δοκίμιό του *The Methodological Character of Theoretical Concepts* επιχειρήσῃ να αναπτύξει μια νέα λύση για το πρόβλημα του νοήματος. Σύμφωνα με αυτή, οι θεωρητικές έννοιες δεν ορίζονται στη βάση της παρατήρησης αλλά εισάγονται σε μια θεωρία. Μια θεωρία αποτελεί πάντα ένα απαγωγικό σύστημα, οι βασικές έννοιες του οποίου δεν ορίζονται, ενώ οι υπόλοιπες έννοιες ορίζονται σύμφωνα με τις πρώτες. Επομένως, ολόκληρο το σύστημα δεν έχει εμπειρικό νόημα αλλά παραμένει ένας *ανερμήνευτος λογισμός*. Ακόμα κι όταν *ερμηνευθεί εμπειρικά*, δεν είναι δυνατόν να μεταγραφεί σε ένα σύστημα προτάσεων, οι έννοιες του οποίου είτε να είναι κατηγορήματα παρατήρησης είτε να συγκροτούνται από αυτά με τη βοήθεια προτάσεων αναγωγής.

Η γλώσσα της Επιστήμης χωρίζεται από το Κάρναπ σε δύο μερικές γλώσσες. Η μία είναι η *γλώσσα της παρατήρησης*, οι βασικές έννοιες της οποίας αναφέρονται σε παρατηρήσιμα πράγ-

ματα ενώ οι υπόλοιπες έννοιες μπορούν να αναχθούν σε αυτές. Η άλλη γλώσσα είναι η *θεωρητική γλώσσα* για την οποία κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό. Έτσι προκύπτει το ερώτημα, πώς η θεωρητική γλώσσα παίρνει νόημα. Μια θεωρία θεμελιώνεται με αιτήματα, που είναι διατυπωμένα στη θεωρητική γλώσσα. Σε πρώτη φάση δεν μπορούμε να μιλήσουμε για έννοιες αλλά μόνο για *όρους*. Οι όροι της θεωρητικής γλώσσας αποκτούν εμπειρικό περιεχόμενο όταν μερικοί από αυτούς συνδέονται μέσω κανόνων αντιστοιχίας με έννοιες παρατήρησης. Με αυτούς συνδέονται οι υπόλοιποι θεωρητικοί όροι, που δεν μπορούν να ερμηνευθούν μέσω των αιτημάτων της θεωρίας. Έτσι και αυτοί έρχονται σε μιαν έμμεση σχέση με το παρατηρήσιμο και επομένως αποκτούν έμμεσα εμπειρικό περιεχόμενο. Το πρόβλημα, όμως, είναι ότι με αυτό τον τρόπο ένας θεωρητικός όρος αποκτά νόημα μόνο σε σχέση με μιαν ορισμένη θεωρία, γιατί η σύνδεση με παρατηρήσεις εξαρτάται από τη ίδια τη θεωρία και τους κανόνες αντιστοίχισης που αυτή θέτει.

Το αδιέξοδο στο συγκεκριμένο πρόβλημα επισημαίνεται το 1958 στο βιβλίο του Χάνσον (Hanson) *Patterns of Discovery* όπου τεκμηριώνεται με σαφήνεια η άποψη ότι η διάκριση ανάμεσα σε θεωρητικούς και παρατηρησιακούς όρους δεν έχει νόημα. *Κάθε* παρατήρηση προϋποθέτει ένα θεωρητικό πλαίσιο και, ως εκ τούτου, οι λεγόμενοι παρατηρησιακοί όροι είναι πάντα εμποτισμένοι από τη θεωρία (theory laden). Ο *καταδεικτικός ορισμός* που αποτελεί τη βάση του εμπειρισμού προϋποθέτει τουλάχιστον μια θεωρία για τη γλώσσα στην οποία πραγματοποιείται η κατάδειξη. Το «κόκκινο» δεν μπορεί να καταδειχτεί αν η πράξη της κατάδειξης δεν στηρίζεται σε μια θεωρία χρωμάτων. Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο έντονο σε εξειδικευμένους γνωστικούς τομείς. Ένας φυσικός, κοιτώντας ένα θάλαμο φυσαλίδων, μπορεί να διαπιστώσει την ύπαρξη ενός μεσονίου και ενδεχομένως να το ορίσει καταδεικτικά. Απεναντίας, ένας άνθρωπος που δεν έχει γνώσεις Φυσικής, κοιτώντας την ίδια συσκευή, δεν θα δει τίποτα. Σε κάθε περίπτωση, δηλαδή, η παρατήρηση προϋποθέτει μια πλήρη θεωρητική συγκρότηση και εμποτίζεται από αυτή.

Η Θέση Duhem - Quine

Άλλη μια κριτική στο σχήμα του λογικού θετικισμού διατυπώνεται από τον Ντυέμ. Αυτή αφορά το πείραμα και τη δυνατότητα διάψευσης μιας μεμονωμένης πρότασης. Την θέση του Ντυέμ ανέπτυξε και συμπλήρωσε ο Quine (Κουάιν).

Ο Ντυέμ θεωρεί ότι καμία υπόθεση που είναι στοιχείο μιας ευρύτερης θεωρίας δεν μπορεί να απομονωθεί αρκετά από ένα σύνολο επικουρικών παραδοχών ώστε να καταστεί μεμονωμένα διαψεύσιμη από την παρατήρηση. Σκοπός του δεν ήταν να δείξει ότι ουδέποτε μπορεί να πραγματοποιηθεί μια διάψευση, αλλά ότι αυτή η διάψευση είναι κατ' ανάγκη αμφίσημη. Με το πεί-

ραμα, ελέγχουμε πάντα *συστήματα* υποθέσεων και όχι υποθέσεις. Κάθε υπόθεση ανήκει σε ένα οργανικό θεωρητικό σύνολο. Ο Ντυέμ αρνείται συνεπώς, ότι είναι εφικτή η ενδοθεωρητική απομόνωση μιας επιστημονικής υπόθεσης και ο αυτόνομος επιστημονικός της έλεγχος.

Ακόμα και στην περίπτωση που επιθυμούμε να ελέγξουμε μια φαινομενικά μεμονωμένη αστρονομική υπόθεση ή να πραγματοποιήσουμε μια αστρονομική παρατήρηση, χρειάζεται να επιστρατευθούν κάποια επιστημονικά - τεχνικά *όργανα*, όπως τηλεσκόπια, φασματογράφοι κ.λπ. Τα όργανα, όμως, είναι *τεχνήματα* κατασκευασμένα σύμφωνα με τις προδιαγραφές κάποιων θεωριών. Αν τα δια του τηλεσκοπίου παρατηρούμενα φαινόμενα διαψεύσουν την υπόθεσή μας, είναι αδύνατο να βεβαιωθούμε *λογικά* αν διαψεύσθηκε η επιστημονική υπόθεση ή αν αντίθετα, διαψεύσθηκε η οπτική θεωρία με βάση την οποία κατασκευάσθηκε το τηλεσκόπιο. Ενδέχεται, δηλαδή, να είναι ορθή η αστρονομική υπόθεση και απλώς να παραμορφώνεται το οπτικό μας πεδίο από το τηλεσκόπιο. Η θέση αυτή του Ντυέμ αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο του συναφούς «ολισμού».

Ο Ντυέμ γενικεύει τη διαπίστωσή του, τώρα, επισημαίνοντας ότι στην Φυσική δεν υφίστανται αποφασιστικά πειράματα. Ενδέχεται η ορθή οδός να είναι μία άγνωστη υπόθεση. Η Φυσική Επιστήμη δεν αποτελεί το απαύγασμα των ανθρώπινων βεβαιοτήτων.

Κατά τον Κουάιν η Επιστήμη είναι ένα ενιαίο σύνολο που συγκροτείται στη βάση της εμπειρίας χωρίς, ωστόσο, να είναι αναγώγιμο κατά τρόπο ευθύγραμμο σε αυτή. Ο Κουάιν απορρίπτει το νεοθετικιστικό δόγμα σύμφωνα με το οποίο οι προτάσεις της Λογικής και των Μαθηματικών είναι *αναλυτικές* και *ταυτολογικές*. Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, οι ρίζες των λογικομαθηματικών εννοιών και προτάσεων είναι εξωεμπειρικές. Στη βάση του φιλοσοφικού σχεδίου μιας «*φυσικοποιημένης γνωσιολογίας*» (naturalized epistemology), ο Κουάιν αμφισβητεί ότι τα Μαθηματικά αποτελούν σύστημα συμβατικών προτάσεων που δεν διαψεύδονται εμπειρικά. Αρνείται την ύπαρξη αναλυτικών προτάσεων και θεωρεί ότι η Λογική και τα Μαθηματικά είναι, με ιδιόμορφο τρόπο έστω, εμπειρικές επιστήμες. Το επιχείρημα του για τη *μη διάκριση* μεταξύ αναλυτικών και συνθετικών προτάσεων είναι ότι για να γίνει η διάκριση αυτή είναι αναγκαία η προσφυγή στην *συνωνυμία*. Η συνωνυμία όμως δεν είναι δεδομένη, αφού προϋποθέτει ολόκληρο το θεωρητικό υπόβαθρο της γλώσσας. Έτσι, η εξάρτηση των αναλυτικών προτάσεων από την εμπειρία είναι αναπόφευκτη, αφού όλες οι προσπάθειες να οριστεί ο αναλυτικός χαρακτήρας μιας πρότασης είναι ανοιχτές στην κατηγορία της κυκλικότητας.

Σύμφωνα με τον Κουάιν, τα λεγόμενα αποφασιστικά πειράματα είναι απολύτως αδύνατα. Έχοντας ουσιαστική διαφορά με τον Ντυέμ υποστηρίζει ότι είναι πάντα δυνατόν χωρίς κανένα περιορισμό να επινοήσουμε ένα σύνολο επικουρικών υποθέσεων που να διασώζουν μία οποιαδήποτε, φαινομενικά αντιφάσκουσα με τα εμπειρικά δεδομένα, υπόθεση. Θεωρεί ότι οποιαδήποτε

απόφαση μπορεί να εξακολουθήσει να θεωρείται αληθής, οτιδήποτε και αν συμβεί, αρκεί να πραγματοποιήσουμε αρκούντως δραστικές αναπροσαρμογές κάπου αλλού στο σύστημα. Τούτο, κατά την γνώμη του, συμβαίνει γιατί η απόφαση για την αλήθεια ή το ψεύδος μιας πρότασης δεν αποτελεί ατομική θέση αλλά ένα συνολικό σύστημα πεποιθήσεων και θεωριών.

Το σύνολο της γνώσης, από τα πιο απλά θέματα γεωγραφίας και ιστορίας μέχρι τους βαθύτερους νόμους της ατομικής Φυσικής ή ακόμη των καθαρών Μαθηματικών και της Λογικής, είναι ένα οικοδόμημα φτιαγμένο από τον άνθρωπο το οποίο προσκρούει στην εμπειρία *μόνο κατά μήκος των άκρων του*. Έτσι, στην θέση του σχήματος *εμπειρία - επαγωγή - πείραμα* που προτείνεται από τους λογικούς θετικιστές, ο Κουάιν αντιτάσσει μία νέα σχέση μεταξύ εμπειρίας και θεωρίας. Σύμφωνα με τούτη την εκδοχή, εκείνες οι πεποιθήσεις που βρίσκονται κοντά στην περιφέρεια είναι πιο επιδεκτικές σε τροποποιήσεις από όσες είναι τοποθετημένες στο εσωτερικό του συστήματος και μ' αυτή την έννοια αντιστοιχούν στις προτάσεις που συνηθίζουμε να ονομάζουμε συνθετικές. Αντίθετα, όσες πεποιθήσεις βρίσκονται πιο κοντά στο κέντρο του συστήματος είναι λιγότερο πιθανό να μετασχηματιστούν. Δεν υπάρχει, ωστόσο, αυστηρή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα δύο είδη πεποιθήσεων. Και μολονότι οι προτάσεις που βρίσκονται στο εσωτερικό του συστήματος μπορεί να περιέχουν πολλές από εκείνες που παραδοσιακά θεωρούνται αναλυτικές προτάσεις, δεν τυγχάνουν, ωστόσο, κάποιου ιδιαίτερου προνομίου γιατί ούτε αυτές αποτελούν καθαρά γλωσσικές αλήθειες, αδιάβλητες από την εμπειρία.

Συνεπώς, κάθε επιστημονική θεωρία περιλαμβάνει υπόρρητα το σύνολο της ανθρώπινης γνώσης. Η πειραματική διαδικασία ανασύρει και θέτει σε δοκιμασία όχι τις στενές θεωρητικές αρχές που αφορούν το υπό μελέτη φαινόμενο, αλλά το σύνολο των γνωστικών προϋποθέσεων. Υποβάλλει, δηλαδή, σε έλεγχο τη θεωρία ως *όλον*. Έτσι, όταν επιχειρούμε να ενσωματώσουμε κάποιο πειραματικό δεδομένο στο πεδίο της γνώσης μας, γίνεται αναγκαία η αναδιάταξη του συνολικού συστήματος. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ο επιστήμονας λειτουργεί πάντα με βάση μια ιδιότυπη «αρχή οικονομίας». Κατά κανόνα, επιλέγει να μετασχηματίσει τις λιγότερο κρίσιμες παραμέτρους του συστήματος. Αν, όμως, τούτο δεν είναι δυνατό, τότε προχωρεί στις αρχές που αποτελούν το «λογικό πυρήνα» της θεωρίας και επιφέρει μείζονες τροποποιήσεις στο σύστημα.

Επίμετρο

Το παράδοξο Goodman

Το παράδοξο Goodman αποτελεί ένα μεταγενέστερο επιχείρημα που στόχο έχει να καταδείξει την μη - εγκυρότητα της επαγωγής από λογική άποψη. Για το σκοπό αυτό, ο Γκούντμαν αναφέρει το ακόλουθο παράδειγμα. Η πρόταση «τα σμαράγδια είναι πράσινα» είναι μία αληθής εμπειρική πρόταση που συνάγεται επαγωγικά και μας πληροφορεί ότι τα σμαράγδια είναι

πράσινα και θα συνεχίσουν και στον μέλλον να είναι έτσι. Αν ορίσουμε όμως ένα νέο κατηγορημα «πράκινος» (=πράσινος και κόκκινος) που προσδιορίζει όλα τα πράγματα τα οποία είναι αρχικά πράσινα και κάποια επόμενη χρονική στιγμή γίνονται κόκκινα, τότε η πρόταση «τα σμαράγδια είναι πράκινα» είναι μία επαγωγικά αληθής πρόταση που είναι αδύνατον να διαψεύσουμε και η οποία έρχεται σε αντίθεση με την πρόταση τα «σμαράγδια είναι πράσινα». Γιατί δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε *σήμερα* αν τα *ήδη υπάρχοντα* σμαράγδια είναι πράσινα ή πράκινα. Το παράδοξο του Goodman ισχύει για όλες τις προτάσεις που συνάγονται με επαγωγικό τρόπο και δείχνει ότι η επαγωγή αποτυπώνει στατικές καταστάσεις αλλά δεν μπορεί να ανταποκριθεί σε μια δυναμική σύλληψη του κόσμου που περιλαμβάνει εξελισσόμενες διαδικασίες.

Σύνταξη σημειώσεων
Μανώλης Πατηνιώτης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η παρούσα εργασία στηρίχθηκε σε πολλά σημεία στις σημειώσεις της Φοίβης Τσιγγάνου που συντάχθηκαν το 1994 με σκοπό να αποτελέσουν μια συστηματική επισκόπηση της ιστορίας του Λογικού Θετικισμού. Επιπλέον χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα έργα:

- Βίκτωρ Κραφτ, *Ο Κύκλος της Βιέννης και η Γένεση του Νεοθετικισμού* (μετ. Γιάννη Μανάκου), εκδ. Γνώση, Αθήνα 1986.
Περιλαμβάνει μια διεξοδική εξιστόρηση των πεπραγμένων του Κύκλου της Βιέννης και εκτενείς αναφορές στις φιλοσοφικές διαμάχες που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι παρακολουθεί την εξέλιξη των διενέξεων και μετά τη διάλυση του Κύκλου.
- Ιόλη Πατέλη, *Νόημα και Πράξη*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1991.
Πραγματεύεται τη θεωρία της ριζικής μετάφρασης του Κουάιν παράλληλα με τη ριζική ερμηνεία του Ντέιβιντσον (D. Davidson). Μολονότι ως πηγή είναι περισσότερο χρήσιμο στην ενότητα που μελετά αυτόνομα το έργο του Κουάιν, δίνει μια εικόνα της κριτικής που ασκεί ο συγγραφέας στο σχήμα της λογικής επαγωγής, ιδιαίτερα στο Μέρος Α'.
- Δημήτρης Σαρδελής - Τάσος Κυπριανίδης, *Η Δυναμική των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, εκδ. Θεωρία, Αθήνα 1983.
Έργο αρκετά «φυσικοκεντρικό» και από αυτή την άποψη, ίσως, ιδιαίτερα διαφωτιστικό για το είδος του επιστημονικού λόγου που προκύπτει από τη θετικιστική προσέγγιση. Περιλαμβάνει κεφάλαιο για το λογικό θετικισμό καθώς και για την κριτική του Χάνσον.
- Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-philosophicus* (μετ. Θανάσης Κιτσόπουλος), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978.
Κείμενο που δεν χρειάζεται συστάσεις, το Tractatus παραμένει, ωστόσο, εξαιρετικά συμπεκνωμένο στα περισσότερα σημεία του. Μολονότι αποτελεί το κύριο αντικείμενο μελέτης της ενότητας που αναφέρεται στον «πρώιμο Βιτγκενστάιν», για τις ανάγκες της παρούσας ενότητας αξίζει να διαβαστεί προσεκτικά ο πρόλογος - κριτική που έγραψε ο Ράσσελ για την έκδοση του 1922.
- Περιοδικό Δευκαλίων, έκδοση του Κέντρου Φιλοσοφικών Ερευνών, τεύχος 15, Σεπτέμβριος 1975.
Κατατοπιστικό επί του συνόλου, σχεδόν, των ζητημάτων με τα οποία ασχολείται η Αναλυτική Φιλοσοφία, το άρθρο του εκδότη Παύλου Χριστοδουλίδη *Η Φιλοσοφία ως ανάλυση της Γλώσσας*. Εξαιρετικά ενδιαφέρον το ιστορικής σημασίας άρθρο του Ράσσελ *Υποσήμανση* (On Denoting). Επίσης άρθρα των Μούρ (Moore), Ράιλ, Ωστιν (Austin), Στρώσον (Strawson).
- John Passmore, «Logical Positivism», *Encyclopedia of Philosophy*, vol. 5, McMillan editions 1967.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΜΕΛΕΤΗ

Στο περιοδικό Δευκαλίων, τεύχος 15, Σεπτέμβριος 1975 υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία γύρω από τα ζητήματα της Αναλυτικής Φιλοσοφίας. Τα έργα που παρατίθενται στη συνέχεια προέρχονται, κυρίως, από τις κατηγορίες «Βασικές ανθολογίες και εισαγωγικά» και «Κλασικά» αυτής της βιβλιογραφίας. Η επιλογή έγινε με κριτήριο την υπόδειξη ορισμένων χαρακτηριστικών έργων των κυριότερων εκπροσώπων του λογικού θετικισμού.

A.J. Ayer, *Γλώσσα, Αλήθεια και Λογική*, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1994.

— (ed.), *Logical Positivism*, Free Press, Glencoe 1959.

Rudolf Carnap, *The Unity of Science*, Kegan Paul, London 1934.